

กระบวนการสร้างและพัฒนาเครือข่ายทางสังคม :
กรณีศึกษา บ้านหนองขาว อำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาเทคโนโลยีการวางแผนสิ่งแวดล้อมเพื่อพัฒนาชนบท
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล

พ.ศ. 2544

ISBN 974-04-0736-6

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยมหิดล

Copyright by Mahidol University

วิทยานิพนธ์

เรื่อง

กระบวนการสร้างและพัฒนาเครือข่ายทางสังคม :

กรณีศึกษา บ้านหนองขาว อำเภอกำแพง จังหวัดกาญจนบุรี

.....
นายไพ วังศ่อนธรโรจน์

ผู้วิจัย

.....

รองศาสตราจารย์อนุชาติ พวงสำลี Ph.D.

ประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

.....

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ไอลาส ปัญญา Ph.D.

กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

.....

รองศาสตราจารย์เนาวรัตน์ พลายน้อย กศ.ด.

กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

.....

ศาสตราจารย์เลียงชัย ลิ้มล้อมวงศ์ Ph.D.

คณบดี

บัณฑิตวิทยาลัย

.....

อาจารย์สัญญาชัย สุติพันธ์วิหาร

ประธานคณะกรรมการบริหารหลักสูตร

วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาเทคโนโลยี

การวางแผนสิ่งแวดล้อมเพื่อพัฒนาชนบท

คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์

วิทยานิพนธ์

เรื่อง

กระบวนการสร้างและพัฒนาเครือข่ายทางสังคม :

กรณีศึกษา บ้านหนองขาว อำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี

ได้รับการพิจารณาให้นับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาการสาขาวิชาเทคโนโลยีการวางแผนสิ่งแวดล้อมเพื่อพัฒนาชนบท

วันที่ 25 กันยายน พ.ศ.2544

.....
.....

นายพิไท วงศ์อนุตรโรจน์

ผู้วิจัย

.....
.....

รองศาสตราจารย์อนุชาติ พวงสำลี Ph.D.

ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....
.....

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ไอลาส ปัญญา Ph.D.

กรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....
.....

รองศาสตราจารย์สุภวัณีย์ พลายน้อย กศ.ด.

กรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....
.....

ศาสตราจารย์เลียงชัย ลิ้มล้อมวงศ์ Ph.D.

คณบดี

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหิดล

.....
.....

รองศาสตราจารย์เนาวรัตน์ พลายน้อย กศ.ด.

กรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....
.....

รองศาสตราจารย์อนุชาติ พวงสำลี Ph.D.

คณบดี

คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์

มหาวิทยาลัยมหิดล

กิตติกรรมประกาศ

เคยเฝ้ารอที่จะได้เติมเต็มตัวอักษรลงบนหน้ากระดาษหน้านี้ แต่เมื่อเวลานั้นได้มาถึงจริง ๆ กลับไม่รู้จะเรียบเรียงตัวอักษรเหล่านั้นอย่างไร ให้สมกับการรอคอยและความช่วยเหลือที่ได้รับ ถ้าไม่มีวันนี้คงไม่เชื่อว่าตนเองจะสามารถเขียน วิเคราะห์ เรียงร้อยเรื่องราวต่าง ๆ ได้มากมายจนสำเร็จเป็นวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ซึ่งทั้งหมดนี้จะเกิดขึ้นไม่ได้หากปราศจากบุคคลที่จะเอ่ยนามต่อไปนี้

อาจารย์อนุชาติ พวงสำลี ผู้จุดประกาย เปิดประเด็นที่นำมาสู่งานวิจัยชิ้นนี้และดูแลความเป็นไปของงาน อาจารย์โอภาส ปัญญา ที่คอยชี้แนะ ให้โอกาสในการเรียนรู้ฝึกฝน เก็บเกี่ยวประสบการณ์ อาจารย์เนาวรัตน์และอาจารย์สุกวิทย์ พลายน้อย ที่ให้คำแนะนำและข้อคิดที่มีค่า ขอขอบคุณโครงการวิจัยและพัฒนาประชาคมจังหวัดกาญจนบุรี มหาวิทยาลัยมหิดล ที่ได้ให้การสนับสนุนทุนในการวิจัยครั้งนี้ นับตั้งแต่เริ่มต้น จนกระทั่งสำเร็จเป็นรูปเล่มที่สมบูรณ์

ขอขอบคุณชาวหนองขาวทุกคน ครูสารภี ป้าจวบ หลวงพ่อ พี่เอก พี่ชัย อาจารย์สมบัติ คุณชัชวาลย์ และอีกหลาย ๆ คน ซึ่งเป็นเจ้าของเรื่องราว และคอยให้ความช่วยเหลือในเรื่องต่าง ๆ ให้ความรัก ความเอ็นดูดังลูกหลานคนหนึ่ง ขอขอบคุณพี่เบญจ พี่เปิ้ล และแซมปี ผู้เป็นกัลยาณมิตรต่างสถาบัน พี่วิรัตน์และพี่กานต์ที่เป็นเสมือนเพื่อนร่วมทางในการทำงานที่สนุกสนานและท้าทาย

ขอบคุณคณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ สถานที่เริ่มต้นของเรื่องราว เป็นที่ที่ให้เสรีทางความคิดและโอกาสในการเรียนรู้ตามความสนใจของผู้เรียน เพื่อน ๆ พี่ ๆ น้อง ๆ ชาว RD และสาขาใกล้เคียง พี่เอ พี่กุก พี่ปิ๊ด แวน ปุ่ม พี่ณรงค์เดช ที่คอยถามไถ่ พุดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและช่วยเหลือในเรื่องต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กุ้ง ที่คอยเป็นกำลังใจ ทำให้งานชิ้นนี้สำเร็จรวดเร็วยิ่งขึ้น

ครอบครัวยุสาคูที่สนับสนุนอยู่เบื้องหลัง ขอขอบคุณ ป้า ม้า ลือและเมียง ที่เปิดโอกาสให้เลือกทางเดิน เลือกเรียนรู้ และคอยเฝ้าดูด้วยความหวังใจ แม้ว่าทางที่เลือกนั้นจะดูน่ากังวลไปบ้างก็ตาม

นอกเหนือจากบุคคลที่ได้เอ่ยนามมาข้างต้นแล้ว ยังมีอีกหลายคนที่ไม่อาจกล่าวถึงได้หมด ด้วยข้อจำกัดของหน้ากระดาษ หากแต่ทุกคนจะอยู่ในความทรงจำและระลึกถึงเสมอ สุดท้ายหากมีข้อผิดพลาดประการใดในงานวิจัยชิ้นนี้ ถือเป็นความอ่อนด้อยและความผิดพลาดของข้าพเจ้า โดยมิได้เกี่ยวข้องกับบุคคลที่ได้เอ่ยนามมาข้างต้นแต่อย่างใด

4036856 ENRD/M : สาขาวิชา : เทคโนโลยีการวางแผนสิ่งแวดล้อมเพื่อพัฒนาชนบท ;

วท.ม. (เทคโนโลยีการวางแผนสิ่งแวดล้อมเพื่อพัฒนาชนบท)

คำสำคัญ : เครือข่าย / เครือข่ายทางสังคม / การมีส่วนร่วมของประชาชน

ผู้ไท วงศ์อนุตรโรจน์ : กระบวนการสร้างและพัฒนาเครือข่ายทางสังคม: กรณีศึกษา บ้านหนองขาว อำเภอลำมั่ง จังหวัดกาญจนบุรี (SOCIAL NETWORK PROCESSES AND DEVELOPMENT: A CASE STUDY OF BAN NONGKHAO, TAMUENG DISTRICT, KANCHANABURI) คณะกรรมการควบคุม วิทยานิพนธ์: อนุชาติ พวงสาดี, Ph.D., โอภาส ปัญญา, Ph.D., เนาวรัตน์ พลาชัย, กศ.ด., 149 หน้า. ISBN 974-04-0736-6

การพัฒนาประเทศในปัจจุบันได้ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยในการเคลื่อนไหวของภาคประชาชนที่เกิดขึ้นและมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงนโยบายนั้น ต้องอาศัยการเชื่อมโยงกลุ่มและภาคีต่าง ๆ ในสังคม เข้ามาทำงานร่วมกันในลักษณะเครือข่าย โดยอาศัยรากฐานความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่มบุคคล และองค์กรชุมชน ในระดับต่าง ๆ การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาพัฒนาการ กระบวนการทำงาน ความร่วมมือ และความสัมพันธ์ ระหว่างแกนนำ กลุ่ม และองค์กรในเครือข่ายทางสังคมของชุมชน รวมถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อเครือข่ายทางสังคมของชุมชน เพื่อนำเสนอแบบแผนความสัมพันธ์ของเครือข่ายทางสังคมของชุมชน (Community Network map) การศึกษาได้ใช้ขอบเขตในระดับตำบลเป็นหน่วยในการวิเคราะห์ และใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ

ศึกษาพบว่า โครงสร้างและฐานเครือข่ายความสัมพันธ์ที่มีในชุมชน อันประกอบไปด้วย ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ เพื่อนบ้านและพรรคพวกเพื่อนฝูง ความสัมพันธ์ผ่านการประกอบอาชีพ ความสัมพันธ์ผ่านประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อและวัฒนธรรม วัด โรงเรียน และโครงสร้างและช่องทางการติดต่อสื่อสาร เป็นรากฐานที่สำคัญที่นำไปสู่ความร่วมมือในชุมชน และความสัมพันธ์ในลักษณะต่าง ๆ นี้ได้พัฒนาไปสู่กลุ่มที่มีความเป็นทางการมากขึ้น ในการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์กับภายนอก พบว่า เครือข่ายความสัมพันธ์ของบุคคล เป็นตัวกลางที่จะเชื่อมโยงให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล องค์กรหรือหน่วยงานภายนอกกับชุมชน ดังนั้น การวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคมของชุมชน สามารถแยกพิจารณาระดับความสัมพันธ์เป็น 3 ชั้น (Layer) คือ ชั้นฐานความสัมพันธ์ของชุมชน ชั้นกลุ่มต่าง ๆ หรือพลเมืองที่ตื่นตัว (Active citizen) และชั้นตัวกลางหรือแกนนำ โดยปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อเครือข่ายทางสังคมของชุมชนคือ ฐานความสัมพันธ์ที่หลากหลาย สถานภาพของกลุ่มและบุคคล ผู้นำภูมิศาสตร์และทรัพยากร ศูนย์รวมจิตใจและสำนึกร่วมของคนในชุมชน โครงสร้างและช่องทางการติดต่อสื่อสาร ธรรมเนียมปฏิบัติ ผลประโยชน์ร่วมกับความเข้าใจของคนในชุมชน และกระแสแนวคิดในสังคม

ข้อเสนอแนะที่ได้จากการศึกษาครั้งนี้ คือ ควรเปิดโอกาสให้กลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนได้มีโอกาสเข้าไปมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการท้องถิ่น การผลักดันให้หน่วยงานภายนอกที่ทำงานกับชุมชนมีการทำงานประสานเชื่อมโยงกัน การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างชุมชนอื่นที่มีประสบการณ์ ในประเด็นที่สำคัญต่อชุมชน การสร้างและพัฒนาเครื่องมือ หรือการประยุกต์ใช้ โครงสร้างและช่องทางการติดต่อสื่อสาร ธรรมเนียมปฏิบัติของชุมชน ให้เกื้อหนุนต่อความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับบุคคล หน่วยงานภายนอก และควรมีการศึกษาวิจัยเครือข่ายทางสังคมที่มีลักษณะเด่นอื่น ๆ

4036856 ENRD/M : MAJOR : TECHNOLOGY OF ENVIRONMENTAL PLANNING
FOR RURAL DEVELOPMENT ; M.Sc. (TECHNOLOGY OF
ENVIRONMENTAL PLANNING FOR RURAL DEVELOPMENT)
KEY WORDS : SOCIAL NETWORK / COMMUNITY NETWORK /
PARTICIPATION

PATAI WONGANUTROHD: SOCIAL NETWORK PROCESSES AND
DEVELOPMENT: A CASE STUDY OF BAN NONGKHAO, TAMUENG DISTRICT,
KANCHANABURI. THESIS ADVISORS: ANUCHAT POUNGSOMLEE, Ph.D. OPART
PANYA, Ph.D. NAWARAT PHLAINOI, Ed.D. 149 P. ISPN 974-04-0736-6

This study addresses the issue of people participation, a development concept heavily emphasized in The 9th National Plan. The study focuses on the development processes of community networks among key leaders of groups and organizations. In addition, it sets out to investigate factors that contribute to the building of these networks. The ultimate goal is to create a map of community networks. A qualitative method is employed and a Tambon (a cluster of villages), an administrative boundary, the unit of analysis.

It was found that social networks within the study community were formed on the basis of diverse relationships. They include kinship, neighborhood, friendship and cliques. Furthermore, relationships could be built among those who shared the same sphere of interests and activities such as occupation, ceremony, belief and culture. Group and network coalitions were also found in local schools, temples and social gatherings that served as informal communication channels. These diverse social ties gradually developed into formal and permanent collective units or groups.

In the light of this, community networks can be identified in 3 layers of relations: the community, among active citizens, and among core members of groups. Finally, factors influencing the building of community networks included the followings: those diverse foundations of the internal social ties, statuses of groups and members, leadership, geography and the resource base, "core" community value, structures and channels of communication, cultural practices, shared benefits understanding of goals, and new development discourses being debated in Thai society as a whole.

In harboring strong communities, it is recommended that, firstly, people should be given the opportunity to participate in community affairs. Secondly, agencies from outside should be encouraged to coordinate their works in working in the community. Building community networks with experienced groups and organizations outside is an important form of community learning and should be encouraged. Efforts should be made to develop new methods and apply traditional social communication techniques as to facilitate good relations among individuals within the community and between them and external agencies. Last but not least, more research is recommended to explore different types of social networks in other communities.

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ.....	ค
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
สารบัญตาราง.....	ช
สารบัญภาพ.....	ฌ
บทที่	
1. บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 คำถามหลักของงานวิจัย.....	4
1.3 วัตถุประสงค์.....	4
1.4 ขอบเขตของการวิจัย.....	4
1.5 ผลที่คาดว่าจะได้รับ.....	5
1.6 นิยามศัพท์.....	5
2. ทบทวนวรรณกรรม.....	7
2.1 แนวคิดการสร้างความเข้มแข็งของภาคประชาชน.....	7
2.2 เครือข่ายทางสังคมและการวิเคราะห์.....	17
2.3 กลไกและการทำงานของเครือข่ายทางสังคม.....	27
2.4 สรุปแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง.....	32
3. ระเบียบวิธีวิจัย.....	35
3.1 กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	35
3.2 พื้นที่ในการศึกษา.....	38
3.3 ขั้นตอนและแนวทางในการเก็บข้อมูล.....	38
3.4 กลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน.....	40
3.5 ผู้ให้ข้อมูลหลักเบื้องต้น.....	42
3.6 แนวทางการวิเคราะห์ข้อมูล.....	43

สารบัญ (ต่อ)

4. บ้านหนองขาวและฐานเครือข่ายความสัมพันธ์.....	45
4.1 สภาพทั่วไปของชุมชน.....	45
4.2 ประวัติความเป็นมาของชุมชน.....	51
4.3 ประเพณีวัฒนธรรม พิธีกรรมและความเชื่อของคนหนองขาว	51
4.4 โครงสร้างและฐานเครือข่ายความสัมพันธ์ของบ้านหนองขาว.....	61
5. พัฒนาการและกระบวนการของเครือข่าย..	81
5.1 พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของฐานเครือข่ายเดิม.....	81
5.2 กระบวนการสร้างเครือข่ายกับภายนอก.....	88
5.3 บทบาท การจัดการและกระบวนการของเครือข่าย.....	93
5.4 อุปสรรค ความขัดแย้งและการจัดการปัญหา.....	108
5.5 ผลกระทบจากการติดต่อกับภายนอก.....	114
6. เครือข่ายทางสังคมของชุมชน.....	121
6.1 ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อเครือข่ายความทางสังคมของชุมชน.....	121
6.2 บทสรุป : เครือข่ายทางสังคมของชุมชน.....	131
6.3 ข้อเสนอแนะ.....	136
บรรณานุกรม.....	138
ประวัติผู้วิจัย.....	143
Executive Summary.....	144

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
3-1 กลุ่มตัวอย่างเบื้องต้น.....	43
4-1 แสดงประชากรบ้านหนองขาวจำแนกตามช่วงอายุ.....	46
4-2 โครงสร้างช่องทางการสื่อสารของบ้านหนองขาว.....	79

สารบัญภาพ

ภาพที่

	หน้า
3-1 กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	36
3-2 ขั้นตอนและแนวทางการเก็บข้อมูล.....	39
4-1 ที่ตั้งและขอบเขตตำบลหนองขาว อำเภอดำม่วง จ.กาญจนบุรี.....	47
4-3 การประกอบอาชีพของคนในบ้านหนองขาว.....	50
5-1 ลำดับเหตุการณ์และการเชื่อมต่อกับหน่วยงานภายนอกของ บ้านหนองขาว.....	92
5-2 การติดต่อประสานงานของหน่วยงานภายนอกกับชุมชนหนองขาว ช่วงแรก (พ.ศ. 2539 – 2540).....	104
5-3 การติดต่อประสานงานของหน่วยงานภายนอกกับชุมชนหนองขาว ช่วงกลาง (พ.ศ. 2540 – 2541).	105
5-4 การติดต่อประสานงานของหน่วยงานภายนอกกับชุมชนหนองขาว ช่วงหลัง (พ.ศ. 2541 – 2543)	107
6-1 ความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกกับผลประโยชน์ร่วม.....	130
6-2 ชั้นความสัมพันธ์ของเครือข่ายทางสังคมของชุมชน.....	132

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในขณะที่การพัฒนาประเทศได้ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ปัญหาต่าง ๆ ของสังคมยังคงเกิดขึ้นไปพร้อม ๆ กับการพัฒนา และมีแนวโน้มจะเพิ่มความรุนแรงขึ้น ดังเช่น ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร ช่องว่างระหว่างเมืองกับชนบท และปัญหาผลกระทบที่เกิดขึ้นจากโครงการของรัฐ เป็นต้น ปัญหาในลักษณะเช่นนี้สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาที่อยู่เบื้องหลัง คือ โครงสร้างอำนาจในการบริหาร จัดการประเทศ ด้วยรัฐที่รวมศูนย์ที่มีขนาดใหญ่ การแก้ไขปัญหาก็มีความล่าช้า ไม่สอดคล้องเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่น ทำให้ไม่สามารถจัดการปัญหาเล็ก ๆ ในระดับท้องถิ่นไม่ได้ ข้อเสนอและแนวคิดอันเป็นทางเลือกใหม่ของการพัฒนาจึงเกิดขึ้นอยู่เสมอ ดังเช่น แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน แนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน แนวคิดธรรมรัฐ กระแสการสร้างประชาสังคม และการเคลื่อนไหวของภาคประชาชนในลักษณะต่าง ๆ เช่น กระบวนการจัดทำพระราชบัญญัติป่าชุมชน การเคลื่อนไหวด้านการจัดการทรัพยากรชายฝั่งของเครือข่ายประมงพื้นบ้านภาคใต้ และการได้มาของรัฐธรรมนูญใหม่ ฉบับ พ.ศ. 2540 ที่เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีสิทธิและหน้าที่ในการจัดการท้องถิ่นของตนเอง เป็นต้น ซึ่งทางเลือกของการพัฒนาเหล่านี้ ต่างให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชน

การมีส่วนร่วมของประชาชนในแนวทางการพัฒนา นั้นได้มีการนำมาใช้ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 5 (2525-2529) แต่ในทางปฏิบัติแนวทางดังกล่าวไม่สามารถก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมจากประชาชนได้อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย การปฏิบัติเป็นไปในลักษณะการสนับสนุนให้เกิดการรวมกลุ่มของภาคประชาชน โดยการจัดตั้งของรัฐและเอกชนขึ้น เพื่อรองรับแนวคิดและนโยบายการพัฒนาของรัฐ กระบวนการเหล่านี้จึงเป็นการขอความร่วมมือจากภาคประชาชน โดยที่รัฐเป็นผู้กำหนดทิศทางการพัฒนา ในขณะที่ประชาชนเป็นผู้ให้ความร่วมมือตามนโยบายและการพัฒนาจากรัฐเท่านั้น(ชวลีพร วิมุกตานนท์, 2532: 143; ฟิลิป เอิร์ช, 2533:133)

จุดเปลี่ยนสำคัญที่ช่วยเสริมให้เกิดการเคลื่อนไหวภาคประชาชน ก็คือแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 8 ที่ได้จัดให้มีกระบวนการระดมความคิดจากภาคประชาชนทั่วประเทศ

มีการส่งเสริมให้เกิดการประสานระหว่างภาคประชาชน และภาคีการพัฒนาต่าง ๆ บนฐานของพื้นที่ และกระบวนการเชื่อมโยงภาคีต่าง ๆ ในสังคมให้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่น เสริมสร้างศักยภาพขององค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรประชาชน โดยกระบวนการส่งเสริมบทบาทภาคประชาชนดำเนินต่อเนื่องถึงการร่างแผน ฯ 9 ที่ได้ให้มีการระดมวิสัยทัศน์ ความคิดเห็นจากทุก ๆ จังหวัดในกระบวนการจัดทำแผน ฯ 9 (พลเดช ปิ่นประทีป, 2542: 21-26, 52-54)

แม้ว่าจะมีการจะมีการเปิดโอกาสจากภาครัฐ แต่ปัญหาอุปสรรคอันหนึ่งที่พบในช่วงของแผน ฯ 8 ก็คือ ความอ่อนแอของภาคประชาชนเอง ทั้งนี้เนื่องจากที่ผ่านมากกระบวนการพัฒนาได้ทำให้ภาคประชาชนเป็นผู้ถูกระงับและรับผลกระทบจากการพัฒนา ดังนั้นในการบริหารจัดการประเทศ ภาคประชาชนจึงไม่ได้แสดงบทบาทในการติดตาม กำกับ และถ่วงดุลกับราชการและนักการเมืองได้อย่างแท้จริง (พลเดช ปิ่นประทีป, 2542 :38) ในขณะเดียวกันหากติดตามการดำเนินงานของอปท. ซึ่งเป็นองค์กรบริหารท้องถิ่น ก็จะพบว่ามีความอ่อนแออยู่หลายด้าน เช่น สมาชิกอปท. ยังไม่เห็นคุณค่าของการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่น เป็นองค์กรที่กลุ่มบุคคลสามารถเข้ามาหาผลประโยชน์ส่วนตนได้ง่าย และไม่สามารถถอดวิสัยทัศน์และเป้าหมายร่วมของชุมชนออกมาเป็นกิจกรรมที่เป็นรูปธรรม เป็นต้น ปรากฏการณ์ดังที่กล่าวมา แสดงให้เห็นว่าการกระจายอำนาจหรือการจตุลกลไกการปกครองท้องถิ่น ไม่เพียงพอที่จะส่งผลให้ท้องถิ่นหรือชุมชนเกิดความเข้มแข็งขึ้นมาได้ กระบวนการสำคัญที่ก่อให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนนั้นมาจากภาคประชาชนท้องถิ่นมากกว่าที่จะพึ่งองค์กรปกครองท้องถิ่นเพียงประการเดียว (โอภาส ปัญญา, 2542:1-2)

อย่างไรก็ตามความเคลื่อนไหวทางสังคมต่าง ๆ แสดงให้เห็นถึงความตื่นตัวของภาคประชาชน เช่น การรวมตัวกันของกลุ่มคนในจังหวัดต่าง ๆ ดังเช่น กลุ่มฮักเมืองน่าน กลุ่มคนรักเมืองเพชร กลุ่มต้นน้ำแควจังหวัดกาญจนบุรี เป็นต้น จากประสบการณ์การร่วมมือของภาคประชาชน พบว่าการสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงภาคีต่าง ๆ ของสังคมจะเป็นกระบวนการที่สามารถนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายได้ ดังกรณีของเครือข่ายประมงพื้นบ้านภาคใต้ ที่เริ่มต้นจากความร่วมมือระหว่างกันของคนในชุมชนหมู่บ้าน โดยร่วมมือกับองค์กรพัฒนาเอกชนลงมือทำงานร่วมกันเพื่อแก้ปัญหาเล็ก ๆ ในหมู่บ้านด้วยตนเองก่อน จากนั้นจึงขยายการทำงานในประเด็นที่กว้างขึ้น พร้อม ๆ กับความร่วมมือต่าง ๆ ที่เพิ่มมากขึ้นทั้งจากทางราชการในระดับจังหวัด อำเภอ อาจารย์และนักวิชาการ จากการรวมกลุ่มของชาวประมงพื้นบ้าน กลายเป็นองค์กรชุมชน สร้างเครือข่ายระหว่างหมู่บ้าน ผู้การเชื่อมโยงระดับอำเภอและเครือข่ายระดับจังหวัด และขยายผลสู่ภูมิภาคในที่สุด (พิศิษฐ์ ชาญเสนาะ, 2537: 44-52) กระบวนการเครือข่ายความร่วมมือระหว่างประชาชนด้วยกันจึงเป็นสิ่งสำคัญในการกำหนดทิศทางของตนเอง

ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันระหว่างบุคคล กลุ่มบุคคล ที่โยงใยเป็นเครือข่ายนี้ ดำรงอยู่ในชุมชนต่าง ๆ ในลักษณะที่แตกต่างกันไป โดยเฉพาะในอดีตด้วยความจำเป็นของสังคม การคมนาคมที่ไม่สะดวก พื้นฐานทางเครือญาติ วิถีชีวิต ต่างเป็นปัจจัยผลักดันที่ก่อให้เกิดเครือข่ายในรูปแบบต่าง ๆ ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนแรงงาน แลกเปลี่ยนสิ่งของ และการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เพื่อให้คนในชุมชนดำรงชีวิตอยู่ได้ ในปัจจุบันการเปลี่ยนแปลงของสังคมในด้านต่าง ๆ ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ความเจริญและการขยายตัวของเมือง การเปลี่ยนแปลงของสถาบันต่าง ๆ ในหมู่บ้าน การที่ต้องสัมพันธ์กับสังคมภายนอกชุมชน ส่งผลให้รูปแบบการดำรงอยู่และบทบาทของเครือข่ายจึงเปลี่ยนแปลงไปด้วย (กาญจนา แก้วเทพ, 2538: 66-75)

เครือข่ายการเชื่อมโยงกันของกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน โดยมีลักษณะความสัมพันธ์ในแนวระนาบ เป็นกลไกที่สำคัญหนึ่งในการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน สังคม เป็นองค์ประกอบของสิ่งที่เรียกว่า “ทุนทางสังคม” ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญในสังคมที่มีภาคสาธารณะ หรือภาคประชาชนที่ดี (Healthy Public life) เนื่องจากเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนที่เท่าเทียมกัน จะก่อให้เกิดความไว้วางใจกัน และนำไปสู่การพึ่งพาและดูแลผลประโยชน์ที่มีร่วมกันได้ (Putnam, 1993: 172-173; เดวิท แมทิวส์, 2540: 5-13; อุทัย ดุลยเกษมและอรศรี งามวิทย์พงศ์, 2540:32) ดังนั้น พื้นฐานความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีอยู่ ความเกี่ยวข้องระหว่างบุคคลในรูปแบบต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงกลุ่มคนต่าง ๆ ทั้งในและนอกชุมชนเข้าด้วยกันเป็นเครือข่าย จึงเป็นกลไกที่สำคัญที่เกื้อหนุนให้เกิดการดำเนินงานของส่วนรวม เกิดการเคลื่อนไหวในประเด็นสาธารณะ ซึ่งเป็นกระบวนการที่กลุ่มคนต่าง ๆ ได้มีส่วนร่วมในกิจการของชุมชนอย่างแท้จริง

การศึกษาเครือข่ายความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในชุมชน ทั้งในด้านปัจจัยแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อการดำรงอยู่ การเปลี่ยนแปลงและลักษณะของเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ในชุมชน จะช่วยให้เกิดความเข้าใจถึงองค์ประกอบที่สำคัญของรากฐานความร่วมมือที่ดีของชุมชน และการความเข้าใจถึงเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับชุมชน จะทำให้รู้ถึงกลุ่มหรือบุคคลที่มีความสำคัญ มีบทบาทและมีความสำคัญในด้านต่าง ๆ มีความต้องการและผลประโยชน์ที่แตกต่างกันไป อันจะเป็นประโยชน์ในการประสานความร่วมมือของภาคีต่าง ๆ ในอนาคต

1.2 คำถามหลักของงานวิจัย

1. กลุ่ม องค์กร และแกนนำ ที่เชื่อมโยงเป็นเครือข่ายทางสังคมของชุมชน มีพัฒนาการ การเปลี่ยนแปลง และความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ระหว่างกันอย่างไร
2. เครือข่ายทางสังคมของชุมชน นำไปสู่ความร่วมมือของคนในชุมชนได้อย่างไร มี กระบวนการทำงานและการติดต่อสื่อสารอย่างไร และมีปัจจัยอะไรบ้างที่มีอิทธิพลต่อ เครือข่ายทางสังคมของชุมชน

1.3 วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาพัฒนาการ ความสัมพันธ์ กระบวนการร่วมมือ และการติดต่อสื่อสารของ กลุ่ม องค์กร และแกนนำในเครือข่ายทางสังคมของชุมชนในระดับตำบล
2. เพื่อศึกษาองค์ประกอบ และปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อเครือข่ายทางสังคมของกลุ่ม องค์กร และแกนนำในชุมชนระดับตำบล
3. เพื่อวิเคราะห์และนำเสนอแบบแผนความสัมพันธ์ของเครือข่ายทางสังคมชุมชน ใน ลักษณะของสัญลักษณ์และแผนผังความสัมพันธ์ (Community Network map)

1.4 ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการศึกษาเครือข่ายของชุมชนในพื้นที่ระดับตำบล ด้วยแนวทางการศึกษา เครือข่ายทางสังคม ดังนั้นบุคคล กลุ่ม และองค์กรในชุมชนจะมีการติดต่อเชื่อมโยงกับกลุ่ม องค์กร ภายนอกขอบเขตพื้นที่ที่กำหนด ดังนั้นจึงใช้แนวคิดเรื่องของ “เวที” (Arena) และ “สนาม” (Field) ในการกำหนดขอบเขตการวิจัย โดยกำหนดให้ขอบเขตตำบลเป็นเวที เป็นขอบเขตทางภูมิศาสตร์ คือเป็นพื้นที่ที่ปรากฏการณ์เกิดขึ้น แต่การที่กลุ่ม องค์กรและบุคคล ภายนอกมีความสัมพันธ์ การ ติดต่อสื่อสาร มีการทำงานกับเครือข่ายของชุมชนและความสัมพันธ์นั้นมีผลกระทบต่อเครือข่ายใน ชุมชน ซึ่งความสัมพันธ์ต่าง ๆ ที่มีอยู่นอกเหนือเวทีเป็นขอบเขตที่เรียกว่า สนาม ซึ่งทั้งเวทีและ สนามเป็นขอบเขตที่ยืดและหดได้ตามเวลาและปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น โดยเวที เป็นพื้นที่เล็ก ๆ อยู่ ในสนาม (อकिन รพีพัฒน์, 2537: 73) ขอบเขตของงานวิจัยจึงอิงกับเนื้อหาที่เกี่ยวข้องโดยมีประเด็น ของพื้นที่ในระดับตำบลเป็นตัวกำหนด

1.5 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. สร้างองค์ความรู้ในเรื่องเครือข่ายทางสังคม ที่มีต่อความร่วมมือของชุมชน ทำให้สามารถเข้าใจถึงกลไกและกระบวนการของเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในชุมชนที่ก่อให้เกิดความร่วมมือขึ้น
2. ทำให้ทราบถึงเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับชุมชน รวมถึงบทบาท ความเกี่ยวข้อง ความต้องการของกลุ่มบุคคลในชุมชน อันจะเป็นแนวทางในการประสานความร่วมมือและช่องทางในการทำงานร่วมกัน
3. สร้างรูปแบบในการอธิบายแบบแผนความสัมพันธ์ของกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนด้วยแนวคิดเครือข่ายทางสังคม ที่ให้ความสำคัญกับความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันระหว่างกลุ่มองค์กรต่าง ๆ นอกเหนือไปจากข้อมูลรายละเอียดของแต่ละกลุ่ม ซึ่งจะเป็นประโยชน์ในการพัฒนาและสร้างฐานข้อมูลของชุมชน

1.6 นิยามศัพท์

กลุ่มและเครือข่าย หมายถึงกลุ่มของคนที่มีความสัมพันธ์ระหว่างกันในด้านใดด้านหนึ่ง แต่แตกต่างกันที่มุมมองที่ใช้ในการพิจารณา คือเมื่อกล่าวถึงกลุ่มจะมุ่งเน้นไปที่ “คน” แต่เมื่อกล่าวถึงเครือข่ายจะมุ่งเน้นไปที่ “ความสัมพันธ์ที่โยงไปมาของคนในกลุ่มนั้น ๆ”

เครือข่ายทางสังคมและเครือข่ายความสัมพันธ์ หมายถึง โครงสร้างและความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยง บุคคล กลุ่มบุคคล องค์กร หรือหน่วยงานต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ซึ่งโครงสร้างและความสัมพันธ์ดังกล่าวเปรียบได้กับเครือข่ายคล้ายใยแมงมุม โดยเครือข่ายความสัมพันธ์จะเน้นถึงเครือข่ายที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง ในขณะที่เครือข่ายทางสังคมครอบคลุมถึงความสัมพันธ์ในทุก ๆ ลักษณะ

เครือข่ายของชุมชน หมายถึง โครงสร้างและความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยง บุคคล กลุ่มบุคคล องค์กร หรือหน่วยงานต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับชุมชน ทั้งภายในและภายนอกชุมชน เข้าด้วยกัน ซึ่งโครงสร้างและความสัมพันธ์ดังกล่าวเปรียบได้กับเครือข่ายคล้ายใยแมงมุม

จุดเชื่อมต่อ (Node) หมายถึง กลุ่ม แกนนำหรือบุคคลในเครือข่าย ที่มีสายสัมพันธ์จำนวนมาก เป็นศูนย์กลางความสัมพันธ์ในชุมชน

พื้นที่ทางสังคม (Social space) หมายถึง ความสัมพันธ์ทางสังคม ที่แสดงออกมาอย่างเป็นรูปธรรมในรูปของสภาพแวดล้อมทางกายภาพแบบต่าง ๆ ที่ห้อมล้อมบุคคลอยู่ (Lefebvre อ้างใน ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2542ข: 152) และอาจครอบคลุมถึงระบบวิธีคิด อิทธิพลทางความคิด หลักในขณะหนึ่ง ๆ ด้วย

บทที่ 2

ทบทวนวรรณกรรม

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการศึกษาถึงเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่ม องค์กรและผู้นำฐานะที่เป็นกลไกที่เอื้อให้เกิดความร่วมมือระหว่างภาคประชาชน โดยศึกษาในบริบทของพื้นที่ระดับตำบล ซึ่งจะได้ทำการทบทวนวรรณกรรมในประเด็นต่อไปนี้

- 2.1 แนวคิดการสร้างความเข้มแข็งของภาคประชาชน
- 2.2 แนวคิดและการวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคม
- 2.3 กลไกและการทำงานของเครือข่ายทางสังคม
- 2.4 สรุปแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดการสร้างความเข้มแข็งของภาคประชาชน

หากพิจารณาถึงโครงสร้างของสังคมโดยแบ่งเป็นภาคอำนาจออกเป็น 3 ภาค คือ ภาครัฐบาล ภาคตลาด และภาคประชาชน อำนาจทั้ง 3 นี้ถ่วงดุลกันทำให้สังคมดำเนินไปได้ด้วยดี ซึ่งแต่ละภาคจะมีบทบาทที่แตกต่างกันไปโดย (เดวิด ซี คอร์ติน, 2542: 133-135)

ภาครัฐบาล (Government Sector) เป็นภาคเดียวที่สังคมได้มอบอำนาจ เพื่อใช้อำนาจในการบังคับ เพื่อผลประโยชน์ของสาธารณชน ทำให้รัฐบาลมีความชอบธรรมในการใช้อำนาจ เพื่อการรักษากฎหมายและความมั่นคงของชาติ เก็บภาษีอากร จัดสรรทรัพยากรใหม่ ความสามารถของรัฐบาลจึงอยู่ที่การแบ่งปันโยกย้ายความมั่งคั่ง อันเป็นหน้าที่ที่สำคัญทางสังคม ซึ่งไม่ใช่ตัวก่อให้เกิดความมั่งคั่ง รัฐบาลเป็นองค์กรทางการเมืองที่ตอบสนองต่ออำนาจทางการเมือง และรัฐบาลจะรับใช้ผลประโยชน์สาธารณชนได้ ก็ต่อเมื่อมีการแบ่งปันอำนาจทางการเมืองให้กับประชาสังคมหรือประชาสังคมที่เข้มแข็ง

ภาคตลาด (Market Sector) ภาคตลาดมีหน้าที่พิเศษที่เกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจ ผลิตสินค้าและบริการเพื่อการจำหน่าย ตลาดจะตอบสนองต่อเงินและคุณค่าที่เป็นตัวเงิน

ไม่แยกแยะระหว่างกำไรที่ได้จากการผลิตสินค้าอย่างมีประสิทธิภาพ กับรายได้ที่ไม่ควรจะได้จากกำไรที่เกิดจากการใช้อำนาจผูกขาด หรือนำทรัพย์สินสาธารณะมาทำให้กลายเป็นสินค้าส่วนบุคคล โดยภาคตลาดจะเป็นกลไกที่ก่อให้เกิดแรงจูงใจให้เกิดกิจกรรมในการผลิตและทำให้กระบวนการแลกเปลี่ยนในทางเศรษฐกิจดำเนินไปอย่างดี

ภาคพลเรือน (Civil Sector) ภาคพลเรือนหรือภาคประชาชนประกอบด้วยพันธมิตรของประชาชนในวงกว้าง ที่ทำหน้าที่ในการเรียกร้องสิทธิและมีความรับผิดชอบต่องานในฐานะประชาชน ซึ่งประกอบไปด้วยองค์กรที่หลากหลาย ทำงานในบทบาทที่แตกต่างกันไป เช่น องค์กรที่เป็นตัวแทน ที่ทำหน้าที่คอยดูแลผลประโยชน์ของกลุ่ม ดังเช่น สมาคมวิชาชีพ สหภาพแรงงาน องค์กรอาสาสมัคร ที่ดำเนินกิจกรรมโดยมีอุดมการณ์ร่วมกัน โดยมุ่งที่จะก่อให้เกิดผลประโยชน์ต่อสาธารณชน องค์กรที่มีบทบาทตรวจสอบความเป็นไปของสังคม ซึ่งองค์กรและเครือข่ายเหล่านี้เริ่มที่จะมีบทบาทสำคัญขึ้นเรื่อย ๆ ในการเข้าไปแทนที่สื่อที่ถูกควบคุมในบริษัท ในการทำหน้าที่เป็นสุนัขเฝ้าบ้าน

แต่สถาบันของภาคพลเรือนโดยตัวของมันเองจะมีข้อจำกัดของขีดความสามารถที่จะเพิ่มการรวมศูนย์ของอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ ความเข้มแข็งของภาคพลเรือนจะมาจากจำนวนและความหลากหลายขององค์กรเป็นจำนวนมาก พร้อมทั้งความคล่องตัวและความรวดเร็วในการร่วมมือกันอย่างสลับซับซ้อน และปรับเปลี่ยนได้ตามค่านิยมและความสนใจที่รวมกัน แต่ในขณะเดียวกันความขัดแย้งระหว่างกันอาจมีขึ้น แต่หากสามารถสร้างพันธมิตรร่วมกันในการกิจ เพื่อประโยชน์สาธารณะที่มีประเด็นชัดเจน จะช่วยเร่งให้เกิดนวัตกรรมทางสังคม ในเชิงการเปลี่ยนแปลงคุณค่า และมีบทบาทที่จะกำหนดค่านิยม หักยอกประเด็นเรียกร้องผลักดัน สร้างกลุ่มผู้สนับสนุนจุดยืนและข้อเรียกร้องดังกล่าว ซึ่งในที่สุดทำให้ข้อเรียกร้องดังกล่าวเข้าไปสู่การเมืองกระแสหลักได้

โครงสร้างอำนาจดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงบทบาทของภาคต่าง ๆ ที่เป็นอยู่ และทิศทางที่ควรจะเป็น ในสังคมไทยจะพบว่าสถานะภาพของภาคประชาชนหรือพลเมืองยังมีความอ่อนแอกว่าภาครัฐและภาคตลาดอยู่ (ทวิศักดิ์ นพเกษร, 2542 :16) ดังนั้นจึงพบว่ามีแนวคิดที่เน้นการส่งเสริมภาคประชาชน เพื่อที่จะถ่วงดุลกับภาคอำนาจที่เหลือ

2.1.1 แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเป็นแนวคิดที่เน้นความสำคัญของชุมชนหมู่บ้านและวัฒนธรรมของชาวนา ขัดแย้งกับรัฐและไม่เป็นระบบทุนนิยม วัฒนธรรมชาวนาขัดแย้งโดยตรงกับ

วัฒนธรรมศักดินาซึ่งครอบงำวัฒนธรรมไทย ขณะที่วัฒนธรรมศักดินาให้ความชอบธรรมกับรัฐบาลแบบเอเชียที่เอารัดเอาเปรียบหมู่บ้าน วัฒนธรรมชาวนารักชาวมชนหมู่บ้านและเอกลักษณ์ของหมู่บ้านไว้ในระบบศักดินา ซึ่งมี 2 ส่วนคือ ส่วนรัฐและส่วนหมู่บ้าน ส่วนหมู่บ้านมีลักษณะความสัมพันธ์เป็นแบบการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในชุมชน แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนคือการเอาคุณค่าที่ดีงามที่ถูกรักษาไว้ในระบบศักดินาให้ออกมาปรากฏ เป็นอุดมการณ์การนำการพัฒนาชนบทและพัฒนาประเทศ อันเป็นการนำส่วนที่เป็นแกนความเชื่อของไทยมาผนึกกำลังของชาวบ้านและชุมชนหมู่บ้าน เอามาต่อต้านการใช้อำนาจของรัฐและต่อรองกับระบบทุนนิยม เน้นที่ราษฎรธรรมดา ที่ชุมชนหมู่บ้าน และการโยงหมู่บ้านเข้าด้วยกัน ผ่านการกระจายอำนาจออกจากรัฐมาอยู่ที่องค์กรเล็ก ๆ ของประชาชนเหล่านี้ ชุมชนจึงจะต่อรองอำนาจกับรัฐได้ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2540: 194-195)

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนนั้นมีที่มาจากปัจจัยทั้งภายนอกและภายในประเทศ โดยปัจจัยภายนอกประเทศนั้น เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงในการอธิบายคำสอนของศาสนาคริสต์ และการเพิ่มของการให้ความช่วยเหลือระหว่างประเทศผ่านทางองค์กรพัฒนาเอกชน ส่วนปัจจัยภายในประเทศนั้นเกิดจากการคุกคามของระบบทุนนิยมต่อชุมชนหมู่บ้าน แนวโน้มการสลายตัวของชุมชนขณะที่วัฒนธรรมของชุมชนยังคงเข้มแข็งอยู่ และการตื่นตัวของปัญญาชนและผู้มีการศึกษาต่อการมีส่วนร่วมในทางการเมืองของประเทศ รวมทั้งการพัฒนาระบบประชาธิปไตยหลังการเปลี่ยนแปลง 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2540: 183)

ส่วนในด้านยุทธศาสตร์ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2529 :91-102) ได้เสนอแนวทางการพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนว่า การพัฒนาจะต้องเป็นแบบกลุ่ม (Collective) เป็นชุมชน เป็นหมู่บ้าน มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีการทำกิจกรรมร่วมกัน โดยจะต้องมีจิตสำนึก มีความสมัครใจที่จะทำงานร่วมกัน ไม่เป็นไปในลักษณะบังคับ จิตสำนึกของชุมชนต้องสร้างขึ้นมาใหม่ให้ต่อเนื่อง มีการสืบทอดทั้งจิตสำนึกและวัฒนธรรมที่ดีงามของหมู่บ้าน นอกจากนี้แล้วต้องมีการรวมตัวกันในรูปแบบสหพันธ์ อย่างใดอย่างหนึ่ง ต้องมีการรวมกันเป็นกลุ่มในหน่วยย่อยคือในหมู่บ้าน และหมู่บ้านเหล่านี้ สามารถที่จะรวมกันเป็นสหพันธ์ เพื่อการต่อรองติดต่อกับภายนอก และก่อให้เกิดเครือข่ายของหมู่บ้าน มีการประสานวัฒนธรรม หรือกิจกรรมของตัวเองกับคนกลุ่มอื่น ๆ ในสังคมด้วย เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน ทั้งในสังคมและระหว่างชนชั้นทางสังคม รวมถึงการมีความสัมพันธ์ที่เหมาะสมกับธรรมชาติ มีการอนุรักษ์ธรรมชาติ และใช้ทรัพยากรอย่างสมดุล

ในแวดวงวิชาการแล้ว แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนได้ทำให้เกิดการหันกลับมาศึกษาในสถาบันที่มีความสำคัญและเป็นรากเหง้าของสังคมไทยอย่างชุมชนหมู่บ้าน ที่ในอดีตเคยถูกละเลย และอยู่ในฐานะด้อยกว่าภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของรัฐหรือเมือง ทั้งยังเป็นการยกระดับและสร้าง

ความยอมรับในความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น ให้เท่าเทียมกับความรู้และภูมิปัญญาที่มาจากเมืองหรือสังคมตะวันตก (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2540: 178-179)

สิ่งที่น่าพิจารณาก็คือ แนวคิดการพัฒนาของวัฒนธรรมชุมชนกับการพัฒนาของรัฐนั้นมีมุมมองที่ตรงกันข้ามกันโดยสิ้นเชิง โดยแนวทางการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของรัฐมองว่า รัฐบาลและทุนนิยมนั้นเป็นดังฝ่ายที่อยู่ “ข้างใน” ส่วนชุมชนหมู่บ้านนั้นเป็นฝ่าย “ข้างนอก” การมีส่วนร่วมมีนัยถึงการดึงให้ชุมชนหมู่บ้านที่เป็นฝ่ายข้างนอกเข้ามาอยู่ข้างในเพื่อให้การพัฒนากระจายครอบคลุมทุกส่วน เป็นการมองจากบนลงล่าง ในขณะที่ฝ่ายวัฒนธรรมชุมชนได้เน้นให้ชุมชนหมู่บ้านเป็นตัวตั้งรัฐเป็นดังปัจจัยภายนอกที่เข้ามามีอิทธิพลต่อหมู่บ้าน ทั้งสองมุมมองนี้ต่างก็มีจุดร่วมตรงที่มองว่าสถาบันของหมู่บ้านนั้นแยกจากสถาบันภายนอกหมู่บ้าน (โดยเฉพาะรัฐและทุนจากภายนอก) อย่างชัดเจน และการพัฒนาจะสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อถอดสถาบันหนึ่งให้อยู่ได้อ่านาอีกสถาบันหนึ่งเท่านั้น (ฟิลิป เฮอร์ซ, 2531: 120) และจุดที่สำคัญก็คือ การแยกกันระหว่างสถาบันของรัฐกับสถาบันหมู่บ้านนั้นไม่มีความเหมาะสม และไม่สามารถแยกได้อย่างชัดเจนอีกต่อไป เนื่องจากการพัฒนาชนบททำให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสถาบัน โดยเมื่อชาวบ้านมีบทบาทเพิ่มขึ้นในกิจการของรัฐนั้น รัฐเองก็สามารถเข้าถึงสถาบันต่าง ๆ ในหมู่บ้านได้เพิ่มขึ้นด้วย และสถาบันหมู่บ้านที่เปลี่ยนรูปไปนั้นเริ่มมีหน้าที่รับใช้รัฐบาลมากขึ้นทุกที และมีบทบาทเป็นตัวเชื่อมเศรษฐกิจหมู่บ้านเข้ากับทุนจากภายนอก ความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันจึงถูกขยับเปลี่ยนจากแกนรัฐ – หมู่บ้าน ในรูปแบบเดิมมาเป็นความสัมพันธ์อันสลับซับซ้อนซึ่งเข้าไปสถิตย์อยู่ภายในหมู่บ้าน หมู่บ้านจึงได้สูญเสียความเป็นอิสระไป ไม่ว่าจะเป็นในแง่ภูมิศาสตร์หรือในแง่สถาบัน ฉะนั้นในการศึกษา เราจึงต้องเริ่มมองไปที่เบื้องหลังของความสัมพันธ์ทางอำนาจที่เปลี่ยนไปและหันไปสู่การวิเคราะห์อันจะจำแนกแยกแยะกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ ในหมู่บ้านจะเป็นประโยชน์มากขึ้น (ฟิลิป เฮอร์ซ, 2533: 134-138)

2.1.2 แนวคิดประชาสังคม

แนวคิดเกี่ยวกับประชาสังคมเป็นชุดความคิดที่พัฒนาการมาจากสังคมตะวันตก โดยในตัวแนวความคิดและความหมายของคำมีความแตกต่างกันในแต่ละยุคสมัยพอสมควร ในขณะที่สังคมไทยไม่มีรากของคำ ๆ นี้ แต่ได้มีการรับมาใช้ในวงวิชาการในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา โดยในสังคมตะวันตกพัฒนาการเชิงความหมายของประชาสังคม (Civil socceity) นั้นมีแต่เดิมมีความหมายถึง บ้านเมือง สังคมที่มีการปกครอง มีกฎหมาย ซึ่งเป็นสังคมที่ไม่ใช่มนุษย์อยู่ตามธรรมชาติ (State of The Nature) เป็นครอบครัว เครือญาติธรรมชาติ จนในยุคศตวรรษที่ 15 รัฐเริ่มก่อรูปอย่างชัดเจน มี

อำนาจในการจัดการสาธารณะกิจต่าง ๆ ในสังคม ตั้งแต่นั้นประชาสังคมจึงมีความหมายที่ไม่ผนวก
ร่วมกับรัฐ เป็นส่วนที่แยกจากกัน แม้จะมีความเกี่ยวข้องกันแต่ประชาสังคมก็เป็นอิสระจากรัฐพอ
สมควร (เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2539:19) ประชาสังคมจึงเป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่ไม่ใช่รัฐ ในขณะที่
เดียวกันก็ไม่ใช่ปัจเจกหรือความเป็นส่วนตัว ครอบคลุมที่ใกล้ชิด แต่เป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่อยู่ระหว่าง
สองภาคดังกล่าว (Mathews, 1998: 3)

อย่างไรก็ตามแนวความคิดในเรื่องของประชาสังคมในตะวันตกก็ยังมีความแตกต่างกัน
ไปบ้าง ตามมุมมองทางการเมือง แต่โดยรวมมีความหมายถึง กลุ่ม องค์กร สมาคม มูลนิธิ กลุ่มอาชีพ
ละแวกบ้าน วัด โรงเรียน และสถาบันต่าง ๆ ซึ่งมุมมองทางการเมืองที่แตกต่างกันก็จะเน้นหนักหรือ
ให้ความสำคัญกับลักษณะและประเภทของกลุ่ม องค์กรที่แตกต่างกันไป (อเนก เหล่าธรรมทัศน์
2542ข: 13-19) แต่ลักษณะที่สำคัญของประชาสังคมคือ 1) ไม่ชอบและไม่ยอมให้รัฐครอบงำหรือ
บงการ แต่ยอมรับความช่วยเหลือและร่วมมือกับรัฐได้ พร้อม ๆ กับการกำกับและชี้นำรัฐได้พอ
สมควร 2) ไม่ชอบลัทธิปัจเจกชนนิยมสุดขั้ว ที่ต่างคนต่างอยู่ แต่มีความรับผิดชอบต่อสังคม โดยไม่
ปฏิเสธการแสวงหาหรือปกป้องผลประโยชน์ส่วนตัว (เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2542ก: 35)

พัฒนาการของสังคมตะวันตกนั้นชี้ให้เห็นว่าภาคประชาสังคมก่อตัวขึ้นมาก่อนรัฐ รัฐ
เป็นผลผลิตของประชาสังคม แต่พัฒนาการที่ต่างกันของสังคมไทย ทำให้ความคิดประชาสังคมของ
ตะวันตกไม่สามารถนิยามภาคประชาสังคมในสังคมไทยได้อย่างชัดเจน เนื่องจากในสังคมไทย รัฐ
แทรกซึมไปในทุกส่วนของสังคม กลุ่ม องค์กร ต่าง ๆ บางกลุ่มในสังคมไทยได้รับการจัดตั้ง
ส่งเสริม หรือสนับสนุนโดยรัฐ (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2541: 40-41) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ใน
สังคมไทยรัฐเกิดขึ้นมาก่อนและเป็นผู้นิยามประชาสังคมไทย (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2541: 56) ดังนั้น
การตีความประชาสังคมในสังคมไทยในบางนิยามจึงไม่แยกรัฐออกจากภาคประชาสังคม (ชัยอนันต์
สมุทวณิช, 2541: 41; ชูชัย สุภวงศ์ 2541 :165).

โดย ธีรยุทธ บุญมี (2541: 153-154) มองว่าการก่อตัวของประชาสังคม เป็นการ
เปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาจิตสำนึกเกี่ยวกับสังคมของคนไทย โดยในอดีตสมัยก่อนการพัฒนา
เศรษฐกิจแบบสมัยใหม่ คนไทยมีเพียงจิตสำนึกในระดับชุมชน คือมีการดูแล ควบคุม และ
รับผิดชอบกันในปัญหาศีลธรรม คุณธรรมในระดับชุมชนขนาดเล็ก เมื่อเกิดการพัฒนาเศรษฐกิจ
สมัยใหม่ ๆ ในช่วงต้น ๆ จิตสำนึกชุมชนหายไป กลายเป็นต่างคนต่างอยู่ หลังจากการพัฒนาเศรษฐกิจ
ดำเนินไปก่อให้เกิดปัญหาที่เลวร้ายไม่ได้ตามมา เช่น ปัญหาความยากจน ปัญหาส้วม ปัญหา
สิ่งแวดล้อม เราเรียกสิ่งเหล่านี้ว่าปัญหาสังคม ซึ่งถือได้ว่าเป็นการเกิดจิตสำนึกร่วมกัน คนไทยรับรู้
ว่าตัวเองเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตที่ใหญ่กว่าชุมชนดั้งเดิม การเกิดจิตสำนึกสังคมนี้เป็นการก่อตัว
ของ “ประชาสังคม” ซึ่งจะนำไปสู่การเกิดกลุ่ม องค์กรทางสังคม พัฒนาเป็นอุดมการณ์ร่วมของ

สังคม เป็นวิสัยทัศน์ร่วมกัน และจะตกผลึกเป็นสถาบันของอุดมการณ์สังคม คือเป็นกลุ่ม องค์การที่มีหน้าที่และบทบาทในสังคมโดยการยอมรับของคนในสังคม

อย่างไรก็ตาม ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2542: 68,77) ได้ชี้ให้เห็นว่า คำว่า “Civil Society” เป็นคำที่มักมีการให้ความหมายที่แตกต่างกันมากมาย จึงเป็นกลุ่มคำที่มักถูกฉกฉวยไปใช้ประโยชน์ในโอกาสใดก็ได้ เช่น เป็นเหตุผลในการลดขนาด-บทบาทของรัฐบาล เป็นเหตุผลในการแปรรูประบบราชการหรือรัฐวิสาหกิจ และซึ่งในการนิยามการสร้างประชาสังคมตามแนวทางของธนาคารโลกที่เน้นไปที่ องค์การพัฒนาเอกชน สมาคมอาชีพ และองค์กรต่าง ๆ ที่เป็นเรื่องของกลุ่มพลัง สหภาพแรงงาน องค์กรจัดตั้งต่าง ๆ นั้นขัดแย้งกับวัฒนธรรมเรื่องชุมชน (Community culture) ของประเทศโลกที่สาม เป็นการทำลายความรู้สึกเรื่องชุมชนแบบพื้นบ้านลงโดยปริยาย เนื่องจากการเปลี่ยนชุมชนจากพื้นฐานของเชื้อชาติ เผ่า ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ฯลฯ ให้กลายเป็นเรื่องกลุ่ม องค์กร ที่ปราศจากความผูกพันแบบเก่าลง ดังนั้น การพัฒนาประชาสังคมตามแนวทางดังกล่าวก็เป็นไปเพื่อให้สอดคล้องกับการพัฒนาแบบทุนนิยม มากกว่าเป็นการพัฒนาเพื่อสร้างศักยภาพให้กับชุมชนพื้นบ้าน

2.1.3 ขบวนการการเคลื่อนไหวประชาสังคม

ในช่วงต้นคริสต์ทศวรรษ 1970 เป็นต้นมา มีการเคลื่อนไหวเรียกร้องของประชาชนธรรมดาเกิดขึ้นมากมายในประเทศอุตสาหกรรมก้าวหน้าในตะวันตก เช่น ขบวนการต่อต้านอาวุธนิวเคลียร์ ขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ขบวนการเรียกร้องให้สังคมกลับไปสู่วัฒนธรรม/ภูมิปัญญาดั้งเดิม โดยขบวนการเหล่านี้ มิได้เรียกร้องบนฐานของชนชั้น ประเด็นที่เคลื่อนไหวไม่ใช่เรื่องของผลประโยชน์ส่วนตน การเรียกร้องมิได้กระทำผ่านกลไกทางการเมือง และไม่ได้พึ่งกลไกของรัฐอย่างขบวนการเคลื่อนไหวในอดีต และมีลักษณะการเคลื่อนไหวในรูปแบบการโยงใยกลุ่มต่าง ๆ เข้าด้วยกันเป็นเครือข่าย ทำให้ในเวลานั้นนักสังคมศาสตร์ไม่สามารถอธิบายปรากฏการณ์เหล่านี้ได้ มีความพยายามในการอธิบายปรากฏการณ์เหล่านี้มากมาย จนในที่สุดคำอธิบายหรือทฤษฎีชุดหนึ่งที่ได้รับการยอมรับมากขึ้นจนในปัจจุบัน คือ “การเมืองแบบใหม่และขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่” (The new politics and the new social movements) หรือ “ขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคม” (Civil society movement)

การเคลื่อนไหวทางสังคมเหล่านี้ ถือได้ว่าเป็นการกลับมาใหม่ของประชาสังคม ซึ่งการกลับมาใหม่ของประชาสังคมนี้เป็นผลอันเนื่องมาจาก การเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วของโลกและสังคม แต่ระบบการเมืองเดิมไม่สามารถปรับเปลี่ยนได้ทัน ตามปัญหาไม่ทัน แก้ปัญหาที่เผชิญอยู่ไม่ได้ จึง

หันไปใช้ความรุนแรงเข้าจัดการกับปัญหา ทำให้ประชาชนเสื่อมศรัทธาในรัฐ ดังนั้นจึงต้องหาทางสร้างแหล่งอำนาจใหม่ขึ้นมา เพื่อเป็นทางเลือกให้กับระบบ นั่นคือการหันกลับไปสร้างสิ่งที่เรียกว่า “ประชาสังคม” (Civil society) ให้เข้มแข็งขึ้นมา (ไชยรัตน์ เจริญสิน โอบาร, 2542ก: 63-65)

กระแสการกลับมาใหม่ของประชาสังคม ในลักษณะของขบวนการเคลื่อนไหว ประชาสังคมนี้เป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่ง ที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดประชาสังคมไทยด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะในเชิงยุทธศาสตร์การสร้างเครือข่าย ดังการนิยามความหมายประชาสังคมของ ชูชัย สุภวงศ์ (2541 :165) ว่า “การที่ผู้คนในสังคมเห็นวิกฤตการณ์หรือสภาพปัญหาในสังคมที่สลับซับซ้อนที่ยากแก่การแก้ไข มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน ซึ่งนำไปสู่การก่อจิตสำนึก (Civic consciousness) ร่วมกัน มารวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือองค์กร (Civic group/organization) ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ ภาคธุรกิจเอกชน หรือภาคสังคม (ประชาชน) ในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกัน (partnership) เพื่อร่วมกันแก้ปัญหาหรือกระทำการบางอย่างให้บรรลุวัตถุประสงค์ ทั้งนี้ด้วยความรัก ความสามัคคี ความเอื้ออาทรต่อกัน ภายใต้ระบบการจัดการ โดยมีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย (Civic network)”

จากปรากฏการณ์ทางสังคมและกระบวนการให้ความหมายแนวคิดทางสังคมเหล่านี้ แสดงให้เห็นถึงว่ากรอบการมองภาพของสังคมใหม่นั้น ความสัมพันธ์ของคนในสังคมจะอ้างอิงอยู่บนพื้นที่ทางภูมิศาสตร์น้อยลง แต่ให้ความสำคัญกับคุณค่าแนวคิดของกลุ่มคนที่รวมตัวกันมากขึ้น

2.1.4 แนวคิดพหุภาคี

แนวคิดพหุภาคีเป็นยุทธศาสตร์หนึ่งที่ถูกเสนอในการสร้างประชาสังคมไทย ซึ่งแต่เดิมนั้น ใช้คำว่า “เบญจภาคี” เป็นแนวคิดที่เน้นถึงการร่วมมือกันของส่วนต่าง ๆ ของสังคม เนื่องมาจากมุมมองที่เห็นว่าในสังคมมีความขัดแย้งระหว่างภาคต่าง ๆ สูง มีความคิดเป็นฝักฝ่าย ทำให้สังคมไม่มีพลัง เพื่อเป็นการลดความขัดแย้งดังกล่าว เบญจภาคี หรือ Partnership 5 ฝ่ายจึงถูกยกขึ้นมา แนวคิดของ Partnership เน้นเรื่องของการมีส่วนร่วมกัน เป็นความร่วมมือ ไม่แบ่งแยกว่าเรื่องใดเป็นของใคร เป็นเรื่องของทุกฝ่ายร่วมกัน (ประเวศ วะสี, 2541: 24; ชัยอนันต์ สมุทรวานิช, 2541:42)

ภาคีต่าง ๆ อาจประกอบไปด้วยฝ่ายต่าง ๆ คือ ชุมชนประชาชน ภาครัฐหรือหน่วยงานของทางราชการ นักวิชาการ สถาบันการศึกษา องค์กรเอกชน องค์กรธุรกิจเอกชน รวมถึงสื่อมวลชน ซึ่งฝ่ายต่าง ๆ ในภาคี ต่างก็มีจุดอ่อนจุดแข็งที่แตกต่างกัน นักพัฒนาอาจมีความลึกซึ้งละเอียดอ่อนกับวัฒนธรรมและการทำงานร่วมกับชาวบ้าน ในขณะที่ราชการมีกลไกและอำนาจ นักวิชาการมีปัญญาความรู้ความสามารถในการวิจัย สื่อมวลชนมีพลังในการผลักดันเผยแพร่ความคิด ในขณะที่ภาคธุรกิจมีพลังการจัดการและทรัพยากร หากมีการรวมพลังสร้างสรรค์ความคิด

จุดแข็งและประสพการณ์ของฝ่ายต่าง ๆ เข้าด้วยกัน โดยผ่านกระบวนการทำงานร่วมกันอย่างโปร่งใส ทุกฝ่ายก็จะสามารถตรวจสอบซึ่งกันและกัน เกิดความเข้าใจในข้อจำกัดและการเรียนรู้ในการทำงานร่วมกันก่อนเป็น “พลังทวีคูณ” (Synergy) เป็นประโยชน์อย่างมากต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงสังคมไปสู่เป้าหมายที่พึงปรารถนาาร่วมกัน (อนุชาติ พวงสำลี, 2539: 9)

จากแนวความคิดเรื่องของการร่วมมือกันเบญจภาคี ได้พัฒนาไปสู่แนวความคิดของการสร้างประชาคมจังหวัดตามที่ปรากฏอยู่ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 โดยประชาคมจังหวัดจะมีความเป็นองค์กรแบบเป็นทางการ แต่ไม่ได้เป็นองค์กรปกครองท้องถิ่น หรือองค์กรปกครองภูมิภาค แต่เป็นเวทีหนึ่งที่จะให้หลาย ๆ ฝ่ายเข้ามาคิดมาคุยร่วมกัน เป็นเวทีของการปรึกษาหารือหาข้อคิดร่วมกัน สร้างสติปัญญาร่วมกัน (ชาติชาย ณ เชียงใหม่, 2541:101)

การสร้างประชาคมจังหวัดนั้น ถือเป็นกระบวนการในการสร้างความเป็นชุมชน มุ่งหวังให้คนในจังหวัดได้เกิดความผูกพันร่วมกัน มีสำนึกต่อจังหวัดร่วมกัน เป็นการสร้างการเรียนรู้เรื่องราวและปัญหาที่มีในจังหวัด เป็นกลไกในการสร้างความร่วมมือ และนำไปสู่การวางแผนและกิจกรรมที่จะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวมร่วมกัน โดยการสร้างประชาคมจังหวัดเป็นเพียงการขีดพื้นที่ในระดับที่เหมาะสม การสร้างประชาคมสามารถกระทำได้หลายระดับหรือลักษณะที่มีร่วมกัน เช่น ประชาคมอำเภอ ตำบล กลุ่มน้ำ ฯลฯ (อนุชาติ พวงสำลีและวีรบูรณ์ วิสารทสกุล, 2544: 10)

2.1.5 ลักษณะและองค์ประกอบของประชาสังคม

อนุชาติ พวงสำลีและวีรบูรณ์ วิสารทสกุล (2541 :11-15) ได้เสนอลักษณะของประชาสังคมไว้ 5 ประการคือ

- 1) มีความหลากหลาย ถือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ โดยอาจแบ่งได้เป็นความหลากหลายเชิงรูปแบบ และความหลากหลายเชิงเนื้อหา เช่น กลุ่มคน อายุ กิจกรรม พื้นที่ที่แตกต่างกัน รูปแบบองค์กร ประเด็นที่กลุ่มสนใจ
- 2) มีความเป็นชุมชน ซึ่งอาจครอบคลุมความหมายที่กว้างถึงอาณาบริเวณหรือบริบทขนาดใหญ่สามารถเชื่อมโยงติดต่อถึงกันในทางใดทางหนึ่ง ไม่จำเป็นต้องติดชิดกับความเป็นชนบทหรือชุมชนชนบทก็ได้
- 3) บนสำนึกสาธารณะ สำนึกสาธารณะหรือจิตสำนึกเพื่อส่วนรวม (Public consciousness) นั้นเป็นคุณลักษณะที่สำคัญและมีความหมายเป็นอย่างยิ่ง ที่จะทำให้ประชาชนมีสำนึกแห่งการเป็นพลเมือง (Citizenship) คือมีความสำนึกของการแก้ปัญหาของตนเองหรือสังคมโดยไม่หวังพึ่งรัฐ

- 4) มีกิจกรรมและความต่อเนื่อง การสร้างเงื่อนไขหรือกิจกรรมร่วมกันที่จะก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันของคนในสังคม
- 5) มีเครือข่ายและการติดต่อสื่อสาร กลุ่มประชาสังคมที่จะมีความยั่งยืนและมีความหมายย่อมต้องมีระบบการจัดการที่ดี มีการสื่อสารแลกเปลี่ยน ตลอดจนการสร้างเครือข่ายแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน

เดวิท แมทวีส (2540 :5-13) ได้ชี้ให้เห็นถึงองค์ประกอบที่สำคัญของประชาสังคมที่เข้มแข็ง นั้นประกอบด้วย

- 1) โครงสร้างพื้นฐานและช่องทางการสื่อสาร ในแง่ของโอกาสที่คนจะพบปะและดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างกัน เช่น งานเทศกาล การเลี้ยง แต่การพบปะที่จะก่อให้เกิดความเข้มแข็งของประชาสังคมนั้น ไม่เพียงเฉพาะคนที่สนิทหรือเป็นญาติกันเท่านั้น ต้องมีการขยายไปถึงคนแปลกหน้าที่เข้ามาในชุมชนด้วย
- 2) กระบวนการสำคัญของชุมชน มีนัยถึงกระบวนการในการตัดสินใจของชุมชนที่ต้องมีการคิดและถกเถียง แสดงความคิดเห็นจนได้ข้อสรุปร่วมกัน เป็นการตัดสินใจร่วมกันโดยไม่มีการบังคับและมีใช้ความเพิกเฉยของคนในสังคม ซึ่งจะเป็นการกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนและสร้างความรู้ดีของการเป็น “เจ้าของชุมชน”
- 3) ภาวะการนำและผู้นำชุมชน ชุมชนที่เข้มแข็งต้องการผู้นำที่เปิดโอกาสให้ทุกคนได้แสดงออก และสามารถดึงการมีส่วนร่วมของผู้คนและมีลักษณะความสัมพันธ์แบบแนวนราบกับชุมชน
- 4) กรอบแนวคิดหรือภาพที่อยู่ในหัวของคนในชุมชน โดยเฉพาะกรอบแนวคิดในการแก้ปัญหา และมองความเป็นไปของสรรพสิ่ง
- 5) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสถาบัน โดยเมืองที่ประชาสังคมเข้มแข็ง ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสถาบัน เช่น โรงเรียน จะเข้าไปในแนวนราบและคนจะพูดถึงสถาบันในลักษณะที่เป็นส่วนหนึ่งของชุมชน
- 6) สำนักความเป็นชุมชนและชนบทแห่งการแบ่งปัน เป็นสำนักแห่งความร่วมมือ ซึ่งเกิดจากการร่วมมือกันทำงานอย่างต่อเนื่องของชุมชน ประสพการณ์การทำงานร่วมกันจะเป็นการสร้างความสัมพันธ์ของคนต่างแนวคิด ก่อให้เกิดความทรงจำร่วมกัน

2.1.6 แนวคิดทุนทางสังคม

แนวคิดทุนทางสังคมถูกใช้ในการอธิบายถึงประเด็นของความร่วมมือสาธารณะ การดูแลสมบัติส่วนรวม (Public Good) โดยได้ชี้ให้เห็นว่า องค์ประกอบต่าง ๆ ที่แวดล้อมให้เกิดความร่วมมือระหว่างคนในสังคมชุมชน เช่น ประเพณีการลงแขก การเล่นแชร์ (Rotating credit association) อันเป็นองค์ประกอบของการจัดองค์กรทางสังคม คือ ความไว้วางใจ (Trust) บรรทัดฐานของการตอบแทนกัน (Norms of reciprocity) และเครือข่ายของความร่วมมือ (Networks of civic engagement) องค์ประกอบเหล่านี้ได้เพิ่มประสิทธิภาพของสังคมด้วยการเสริมสร้างให้เกิดความร่วมมือระหว่างกัน (Putnam, 1993:167)

โดย Putnam (1994: 172-173) ได้อธิบายกลไกและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบของทุนทางสังคมไว้ดังนี้ ความไว้วางใจเกิดบรรทัดฐานของการตอบแทนกันและเครือข่ายของความร่วมมือ โดยบรรทัดฐานของการตอบแทนกันจะเป็นการช่วยเหลือแบบให้เปล่าหรือการช่วยเหลือที่จะได้รับการตอบแทนไม่คุ้มค่าในวันนี้ แต่ก็เป็นที่รู้กันว่าในวันข้างหน้าตนเองจะได้รับการตอบแทนหรือการช่วยเหลือเช่นกันในอนาคต โดยการช่วยเหลือกันหรือการแลกเปลี่ยนกันนี้จะเกิดขึ้นได้ ก็ต่อเมื่อคนในสังคมมีความไว้วางใจซึ่งกันและกัน มีความมั่นใจหรือแน่ใจว่าตนเองจะไม่ถูกเอาเปรียบ ดังนั้นในสังคมเครือข่ายเหนียวแน่นย่อมสนับสนุนให้การตอบแทนแลกเปลี่ยนเหล่านี้เกิดขึ้นได้ เนื่องจากเครือข่ายและความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลจะก่อให้เกิดการส่งผ่านข้อมูลความน่าเชื่อถือ และความซื่อตรงของสมาชิกในชุมชน โดยเครือข่ายของความร่วมมือนี้จะมีประสิทธิภาพก็ต่อเมื่อเป็นเครือข่ายที่มีความสัมพันธ์ในแนวนอน เป็นความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกัน

นอกจากนี้ Putnam (1993: 172) ได้ใช้งานของ Granovetter เพื่อชี้ให้เห็นว่า ข้อตกลงหรือคำสัญญาถูกต้องไว้กับเครือข่ายทางสังคมและโครงสร้างที่ใหญ่กว่าความสัมพันธ์ส่วนบุคคลจะทำให้เกิดความไว้วางใจและการปรามไม่ให้เกิดการกระทำผิด ดังการศึกษาความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในสลัมของ อคิน รพีพัฒน์ (2537ข) ที่พบว่า เจ้าแชร์คนหนึ่งในชุมชนไม่ได้มีฐานะร่ำรวยนัก แต่ก็สามารถเป็นเจ้าแชร์ได้ ด้วยเหตุที่เป็นผู้ที่มีเครือข่ายในชุมชนจำนวนมาก และเมื่อย้ายออกจากชุมชนไปและไปเป็นเจ้าแชร์ในที่อยู่ใหม่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากขาดเครือข่ายความสัมพันธ์ของเครือข่ายที่เคยเป็นกลไกสำคัญในการเล่นแชร์

การศึกษาของ พิระ ถ้วม (2542) ได้ประยุกต์ใช้แนวคิดเครือข่ายทางสังคมในการศึกษาศักยภาพทุนทางสังคมในชุมชนไซเบอร์ (Cyber Space) พบว่าการเกิดทุนทางสังคมในอินเทอร์เน็ตสอดคล้องกับกลไกการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม โดยปัจจัยของสังคมทางกายภาพสามารถมีอิทธิพลต่อลักษณะทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นในกลุ่มสังคมในอินเทอร์เน็ต โดยกระบวนการเกิดทุนทาง

สังคมจึงมีอย่างน้อย 3 ลักษณะ คือการเกิดทุนทางสังคมที่มีอิทธิพลจากปัจจัยสังคมทางกายภาพ (กระบวนการนำเข้าทุนทางสังคม) การพัฒนาทุนทางสังคมในกลุ่มสังคมในอินเทอร์เน็ต (กระบวนการพัฒนาทุนทางสังคมของชุมชนไซเบอร์) และ การใช้ทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นในอินเทอร์เน็ต สนับสนุนการมีกิจกรรมร่วมกันทางกายภาพ (กระบวนการส่งออกทุนทางสังคม) โดยองค์ประกอบของ “ทุนทางสังคม” ในแต่ละกระบวนการ มีศักยภาพการสนับสนุนการมีกิจกรรมสาธารณะที่ต่างกันไป

แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมนั้นทำให้เห็นความสำคัญของเครือข่ายทางสังคม ที่เป็นกลไกก่อให้เกิดความร่วมมือระหว่างคนในชุมชน ลักษณะของความสัมพันธ์ ความเกี่ยวข้อง (Ties) ที่แตกต่างกัน มีอิทธิพลต่อการร่วมมือที่แตกต่างกันไป อันจะได้กล่าวถึงในหัวข้อ กลไกและการทำงานของเครือข่ายทางสังคม

2.2 เครือข่ายทางสังคมและการวิเคราะห์

แนวคิดเครือข่ายทางสังคมหรือการวิเคราะห์เครือข่าย พัฒนามาจากการทำความเข้าใจโครงสร้างทางสังคม โดยการวิเคราะห์เครือข่ายจะเปรียบสังคม (Metaphors) เป็นโครงหรือใยแมงมุม เพื่อที่จะเข้าใจความสัมพันธ์โยงใยระหว่างคนในสังคมที่ก่อให้เกิดการแสดงออกทางสังคม แต่ละบุคคลคือ จุดที่เส้นใยของเครือข่ายมาพบกัน บุคคลคนหนึ่งย่อมมีความสัมพันธ์กับคนอื่นอีกเป็นจำนวนมาก ในหลายลักษณะและสถานการณ์ (Scott, 1994: 4-5; อคิน รพีพัฒน์ ใน อุทัย ดุลยเกษม บรรณาธิการ, 2537ก: 71) การวิเคราะห์เครือข่ายจะให้ความสนใจกับรูปแบบของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล องค์กร รัฐ (States) และพยายามที่จะอธิบายเครือข่ายของความสัมพันธ์เหล่านั้นเท่าที่จะกระทำได้ โดยค้นหาจุดที่มีความโดดเด่น (Prominent) ของเครือข่าย สืบหาการไหลเวียนของข่าวสาร รวมถึงการส่งผ่านทรัพยากรอื่น ๆ และดูผลกระทบจากเครือข่าย และรูปแบบความสัมพันธ์ที่มีต่อบุคคลและองค์กร (Wellman, 1997: 2)

การศึกษาเครือข่ายทางสังคมได้มีการประยุกต์ใช้ในการศึกษาความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นทางการในสังคม กลุ่มองค์กรและหน่วยงานต่าง ๆ เช่น กลุ่มพวกพ้อง เครือญาติ เช่นในหน่วยงานหรือองค์กร การวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคมจะช่วยทำให้เข้าใจถึงกลไกการทำงานที่เกิดขึ้นจริงที่ทำให้งานต่าง ๆ ในหน่วยงานลุล่วงไปได้ อันเกิดจากการติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคลในองค์กรที่มักจะเป็นไปในรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ แตกต่างไปจากแบบแผนการบังคับบัญชา หรือผังองค์กรที่ได้มีการวางไว้ และการสร้างเครือข่ายระหว่างบุคคลในองค์กร จะเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างความรู้

ขึ้นในองค์กร อันถือเป็นทรัพย์สินที่มีค่าของบริษัท (โทมัส ดาเวนพอร์ทและลอเรนซ์ พรูแซค, 2542: 61-63)

ในระดับสังคมหรือชุมชนเครือข่ายทางสังคมถูกใช้ในการอธิบายพฤติกรรมทางการเมืองของบุคคลและกลุ่มทางการเมืองในหมู่บ้าน รวมถึงการเกิดขึ้นของกลุ่มทางการเมืองและการจัดองค์กรทางการเมืองของกลุ่มต่าง ๆ (ชาติชาย ณ เชียงใหม่ ใน อนุรักษ์ ภูซงคกุล บรรณาธิการ, 2533: 207) หรือ การศึกษาความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในสลัมและการพัฒนาการของสลัมในงานของ อคิน รพีพัฒน์ (2537)

นอกจากนี้ด้วยการเปลี่ยนแปลงของสังคมและเทคโนโลยี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมเมือง ทำให้มีการประยุกต์แนวคิดเครือข่ายทางสังคมในการศึกษาเกี่ยวกับการติดต่อสื่อสารที่ใช้คอมพิวเตอร์เป็นสื่อกลาง เช่น การเชื่อมต่ออินเทอร์เน็ต หรือการศึกษาความสัมพันธ์ในเมืองที่ผู้คนติดต่อสื่อสารกันโดยไม่เห็นหน้าค่าตากันมากขึ้น เช่น ในกรณีของรายการวิทยุ จ.ส. 100 ซึ่ง Wellman (1998: 8 - 9) ได้ชี้ให้เห็นข้อแตกต่างระหว่างความเป็นชุมชนในเมือง โดยได้ตั้งข้อสังเกตในความหมายของ “ชุมชน” (Community) ว่าใกล้เคียงกับความหมายของ “ละแวกบ้าน” (Neighborhood) เมื่อพิจารณานิยามของ “ชุมชน” ที่ใช้ศึกษาชีวิตข้างถนนนั้น มีองค์ประกอบอยู่ 3 องค์ประกอบ คือ 1) ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่ให้การสนับสนุนทางสังคม และทุนทางสังคมในหมู่สมาชิกของชุมชน 2) อยู่อาศัยเป็นถิ่นฐาน เช่น หมู่บ้าน หรือ ละแวกบ้าน 3) มีความรู้สึกถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและมีกิจกรรมร่วมกัน โดยในการศึกษาส่วนใหญ่ได้ให้ความสนใจไปที่ละแวกบ้าน และไม่ค่อยได้ให้ความสนใจกับเรื่องของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทำให้แนวคิดของ “ละแวกบ้าน” มีความหมายที่เหมือนหรือใกล้เคียงกับแนวคิด “ชุมชน”

สาเหตุที่แนวคิดของละแวกบ้านมีความหมายที่เหมือนหรือใกล้เคียงกับแนวคิด “ชุมชน” นั้น Wellman ได้รวบรวมไว้ว่ามีดังนี้

- 1) นักวิจัยชุมชนมักจะเริ่มด้วยขอบเขตพื้นที่ ซึ่งง่ายต่อการนิยามพื้นที่ของงานวิจัย เช่น ห้วมถมนน ที่เป็นสถานที่ที่สามารถสังเกตเห็นความสัมพันธ์และปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้คนได้
- 2) นักวิชาการด้านเมืองมองละแวกบ้าน เป็น ส่วนเล็ก ๆ ของเมือง และเมืองเป็นส่วนที่รวมของละแวกบ้านต่าง ๆ และเน้นไปที่พื้นที่ (Local) มากกว่าที่จะเป็นความหลากหลายของสังคม (Cosmopolitan)
- 3) ราชการ ได้กำหนดนิยามละแวกบ้านของตนเองในเรื่องของแผนที่ เพื่อที่จะกำหนดหน่วยการปกครอง นักการเมืองยังมีความคิดไปในทางละแวกบ้าน เนื่องจากเป็น

หน่วยของการเลือกตั้ง ทั้งวิธีการปฏิบัติ การเรียกและการกำหนดขอบเขต ล้วนอิงอยู่กับละแวกบ้าน มากกว่าที่จะเป็นชุมชน

- 4) สังคมวิทยาเมือง สนใจในการกระจายเนื้อที่ของปรากฏการณ์ทางสังคม และมีแนวโน้มที่จะตีความให้เกี่ยวข้องกับเฉพาะแห่งเฉพาะที่ ข้อมูลการสำรวจสำมะโนประชากรก็เช่นกัน การสำรวจถูกออกแบบให้รู้สภาพประชากรในลักษณะที่อิงพื้นที่ ทำให้นักวิจัยมีแนวโน้มที่จะคิดในรูปแบบที่เป็นขอบเขตพื้นที่
- 5) นักสังคมวิทยาหลายคน มักจะกังวลถึง การที่เมืองหรือสังคมจะสามารถรักษา ความเป็นอันหนึ่งอันเดียว ความร่วมมือกันไว้ได้ ซึ่งการศึกษาละแวกบ้านจะทำให้พบเห็นบรรทัดฐานของความร่วมมือกัน ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวที่มีในความเป็น “ชุมชน” ได้

ด้วยความคิดดังกล่าว Wellman (1998: 10) จึงมีความเห็นต่อแนวคิดที่ว่า “ชุมชนได้หายไปนั้น” เป็นด้วยการศึกษาที่ใช้กรอบคิดด้านชุมชนที่อิงติดกับ “ละแวกบ้าน” ย่อมทำให้ไม่สามารถเห็นถึงความเป็นชุมชน ในปัจจุบัน ความถี่ของการเคลื่อนย้ายที่อยู่ ขบวนการเคลื่อนไหวและปฏิสัมพันธ์ระหว่างความเป็นส่วนตัวกับพื้นที่สาธารณะ (Public spaces) ได้ทำให้เกิดข้อจำกัดของการสังเกตเห็น ปฏิสัมพันธ์ที่มีในละแวกบ้าน ดังนั้นการศึกษาชุมชนในลักษณะที่อิงยึดกับพื้นที่จึงเป็นข้อจำกัดในการที่จะพบการร่วมมือกัน

2.2.1 กรอบการวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคมในเชิงอาณาเขต

ด้านขอบเขตในการวิเคราะห์เครือข่าย Mitchell (1969) ได้ใช้แนวคิดเรื่อง “ลำดับแบบแผนเฉพาะตัว” (Personal order) กล่าวคือ แต่ละบุคคลจะมีกลุ่มคนต่าง ๆ ที่ผูกพันด้วย และติดต่อสัมพันธ์กันในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน และหมุนเวียนกันไป ซึ่งแบบแผนการปฏิสัมพันธ์เหล่านี้คือขอบเขตในการวิเคราะห์เครือข่าย โดยความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลจะเกิดขึ้นจากอุดมคติของการกระทำใน 2 ลักษณะ คือ 1) การติดต่อสื่อสาร (Communication) เกี่ยวเนื่องกับการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ระหว่างปัจเจก การก่อตัวของบรรทัดฐานทางสังคม และการเห็นพ้องต้องกัน 2) สื่อกลางการกระทำ (Instrumental of Action) หรือเจตนาของการกระทำ (Purposive of Action) เกี่ยวเนื่องกับการแลกเปลี่ยนวัตถุสิ่งของและการส่งเสริมตอบแทนกันระหว่างผู้คน ในการกระทำหนึ่ง ๆ จึงประกอบไปด้วยอุดมคติทั้งสองนี้ และเช่นกันในเครือข่ายหนึ่งก่อปรด้วยวิธีการไหลเวียนของข้อมูลข่าวสาร และการส่งผ่านทรัพยากรและส่งเสริมตอบแทนกัน (อ้างใน Scott, 1994: 30-31)

ด้วยแนวคิดดังกล่าวจึงนำไปสู่เรื่องของ “เครือข่ายรวม” (Total Network) ของสังคม อันเปรียบได้กับ ร่างแหหรือตาข่ายที่ขยายออกไปเกินกว่าอาณาเขตของชุมชนหรือองค์กรใด ๆ ในการวิจัยจึงจำเป็นต้องมีการเลือกถอดบางส่วนของเครือข่ายรวมเพื่อพิจารณา เรียกว่า “เครือข่ายเฉพาะส่วน” (Partial network) เครือข่ายเฉพาะนี้ส่วนสามารถกำหนดได้โดยเนื้อหาหรือลักษณะของความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้อง โดยการกำหนดเลือกจะมีหลักในการดำเนินการอยู่ 2 รูปแบบ ซึ่งมักจะใช้รูปแบบหนึ่งรูปแบบใดในการพิจารณา ลักษณะแรกคือ การเลือกบุคคลใดบุคคลหนึ่งเป็นหลัก เพื่อถอดดูเครือข่ายของความสัมพันธ์ทางสังคมประเภทต่าง ๆ ที่ล้อมรอบบุคคลคนนั้น เรียก “เครือข่ายของบุคคลศูนย์กลาง” (Ego-centred network) และอีกลักษณะคือ พิจารณาความสัมพันธ์ในเครือข่ายทั้งหมด แต่ดูในแง่ใดแง่หนึ่งของการกระทำทางสังคม เช่น การเมือง ความผูกพันทางเครือญาติ เพื่อนฝูง หรือสายสัมพันธ์ในการทำงาน อย่างไรก็ตาม การพิจารณาเครือข่ายในลักษณะหลังนี้อาจไม่เหมาะสมนัก เนื่องจากเครือข่ายโดยส่วนมาก ประกอบไปด้วยรูปแบบความสัมพันธ์ที่แตกต่างหลากหลายเป็นจำนวนมาก เช่นในคู่ความสัมพันธ์หนึ่ง ๆ อาจมีความสัมพันธ์กันในลักษณะที่เป็นทั้ง เครือญาติ เพื่อน และเพื่อนบ้านในขณะเดียวกัน หรืออาจมีความสัมพันธ์ในลักษณะใดลักษณะหนึ่งเท่านั้น ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีการให้ความสนใจกับเครือข่ายของบุคคลเป็นหลักควบคู่ไปด้วย (Mitchell, 1969 อ้างใน Scott, 1994: 30-31)

ขณะที่มุมมองของ Wellman (1997: 5-6) ได้แบ่งการพิจารณาเครือข่ายความสัมพันธ์ในสองลักษณะคือในลักษณะแรกคือ “เครือข่ายของบุคคลศูนย์กลาง” (Ego-centred network) ซึ่งเช่นเดียวกับแนวคิดของ Mitchell ซึ่งการพิจารณาในลักษณะนี้จะใช้ได้ดี กับประชากรที่มีขนาดใหญ่ หรือในกรณีที่กำหนดอาณาเขต (Boundaries) ของประชากรได้ลำบาก ส่วนอีกลักษณะคือ การพิจารณา องค์กรรวมของเครือข่าย (Whole Network) คือพิจารณาเครือข่ายทั้งหมด แต่วางอยู่บนเกณฑ์เรื่องขอบเขตของกลุ่มประชากร เช่น องค์กรที่เป็นทางการ สมาคม ภาควิชา กลุ่มเครือญาติ มุมมองนี้จะพิจารณาความสัมพันธ์ทั้งที่ปรากฏและไม่ปรากฏระหว่างสมาชิกทั้งหมดของประชากร องค์กรรวมของเครือข่ายจะอธิบายพันธะ (Ties) ที่สมาชิกทั้งหมดของเครือข่ายที่รักษาไว้ระหว่างสมาชิกด้วยกัน ในเชิงอุดมคติแล้ว การพิจารณาในลักษณะนี้จึงต้องการการตอบสนองที่สมาชิกทั้งหมดสัมพันธ์ต่อกันและกันในสภาพแวดล้อมเดียวกัน ดังนั้นมุมมองนี้จึงถูกจำกัดด้วยขนาดของเครือข่ายที่จะทำการศึกษา

2.2.2 กรอบการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ภายในเครือข่าย

นอกเหนือจากกรอบการวิเคราะห์ในเชิงขอบเขตของเครือข่ายแล้ว เนื้อหา (Content) ที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ ความเชื่อมโยงกันภายในเครือข่ายเป็นอีกส่วนที่ใช้ในการวิเคราะห์เครือข่าย โดยเครือข่ายระหว่างบุคคล สามารถวิเคราะห์ผ่านมโนทัศน์ (Concept) บางประการที่อธิบายถึงคุณภาพของความสัมพันธ์ที่ห้อมล้อม (Mitchell, 1969: Homans อ้างใน Scott, 1994: 31-32) นั่นคือ

การตอบแทนกัน (Reciprocity) ในงานของ Homans ใช้คำว่า ทิศทาง (direction) ซึ่งมีนัยยะที่คล้ายกัน เนื่องจากความสัมพันธ์จะเกี่ยวข้องกับการส่งผ่านหรือแลกเปลี่ยนระหว่างกัน จึงอาจพิจารณาในรูปของทิศทาง (การให้หรือรับ) จากบุคคลหนึ่งไปสู่อีกบุคคลหนึ่งได้ จุดสำคัญของการตรวจวัดความสัมพันธ์ก็คือ ความมากน้อยของการแลกเปลี่ยนระหว่างกัน เช่น นาย ก อาจเลือกนาย ข เป็นเพื่อนสนิท แต่นาย ข อาจไม่ได้เห็นว่านาย ก เป็นเพื่อนสนิท

ความยั่งยืน (Durability) เป็นการชี้วัดถึงความต่อเนื่องที่ดำรงความสัมพันธ์เอาไว้ ผ่านการติดต่อกัน การปฏิสัมพันธ์ที่มีอย่างสม่ำเสมอนำไปสู่ความสัมพันธ์ที่ยั่งยืน

ความแน่นหนา (Intensity) เป็นความแข็งแรงของพันธะที่ถูกห้อมล้อมด้วยความสัมพันธ์ เป็นตัวสะท้อนให้เห็นถึงความแข็งแรงของพันธะที่ผูกมัด หรือความหลากหลายของความสัมพันธ์ ซึ่งความสัมพันธ์ที่หลากหลายของ มิแนวนั้นจะมีเครือข่ายที่แน่นหนา เนื่องด้วยมีฐานความสัมพันธ์ที่กว้าง

Boissevain (1974 อ้างใน พิมพ์วัลย์ ปรีดาสวัสดิ์, 2530: 171-177) ได้เสนอตัวแปร หรือเกณฑ์ที่ใช้ในการอธิบายลักษณะของความสัมพันธ์ภายในเครือข่ายสังคมของบุคคลไว้ ดังนี้ คือ

1) ความหลากหลายของความสัมพันธ์: ความสัมพันธ์เชิงซ้อน (Diversity of Linkage: Multiplexity) เครือข่ายของบุคคลหนึ่ง จะประกอบไปด้วยบุคคลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกันในหลาย ๆ ลักษณะ ความสัมพันธ์ทางสังคมซึ่งเชื่อมโยงบุคคลต่าง ๆ นั้นเกิดจากกิจกรรมหลาย ๆ อย่างที่บุคคลแต่ละคนร่วมกระทำอยู่ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือบทบาทที่แต่ละคนสวมอยู่ และเป็นความสัมพันธ์กันทางบทบาท ซึ่งบทบาทในทัศนะของนักสังคมวิทยาหมายถึงการกระทำตามบรรทัดฐาน และความคาดหวังที่เกิดขึ้นกับบุคคลที่ดำรงอยู่ในตำแหน่งต่าง ๆ ของสังคม แต่ละบุคคลจะมีบทบาทหลาย ๆ อย่างเช่น เพื่อนบ้าน สามี พ่อ ลูกจ้าง กรรมการหมู่บ้าน และเขาต้องเกิดปฏิสัมพันธ์หรือประกอบกิจกรรมกับบุคคลต่าง ๆ ตามบทบาทที่แตกต่างดังที่เขาสวมอยู่ทั้งหมด จากการที่บุคคลหนึ่งสวมบทบาทหลาย ๆ อย่าง ทำให้สถาบันหรือสาขาต่าง ๆ ที่เข้าซ้อนกันอยู่ในตัวบุคคล

เครือข่ายจึงเป็นส่วนหนึ่ง ของการศึกษาลักษณะของความสัมพันธ์ทางสังคมซึ่งอยู่บน

พื้นฐานของความสัมพันธ์ทางบทบาทต่อกันและกัน การที่บุคคล 2 คนมีความสัมพันธ์กันเพียงบทบาทเดียวเรียกว่า “ความสัมพันธ์เชิงเดี่ยว” (Uniplex or Single Stranded) และการที่บุคคล 2 คนมีความสัมพันธ์กันในหลาย ๆ บทบาทเรียกว่า “ความสัมพันธ์เชิงซ้อน” (Multiplex or Multi – Stranded) โดยที่แนวโน้มของความสัมพันธ์เชิงเดี่ยวนั้นจะกลายเป็นความสัมพันธ์เชิงซ้อนได้เมื่อความสัมพันธ์นั้นยาวนานขึ้น จะยังผลให้ความสัมพันธ์นั้น ๆ มั่นคงมากขึ้นกว่าความสัมพันธ์เชิงเดี่ยว ทั้งนี้เพราะมีบทบาทหลาย ๆ อย่างสนับสนุนซึ่งกันและกัน นอกจากนั้น เครือข่ายสังคมที่ประกอบด้วยบุคคล 2 คนที่มีความสัมพันธ์เชิงซ้อนจะเกิดการเข้าถึง (Accessibility) ซึ่งกันและกันทั้งทางด้านจิตใจ ระยะทางและสังคมได้มากกว่าบุคคลที่มีความสัมพันธ์เชิงเดี่ยว

2) ความสัมพันธ์บนพื้นฐานการแลกเปลี่ยน (Transactional Content) หมายถึงการแลกเปลี่ยนในสิ่งที่เป็นวัตถุและไม่เป็นวัตถุระหว่างบุคคล 2 คนที่มีความสัมพันธ์กัน และการแลกเปลี่ยนไม่ได้ขึ้นกับบทบาทที่แต่ละคนสวมอยู่เท่านั้น แต่ยังขึ้นกับการรับรู้และการตัดสินใจของบุคคลที่จะเลือกมีพฤติกรรมอย่างไรบ้าง หรือแลกเปลี่ยนอะไรกับอีกบุคคลหนึ่ง

3) ลักษณะของความสัมพันธ์ (Directional Flow) พฤติกรรมหรือความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานของการแลกเปลี่ยนนั้นสามารถก่อให้เกิดความสัมพันธ์ในลักษณะร่วมมือกัน หรือแข่งขันกันระหว่างบุคคลหรือกลุ่มคน อีกทั้งเป็นความสัมพันธ์แบบเท่าเทียมหรือแบบไม่เท่าเทียมกันก็ได้

4) ความถี่และระยะเวลาของความสัมพันธ์ ความถี่ของความสัมพันธ์นำไปสู่คุณภาพของความสัมพันธ์ในลักษณะของการเกิดความสัมพันธ์เชิงซ้อน พร้อมกันนั้นความถี่ของความสัมพันธ์ก็เป็นผลสืบเนื่องจากความสัมพันธ์เชิงซ้อนด้วย อย่างไรก็ตามเครือข่ายของบุคคลมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เพราะบุคคลมีความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ขณะที่ความสัมพันธ์กับบุคคลเดิม อาจลดน้อยหรือหายไป นั่นคือ ความผูกพันและควมมีอิทธิพลต่อกันและกันในทางด้านพฤติกรรม จากผลของความสัมพันธ์ขึ้นอยู่กับความถี่ของการพบปะสัมพันธ์กัน ประกอบกับช่วงเวลาของความสัมพันธ์ด้วย ยิ่งบุคคลมีความสัมพันธ์กับอีกบุคคลหนึ่งบ่อยครั้งเท่าใด ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล 2 คนที่มีความรู้สึผูกพันกันมาก จะมีอิทธิพลกำหนดพฤติกรรมของกันและกันมากขึ้นเท่านั้น ดังนั้นความถี่อย่างเดียวไม่พอที่จะทำนายอิทธิพลของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลต่อพฤติกรรมของบุคคลอื่นได้ เช่น ระหว่างเดินทางไปทำงาน เราพบกับคนกวาดถนนทุกวัน ก็ไม่ได้หมายความว่า คนกวาดถนนจะเป็นผู้มีอิทธิพลกำหนดพฤติกรรมของเรา ตรงกันข้ามแม้ว่าเราจะไม่ได้พบพี่ชายถึง 2 ปี แต่เราก็มีความรักให้แก่พี่ชายของเรา และยินดีที่จะทำหลายสิ่งหลายอย่างแก่เขาเมื่อเขาขอร้อง ดังนั้นระยะเวลาของการมีความสัมพันธ์กันน่าจะเป็นดัชนีในการทำนายอิทธิพลที่มีต่อพฤติกรรมของบุคคลได้ดีกว่าความถี่ของการพบปะกัน

นอกจากเกณฑ์ทั้ง 4 เกณฑ์ที่ ได้นำเสนอมาแล้ว Boissevain ได้เสนอสิ่งที่ต้องคำนึงถึง และวิเคราะห์ร่วมไปด้วยคือ ลักษณะโครงสร้างของเครือข่าย ซึ่งได้แก่

ขนาดของเครือข่าย (Size) ลักษณะโครงสร้างของเครือข่ายบุคคลที่สำคัญที่สุดไม่ว่าจะเป็นเครือข่ายรวมหรือเครือข่ายเฉพาะส่วน คือ ขนาดของเครือข่าย นักวิชาการที่ใช้แนวคิดเครือข่าย ส่วนใหญ่มักยึดถือเฉพาะเครือข่าย ซึ่งประกอบด้วยบุคคลที่มีความสัมพันธ์กันจริง ๆ และไม่คำนึงถึงบุคคลที่มีแนวโน้มที่จะมีความสัมพันธ์กันภายหลัง หรืออาจที่เรียกว่า “เครือข่ายแฝง” ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่ต้องนำมาพิจารณาไว้ในโครงสร้างของเครือข่ายบุคคลด้วย

ระดับความหนาแน่นในเครือข่ายสังคม (Density) หมายถึงระดับซึ่งสมาชิกในเครือข่าย บุคคลมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ในเชิงของการติดต่อสื่อสารที่จะเกิดขึ้นทั้งในด้านปริมาณและ ชนิดของข้อมูลที่แลกเปลี่ยนกัน

ระดับความเกี่ยวพัน (Degree of Connectedness) ภายในเครือข่ายสังคม โดยสามารถ วัดได้จาก 1) ความหนาแน่น ซึ่งหมายถึงสายสัมพันธ์ของบุคคลที่อาจเกิดขึ้นได้หรือเกิดขึ้นจริง 2) การเข้าถึง (Reachability) หมายถึง จำนวนโดยประมาณของบุคคลภายในเครือข่ายที่เชื่อมโยง บุคคล 2 คนเข้าด้วยกัน ในระยะที่ใกล้ที่สุด เช่น นาย ก ต้องการปรึกษา นาย ง แต่ต้องผ่าน นาย ข และนาย ค ในขณะที่นาย ก สามารถปรึกษานาย ง ได้โดยตรง แสดงว่า ง เข้าถึงนาย ก ได้ง่ายกว่า นาย ง

ตำแหน่งของบุคคลในเครือข่าย (Position) ยิ่งบุคคลในเครือข่ายอยู่ใกล้กับบุคคลที่เป็น ศูนย์กลางมากเท่าใด บุคคลผู้นั้นจะยังสามารถสื่อสารกับบุคคลที่เป็นศูนย์กลางได้ดีมากขึ้นเท่านั้น ตำแหน่งของบุคคลจึงแสดงถึงระดับการเข้าถึงบุคคลที่เป็นศูนย์กลาง

กลุ่มของความสัมพันธ์ของบุคคลในเครือข่าย (Cluster) “กลุ่ม” เป็นส่วนหนึ่งของ เครือข่าย และภายในกลุ่มมีความหนาแน่นของความสัมพันธ์ค่อนข้างสูง อีกทั้งมีความใกล้ชิดซึ่งกัน และกันเป็นพิเศษมากกว่าบุคคลอื่น ๆ ในเครือข่ายซึ่งอยู่ภายนอกกลุ่ม

2.2.3 ความสำคัญของความเกี่ยวข้องแบบหลวม (Weak Ties)

กรอบการวิเคราะห์ที่ได้นำเสนอไปแล้วนั้น จะเน้นไปที่ความสัมพันธ์ของกลุ่มคนที่ไม่ เป็นทางการ ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่อยู่รวมกัน และวิธีการศึกษาที่เน้นการสืบหาเครือข่าย ของบุคคลศูนย์กลาง (Ego – Centric Network) ในงานของ Granovetter (1975: 354 - 358) ได้เติม แนวทางที่ช่วยให้เห็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่าง เครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มคนกับ เครือข่ายของสังคมใหญ่ ผ่านมุมมองในเรื่องของ “ความเกี่ยวข้อง” (Ties) ซึ่งได้ชี้ให้เห็นความ

สำคัญของความเกี่ยวข้องแบบหลวม (Weak Ties) ของเครือข่ายในสังคม โดยคุณลักษณะความเกี่ยวข้องจะประกอบไปด้วย ช่วงเวลา ความผูกพันทางจิตใจ ความใกล้ชิดสนิทสนม และการตอบแทนกัน ของบุคคล สำหรับความเกี่ยวข้องแบบหลวมนี้มีลักษณะที่บุคคลไม่ได้มีการติดต่อกันโดยตรง แต่อาจติดต่อผ่านบุคคลกลาง แต่ยิ่งไปกว่านั้น ความเกี่ยวข้องแบบหลวมในทัศนะของ Granovetter นั้นรวมถึงการที่บุคคล 2 คนจะมีความเชื่อมโยงถึงกันผ่านบุคคลกลาง แม้ความสัมพันธ์ของทั้งสองยังไม่เกิดขึ้นจริง แต่มีบุคคลกลางที่พร้อมติดต่อให้บุคคลทั้ง 2 รู้จักกันเมื่อโอกาสอันควร ดังนั้นสะพาน ช่องทาง หรือบุคคลกลางที่พร้อมจะนำไปสู่การรู้จักบุคคลอื่นในเครือข่ายทางสังคมจึงเป็น “ความเกี่ยวข้องแบบหลวม”

รูปธรรมความสำคัญและการทำงานของความเกี่ยวข้องแบบหลวม ถูกอธิบายผ่านการศึกษาเกี่ยวกับการหางานใหม่และการเปลี่ยนงานของคนในซานโฮเซเมืองบอสตัน โดยการออกแบบสอบถามและการสัมภาษณ์ผู้ที่เปลี่ยนงานในเมืองบอสตัน ของ Granovetter (1975:359 – 362) พบว่าการที่ผู้คนเปลี่ยนงานส่วนใหญ่จะมีการตื่นตัวเพียงเล็กน้อยที่จะค้นข้อมูลเกี่ยวกับงาน ข้อมูลส่วนใหญ่จะได้รับการจากคนรู้จักที่ไม่ได้ใกล้ชิดสนิทสนมมาก เช่น เพื่อนเก่าสมัยมหาวิทยาลัย อดีตเพื่อนร่วมงาน ที่ยังติดต่อกันบ้างเป็นระยะ มากกว่าที่จะเป็นคนที่ใกล้ชิดสนิทสนม เช่น เพื่อนครอบครัว คำอธิบายก็คือความเกี่ยวข้องแบบหลวม จะช่วยให้เราได้รับข้อมูลข่าวสารใหม่ ๆ นอกเหนือจากแวดวงที่เราเกี่ยวข้องอยู่ ซึ่งที่แตกต่างจากข่าวสารที่เราได้รับอยู่เป็นประจำจากเพื่อนฝูงหรือคนใกล้ชิด นอกจากนี้ ความเกี่ยวข้องแบบหลวมยังแสดงบทบาทที่มีผลต่อการเกาะเกี่ยวกันของสังคม กล่าวคือ เมื่อบุคคลเปลี่ยนงานไม่ได้หมายความว่าเขาย้ายจากเครือข่ายทางสังคมหนึ่งไปสู่เครือข่ายทางสังคมหนึ่ง แต่เขาได้ค่อย ๆ พัฒนาความเกี่ยวข้องส่วนอื่นที่มีอยู่ที่จะสามารถอำนวยความสะดวกให้กับเขาในสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไปนั้น

ในการศึกษาของ Lee (1969 อ้างใน Scott, 1994: 36-37) ที่ได้ศึกษาถึงการหาช่องทางในการทำแท้งของสตรี ในขณะที่การทำแท้งเป็นสิ่งผิดกฎหมาย วิธีการศึกษาดำเนินการเช่นเดียวกับ Granovetter คือใช้การสัมภาษณ์ควบคู่ไปกับแบบสอบถามในการเก็บข้อมูล โดยศึกษาถึงภูมิหลังและพื้นฐานทางสังคม ทัศนคติต่อการทำแท้ง และกระบวนการในการที่สตรีค้นหาหมอที่รับทำแท้ง โดยพบว่าโดยเฉลี่ยผู้หญิงต้องติดต่อบุคคลถึง 5.8 คน จึงจะเข้าถึงหมอที่ทำแท้ง และบุคคลที่ได้ทำการติดต่อนั้น ตั้งแต่ 1 – 31 คน ในการติดต่อนั้นจะมีทั้งช่องทางที่ต้น และช่องทางที่นำไปสู่ความสำเร็จ ซึ่งมีช่วงตั้งแต่ 1 – 7 ช่องทาง และโดยเฉลี่ยจะต้องทำการติดต่อ 2.8 ช่องทาง ช่องทางที่สำเร็จต้องติดต่อกับคน 2 – 3 คนกว่าจะสำเร็จ และบุคคลที่เลือกจะติดต่อกับมีแนวโน้มที่จะไม่ใช่ญาติหรือผู้ที่มีอำนาจ (เช่น นายจ้าง ครู) และช่องทางที่สำคัญคือ เพื่อนหญิงที่มีอายุใกล้เคียงกัน

การศึกษาทั้ง 2 ชั้น ต่างสำรวจกระบวนการของเครือข่ายด้วยกระบวนการจัดระเบียบความถี่ โดยใช้วิธีทางคุณภาพเพื่อสังเกตโครงสร้างความสัมพันธ์ของเครือข่ายที่ได้ค้นพบ แม้ว่าการสืบค้นโครงสร้างของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่ซ้อนทับกันอยู่ในระบบที่ใหญ่จะเป็นเรื่องยากลำบากก็ตาม ซึ่งงานทั้งสองชิ้นได้แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของการวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคมด้วยวิธีพื้นฐานเท่านั้น (Scott, 1994: 37)

2.2.4 วิธีวิทยาที่ใช้ในการศึกษาเครือข่ายทางสังคม

ในส่วนของวิธีวิทยาที่ได้มีการใช้ในการวิเคราะห์เครือข่ายหรือโครงสร้างทางสังคมนั้น อคิน ริฟฟิ้น (ใน อุทัย ดุลยเกษม บรรณาธิการ, 2537ก: 73) ได้ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ ศึกษาชุมชนสลัมแห่งหนึ่งในกรุงเทพมหานคร โดยมีหลักในการศึกษาอยู่ 2 ประการคือ 1) การกำหนดขอบเขตของเวที (Arena) กว้าง ๆ และค้นหาตัวผู้แสดงที่สำคัญ ที่มักจะเป็นจุดศูนย์กลางรวม (Nodes) ของความสัมพันธ์ 2) เริ่มศึกษาจากการจับที่เหตุการณ์ การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ๆ ในชุมชน ศึกษาผู้ที่มีบทบาทสำคัญในเหตุการณ์นั้นและศึกษาเครือข่ายของเขา เพื่อหาเหตุปัจจัยและกระบวนการที่คลี่คลายถึงเหตุการณ์นั้น โดยใช้สัมภาษณ์เชิงลึกและการสังเกตเป็นหลัก

ชาติชาย ณ เชียงใหม่ (ใน อนัญญา ภูงคกุล บรรณาธิการ, 2533: 207) ได้มีการใช้แนวคิดเครือข่ายทางสังคมเพื่อศึกษาพฤติกรรมทางการเมือง โดยเปรียบเทียบหมู่บ้าน 2 แห่ง ทางภาคเหนือที่มีความแตกต่างกันในด้านภูมิศาสตร์ที่อยู่ใกล้และอยู่ไกลศูนย์กลางความเจริญ วิธีที่ใช้ในการศึกษาได้แก่การสังเกต การสัมภาษณ์และแบบสอบถาม ผู้ให้ข้อมูลได้แก่ ผู้ถูกศึกษา จำนวน 6 คน (หมู่บ้านละ 3 คน) ชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้าน ชาวบ้านในหมู่บ้านใกล้เคียง ข้าราชการระดับอำเภอและจังหวัด นักวิชาการที่มีความรู้เกี่ยวกับหมู่บ้านในภาคเหนือ โดยได้มีการสัมภาษณ์ผู้ถูกศึกษาจำนวน 6 คน ถึง ประวัติภูมิหลังของแต่ละคน รวมทั้งลักษณะเครือข่ายของผู้อุปถัมภ์ของแต่ละคน พฤติกรรมทางการเมืองของผู้ถูกศึกษา

การศึกษาของ สุมาลี ว่องเจริญกุล (25: 29-32) เรื่อง “เครือข่ายทางสังคมและการสนับสนุนทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุในชุมชนแห่งหนึ่งของกรุงเทพมหานคร” เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ ทำการศึกษาผู้สูงอายุจำนวน 18 ราย โดยใช้แบบสอบถามข้อมูลทั่วไปและการสัมภาษณ์ระดับลึกและการสังเกตแบบมีส่วนร่วม เป็นการศึกษาเพื่อวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคมและการสนับสนุนทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุ

ในการค้นหาและจัดทำแผนที่เครือข่ายขององค์กร (Organizational Network Mapping) เพื่อใช้ในการปรับปรุงการกระบวนการทำงานขององค์กรนั้น The Advisory Board Company

(1996: 396-408) ได้ใช้แบบสอบถามในการสืบหาความสัมพันธ์ในการทำงานของบุคคลในองค์กร ในประเด็นต่าง ๆ เช่น กับใครในบริษัทที่คุณปรึกษางานด้วย ? กับใครในบริษัทที่คุณเข้าไปขอคำแนะนำก่อนการตัดสินใจ เป็นต้น โดยคำถามเหล่านี้จะถูกถามพร้อม ๆ กับคำถามว่า บ่อยแค่ไหน ซึ่งเป็นการถามถึงความถี่ในความสัมพันธ์ ในการตอบจึงมีรายชื่อบุคคลในบริษัท และความถี่ในการติดต่อ เช่น อาทิตย์ละครั้ง เดือนละครั้ง ปีละครั้ง เป็นต้น ข้อมูลเหล่านี้ถูกนำไปวิเคราะห์และสร้างแผนที่เครือข่ายขององค์กร ซึ่งจะให้เห็นความสัมพันธ์ในการทำงานที่แท้จริงขององค์กร

ในการศึกษาความสัมพันธ์ของกลุ่ม จ.ส. 100 ซึ่งเป็นแบบแผนความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในเมืองมีลักษณะการเกาะเกี่ยวกันเป็นเครือข่าย ใน “จ.ส. 100 ตำนานทางสังคมของคนชั้นกลางในเมือง” ของ สมใจ โลหะพุนตระกูล (2539: 19-20, 39) ได้มีการใช้แบบสอบถามกับกลุ่มสมาชิกจ.ส. 100 การสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการและการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมในกิจกรรมของกลุ่ม โดยมีการศึกษาชีวประวัติของสมาชิกจำนวน 4 ราย เพื่อนำไปสู่การอธิบายแบบแผนความสัมพันธ์ของสมาชิก จ.ส. 100 เป็นกลุ่มคนชั้นกลางในเมือง

จากการทบทวนวิธีวิทยาที่ใช้ในการศึกษาเครือข่ายทางสังคม พบว่าการเลือกวิธีที่ใช้ในการศึกษานั้น จะสัมพันธ์กับประเด็นและขอบเขตของงานวิจัย ในงานวิจัยที่มีประเด็นการศึกษาที่แน่นอน และอาจมีขอบเขตหรือจำนวนประชากรที่มีขนาดใหญ่ จะใช้การสัมภาษณ์และแบบสอบถาม เพื่อสืบหาความสัมพันธ์ผ่านทางเครือข่ายศูนย์กลาง (Eco – centered Network) โดยที่จะมีการเจาะจงลักษณะหรือคุณสมบัติของตัวอย่างที่เป็นเครือข่ายศูนย์กลางอย่างชัดเจน ดังเช่นในกรณีของการศึกษาการเปลี่ยนงานของคนในบอสตันของ Granovetter และการศึกษาการหาช่องทางในการทำแท้งของสตรี ของ Lee และการศึกษาการสนับสนุนของเครือข่ายทางสังคมของผู้สูงอายุ ของ สุมาลี และในงานวิจัยที่มีขอบเขตหรือจำนวนประชากรมีขนาดเล็กหรือมีประเด็นและจำนวนขอบเขตประชากรที่ชัดเจน มักจะใช้การศึกษาเครือข่ายทั้งหมด (Whole Network) โดยใช้แบบสอบถามในการสืบหาความสัมพันธ์ตามประเด็นที่สนใจ เช่น การศึกษาความสัมพันธ์ของบุคคลในองค์กร

ในขณะที่งานวิจัยที่มีลักษณะการสืบหาโครงสร้างความสัมพันธ์ของชุมชน ซึ่งมีขอบเขตและประชากรที่มีขนาดใหญ่ ประเด็นของการศึกษาไม่สามารถเจาะจงในเรื่องใดเรื่องหนึ่งได้ชัดเจน จะเป็นการใช้การสืบหาความสัมพันธ์ผ่านทางเครือข่ายศูนย์กลาง (Eco – centered Network) ร่วมกับการศึกษาเหตุการณ์ที่สำคัญ ๆ ที่ทำให้เข้าใจถึงความสัมพันธ์ของบุคคลและกลุ่มบุคคลที่มีความเกี่ยวข้องกัน ดังเช่น งานของอดิน รพีพัฒน์ ที่การศึกษาชุมชนสลัมของ และงานของชาติชาย ณ เชียงใหม่ ที่ศึกษาพฤติกรรมทางการเมืองของคนในชุมชนทางภาคเหนือ

2.3 กลไกและการทำงานของเครือข่ายทางสังคม

2.3.1 กลุ่มและเครือข่ายทางสังคม

ในการศึกษารวมกลุ่มและความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมไทยนั้น กลุ่มในชุมชนประกอบไปด้วย กลุ่มเครือญาติ กลุ่มแลกเปลี่ยนแรงงานร่วมกัน กลุ่มชลประทาน กลุ่มหนุ่มสาว กลุ่มฌาปนกิจ ฯลฯ โดยมีวัดเป็นศูนย์กลาง คนในหมู่บ้านจะมารวมกันที่วัด อ่านหนังสือพิมพ์ ชุบฉิบนินทาถิ่น ใช้ศาลาวัดเป็นที่ในการประชุม และถกเถียงเพื่อตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ของหมู่บ้าน คนในหมู่บ้านจะรู้ดีทั้งวัดและโรงเรียนอยู่ในความรับผิดชอบของพวกเขา (แจ๊ค เอ็ม พอตเตอร์, 2526:15-16) ซึ่งกลุ่มต่าง ๆ ที่ไม่เป็นทางการนี้จะก่อให้เกิดความผูกพันและความใกล้ชิดสนิทสนมระหว่างบุคคล และก่อให้เกิดบรรทัดฐานของพฤติกรรมขึ้นในบางกลุ่ม ทำให้บุคคลต่างรวมเข้าเป็นชุมชนผ่านความเป็นส่วนตัวและไม่เป็นทางการ มากกว่าที่จะผ่านความสัมพันธ์ที่เป็นทางการ หรือความสัมพันธ์ของระบบเศรษฐกิจและการเมือง ในแง่ของเครือข่ายทางสังคม บุคคลทุกคนต่างเป็นสมาชิกของกลุ่มต่าง ๆ และสมาชิกของกลุ่มเหล่านี้ต่างซ้อนทับกันอยู่ในเครือข่ายของความสัมพันธ์ ที่รวมประชากรทั้งหมดของชุมชนเข้าด้วยกันเป็นระบบความสัมพันธ์ที่กว้างใหญ่ระบบเดียว (Warner and Lunt, 1941 อ้างใน Scott, 1994: 21)

จากประสบการณ์การดำเนินงานส่วนรวมหรือกลุ่มประชาคมจังหวัดน่าน จะพบว่า บุคคลเหล่านี้มีความซับซ้อนของความสัมพันธ์ระหว่างความเป็นปัจเจกบุคคล การเป็นสมาชิกของสังคมในฐานะพลเมือง การเป็นข้าราชการและการเป็นนักธุรกิจ กล่าวคือมีลักษณะที่ บุคคลหนึ่ง ๆ มีบทบาทอยู่ทั้งในภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม ปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวจึงก่อให้เกิดความไม่ชัดเจนระหว่างเรื่องส่วนตัวและเรื่องส่วนรวม ความลำบากในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ เอกชน และภาคประชาสังคม (อรทัย อาจอำและกุลต สุนทรธาดา, 2541: 10,54,61) ซึ่งลักษณะเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการซ้อนทับกันของเครือข่ายความสัมพันธ์ โดยเฉพาะในบุคคลที่มีความสัมพันธ์กว้างขวาง ทำให้บุคคลเป็นจุดรวมของสายความสัมพันธ์ จำนวนมากของชุมชนนั้น ๆ และมีแนวโน้มที่จะมีความสำคัญในการเปลี่ยนแปลงสังคม ชุมชนได้มากกว่าคนอื่น (อดิน รพีพัฒน์, 2537ก:73)

2.3.2 พื้นที่ทางสังคม (Social Space) และเครือข่าย

ในชุมชนหมู่บ้านจะมีอุดมการณ์พื้นฐานอยู่ คือเรื่องของจริยธรรมของความร่วมมือและการช่วยเหลือกัน การถือว่าคนในหมู่บ้านเดียวกันถือเป็นพี่น้องกัน คนในหมู่บ้านจะเห็นว่าหมู่บ้านของตนเองเป็นกลุ่มพลเมืองที่มีน้ำใจของความเป็นชุมชน พร้อมทั้งจะช่วยเหลือกัน เพื่อประโยชน์ของชุมชนโดยไม่เห็นแก่ตัว แต่ในความเป็นจริงแล้วสิ่งต่าง ๆ ก็ไม่ได้ใกล้เคียงกับอุดมการณ์นั้นมาก แต่อุดมการณ์ดังกล่าวก็มีผลกระทบต่อพฤติกรรมอยู่บ้าง ในการร่วมมือกันถวายอาหารให้วัด การบำรุงรักษาวัด ถนน คลองชลประทาน การร่วมมือในงานศพ การร่วมมือจึงเป็นพื้นฐานทางอุดมคติของสังคมในหมู่บ้านไทย (เจ็ค เอ็ม พอตเตอร์, 2526: 15-16) ซึ่งกลไกในการสร้างความร่วมมือเพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การแลกเปลี่ยนแรงงานแบบการลงแขก การระดมแรงงานเพื่อกิจกรรมส่วนรวมของชุมชน นั้นเป็นจริยธรรมหรือธรรมเนียมการตอบแทนกัน (Reciprocity) อันถือเป็นการระดมทุนทางสังคมรูปแบบแรก ๆ ที่ยึดกฎเกณฑ์ของการตอบแทนกัน หลักการนี้จะเน้นความเท่าเทียมกัน เป็นบรรทัดฐานที่ถูกผลิตซ้ำเรื่อยมาจนกลายเป็นสถาบันที่สำคัญในชุมชน ที่สร้างหลักประกันความมั่นคงของชีวิต ในปัจจุบันหลักการนี้ได้ถูกผลิตใหม่ให้เป็นพื้นฐานของการรวมกลุ่มช่วยเหลือกันเองในวงกว้าง ดังเช่น กลุ่มฌาปนกิจ ที่สมาชิกผลิตกันช่วยออกค่าใช้จ่ายในการจัดงานศพ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2541: 6)

นอกจากนี้ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2541:5,9) มองว่าอุดมการณ์ต่าง ๆ ที่พัฒนามาในสังคมไทย เช่น อุดมการณ์เรื่องความอุดมสมบูรณ์ อุดมการณ์เรื่องบุญ นั้น ปรากฏออกมาในรูปพิธีกรรม อุดมการณ์เหล่านี้ถือได้ว่าเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรม เนื่องจากการเปิดเวทีให้ชุมชนสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรี ซึ่งในปัจจุบันความเข้าใจถึงความคิดเกี่ยวกับพื้นที่ทางวัฒนธรรมดังกล่าวใกล้เคียงกับความหมายของพื้นที่สาธารณะที่เป็นเวทีในการมีส่วนร่วมของชุมชน แต่การพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มักบ่งชี้ว่า พื้นที่ของส่วนรวมนี้อาจถูกจำกัดให้เล็กลงเมื่ออำนาจรัฐขยายตัวขึ้น

พิธีกรรมจึงมีความสำคัญคือ เป็นจุดนัดหมาย เป็นจุดเริ่มต้นที่จะรวบรวมคนเข้ามาร่วมกันนำไปสู่กิจกรรมที่จริงจัง ประสานคนเข้าในชีวิตชุมชน (ประยูรท์ ประยุตโต, 2537: 5-7) และเสริมสร้างความหนึ่งกันเดียวระหว่างความคิดของบุคคลกับความคิดของท้องถิ่นหรือสังคม (Irvine อ้างในกาญจนา แก้วเทพ, 2527:196-197) ทำหน้าที่ตอกย้ำ (Reaffirm) ค่านิยมรวมหมู่ (Collective value) (Brow อ้างใน กาญจนา แก้วเทพ, 2527:196 -197)

ในทางกลับกัน (White Harrison, 1992: 70) ได้ชี้ให้เห็นว่า เครือข่ายความสัมพันธ์ได้ก่อให้เกิดพื้นที่ทางสังคมระหว่างอัตลักษณ์ (Identities) ความเกี่ยวข้องที่หลากหลายพัฒนาและกลาย

เป็นโครงสร้างที่แตกต่างกัน ปรากฏการณ์ที่เป็นกิจกรรมทางสังคมพัฒนาให้เกิดสถานะภาพของบุคคล (Site persons) และองค์ประกอบที่ซับซ้อนต่าง ๆ ขึ้นในพื้นที่ทางสังคม ในการศึกษา กลุ่มและเครือข่ายที่เกิดขึ้นจากรายการวิทยุ จ.ส. 100 ของ สมใจ พุนตระกูล (2539: 114-115) แสดงให้เห็นถึงการที่เครือข่ายความสัมพันธ์ของบุคคล กลุ่มบุคคลต่าง ๆ ได้ก่อให้เกิดพื้นที่ทางสังคมอย่างชัดเจน เนื่องจากเครือข่ายของรายการวิทยุ จ.ส. 100 เกิดขึ้นจากสภาพสังคมสมัยใหม่ในเมือง ที่เทคโนโลยีช่วยให้ผู้คนติดต่อสื่อสารกันโดยไม่เห็นหน้าค่าตากันมากขึ้น

ปรากฏการณ์ จส.100 เป็นการเปิดพื้นที่ใหม่ทางสังคมที่ไม่มีฐานทางภูมิศาสตร์ มีลักษณะความสัมพันธ์ของบุคคลเป็นรูปแบบสังคมที่ถูกเกาะเกี่ยวและเชื่อมโยงอย่างเป็นเครือข่าย โดยอาศัยจินตนาการของบุคคลในส่วนต่าง ๆ แสดงผ่านพื้นที่ทางอากาศ (Space) ทำให้ผู้เป็นสมาชิกรู้สึกว่าคุณยังมีตำแหน่งแห่งที่ในสังคม มีการติดต่อสื่อสาร แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างสมาชิก รวมถึงการพบปะกันเป็นครั้งคราว ความรู้สึกดังกล่าวนำมาซึ่งหลักประกันของความมั่นคงทางจิตใจ ก่อให้เกิดความร่วมมือและความช่วยเหลือแลกเปลี่ยนระหว่างกัน ทั้งในเรื่องของธุรกิจและเรื่องอื่น ๆ ด้านจัดการของกลุ่มจะเป็นไปในรูปของคณะกรรมการซึ่งจะเป็นกลุ่มที่มีบทบาทคอยคิดและดำเนินกิจกรรมของกลุ่ม มีการปรึกษาหารือร่วมกัน เป็นกลุ่มที่ใกล้ชิดกันมากกว่าสมาชิกอื่น ๆ ที่ไม่ใช่คณะกรรมการ สมาชิกทั่วไปจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมตามธรรมดา โดยไม่มีบทบาทและความรับผิดชอบมากนัก ลักษณะของกลุ่มไม่มีเรื่องบุญคุณและการตอบแทน จะมีความเสมอภาค และเท่าเทียม สมาชิกของกลุ่มเข้าออกได้โดยเสรี

2.3.3 ลักษณะและความสัมพันธ์ในเครือข่าย

ในการสร้างเครือข่ายของกลุ่มองค์กรในชุมชนนั้นการศึกษาของ สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ(2537: 78) ได้ชี้ให้เห็นว่าเครือข่ายขององค์กรชุมชนนั้น อาจแบ่งได้ 2 ประเภทคือ 1) เครือข่ายที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ ซึ่งอาจเกิดขึ้นโดยการเป็นเครือญาติ ด้านความเชื่อที่เหมือนกัน และด้านปัจจัยทางเศรษฐกิจ เช่นมีการแลกเปลี่ยนสิ่งของกันบ่อย ๆ 2) เครือข่ายที่เกิดขึ้นโดยการจัดตั้ง ซึ่งอาจเกิดจากแรงผลักดันภายนอกหรือจากเครือข่ายตามธรรมชาติที่มีความพร้อม

ความสัมพันธ์ของระบบเครือญาติและระบบอุปถัมภ์เป็นลักษณะความสัมพันธ์เด่นชัดอยู่ในสังคมไทย ในระบบเครือญาตินั้นเป็นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นมาจากความจำเป็นด้านต่าง ๆ เช่น การใช้แรงงานมากในการเพาะปลูกบางขั้นตอน (Popkin อ้างใน กาญจนนา แก้วเทพ, 2527: 108) ผลผลิตที่ไม่แน่นอนต้องพึ่งพาธรรมชาติ ในแง่ระบบเครือญาติจะมีส่วนช่วยเหลือ และเป็นหลักประกันในชีวิตในลักษณะของการตอบแทนกัน (Reciprocal)(Meillasoux อ้างใน กาญจนนา แก้วเทพ,

2527: 109) แต่การช่วยเหลือ ในหมู่ญาตินั้น จะเป็นเพียงการแก้ไขเฉพาะหน้า และเป็นลักษณะ สังคมสงเคราะห์ (Mutual aid) (กาญจนา แก้วเทพ, 2527: 110-111) รูปแบบความสามัคคีที่มีอยู่จึง ไม่เพียงพอที่จะแสดงออกทางการเมือง (Scott อ้างใน กาญจนา แก้วเทพ, 2527: 111) แต่กระนั้นก็ ไม่ได้เป็นจริงในทุกโอกาส ในบางกรณีก็เป็นไปได้ที่หมู่เครือญาติจะถูกใช้เป็นฐานและแปรเปลี่ยน ไปเป็นปฏิบัติการทางการเมือง (Moore อ้างใน กาญจนา แก้วเทพ, 2527: 112)

ในขณะที่ Putnam (1993: 175) มองว่าในเครือข่ายของความร่วมมือ ระบบเครือญาติจะ มีความสำคัญน้อย เนื่องจากเครือข่ายความร่วมมือเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสังคมในบริเวณกว้างมาก กว่าที่จะเป็นเรื่องในระดับชุมชน ดังที่ Granovetter ชี้ว่า ในชุมชนที่ยังรักษาความสามัคคีเป็นกลุ่ม ก้อน และมีการทำงานร่วมกัน (Collective action) ไว้ได้นั้น ความสัมพันธ์แบบแน่นแฟ้น (Strong ties) เช่น เครือญาติ และเพื่อนสนิท จะมีความสำคัญน้อยกว่าความสัมพันธ์แบบหลวม ๆ (Weak ties) เนื่องจากความสัมพันธ์แบบหลวม ๆ นั้นจะเชื่อมโยงสมาชิกของกลุ่มต่าง ๆ เข้า ด้วยกันมากกว่าความความสัมพันธ์แบบแน่นแฟ้นที่มีแนวโน้มจะรวมศูนย์อยู่ที่กลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง เฉพาะ

เช่นเดียวกัน เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (2542: 38-39) เห็นว่า กลุ่ม องค์กร ในสังคมที่มีความสำคัญต่อการสร้างประชาสังคมที่เข้มแข็ง คือ การรวมกลุ่มที่เกิดจากคนแปลกหน้าที่ไม่ใช่ เครือญาติกัน ไม่ใช่องค์กรของบุคคลในครอบครัวเดียว หรือเพื่อนฝูงญาติสนิท สมาชิกรวมตัวกัน อย่างสมัครใจ สามารถเข้าหรือออกในกลุ่มได้อย่างเสรี และความสัมพันธ์ในกลุ่มต้องเป็นไปอย่าง เท่าเทียม ไม่เป็นในลักษณะของผู้ใหญ่กับผู้น้อย หรือในความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์

2.3.4 รูปแบบการทำงานของเครือข่าย

จากการดำเนินโครงการเครือข่ายอาสาสมัครเพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคม ได้ใช้เครือข่าย ใน 2 ลักษณะ คือ 1) เครือข่ายแบบไม่เป็นทางการ คือ ผ่าน “บัณฑิตอาสาสมัคร” และ 2) ใช้เครือข่ายที่เป็นทางการ โดยผ่านสถาบัน องค์กร และหน่วยงานต่าง ๆ ซึ่งพบว่า การใช้ เครือข่ายแบบไม่เป็นทางการ คือ ผ่านบัณฑิตอาสาสมัครนั้นการขยายเครือข่ายเป็นไปอย่างค่อนข้าง ช้ามาก ซึ่งเป็นผลมาจากการที่บัณฑิตอาสาสมัครส่วนใหญ่มีภูมิลำเนาอยู่ในต่างจังหวัด ทำให้ เครือข่ายผู้ใกล้ชิดอยู่ในต่างจังหวัดตามไปด้วย แต่ภารกิจที่มีอยู่ในเขตกรุงเทพมหานครเป็น ส่วนใหญ่

ในขณะที่การขยายเครือข่ายด้วยช่องทางที่เป็นทางการ คือผ่านสถาบัน องค์กร หน่วยงานต่าง ๆ เป็นไปอย่างรวดเร็ว เนื่องจากแนวคิดของโครงการจะถูกกระจายเข้าสู่กลุ่มของผู้ที่

ทำงานในองค์กรหรือหน่วยงานนั้น ๆ อันเรียกได้ว่าเป็นเครือข่ายปฐมภูมิ และกระจายไปสู่เครือข่าย ทฤษฎีภูมิ คือ ญาติมิตร คนรู้จักของบุคคลในองค์กรเหล่านั้นซึ่งเป็นลักษณะของช่องทางที่ไม่เป็นทางการ ด้วยเหตุนี้ช่องทางการติดต่อทั้ง 2 รูปแบบคือช่องทางที่เป็นทางการผ่านสถาบันและหน่วยงาน กับช่องทางที่ไม่เป็นทางการความสัมพันธ์ของบุคคลจึงเกี่ยวพันกัน (อรรถัย อาจอำและสมศักดิ์ นัคลาจารย์, 2541: 52-57)

ในมิติทางการเมือง เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (2543: 58-64) ได้ชี้ให้เห็นกลไกของเครือข่ายทางการเมือง ที่เอนก เรียกว่า “เครือข่ายฝักฝ่าย” เป็นกลไกที่ใกล้ชิดหรือเชื่อมโยงถึงประชาชนจำนวนมาก รวมถึงเป็นการประสานการปกครองทั้ง 3 ระดับ คือ ส่วนกลาง ส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่นเข้าด้วยกัน โดยเครือข่ายฝักฝ่าย เป็นเครือข่ายที่นักการเมืองจัดตั้งขึ้นในระดับจังหวัด เพื่อเชื่อมโยงตนเองเข้ากับหัวคะแนน จากหัวคะแนนเชื่อมโยงเข้าสู่ชาวบ้านและผู้นำท้องถิ่นอื่น ๆ อีกทีหนึ่ง โดยศูนย์กลางของเครือข่ายฝักฝ่ายคือ นักการเมืองที่พยายามช่วงชิงเอาตำแหน่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรมาให้ได้ในการเลือกตั้ง

เครือข่ายเหล่านี้จะประกอบด้วยผู้แวดล้อมนักการเมือง โดยแบ่งเป็นวงชั้นใน และวงชั้นนอก ด้านวงชั้นในจะเป็นผู้ใกล้ชิดและไว้วางใจของนักการเมืองมากที่สุด มีสมาชิก 6 – 12 คน บางครั้งอาจเป็นเพื่อนสนิทหรือวงศ์วานของนักการเมืองที่เป็นศูนย์กลาง ลักษณะของบุคคลในวงชั้นใน จะเป็นหัวคะแนนที่มีตำแหน่งอันจะทำให้ใกล้ชิดและมีบารมีในหัวคะแนนชั้นรอง ๆ หรือประชาชนในหมู่บ้านตำบล เช่น ผู้ใหญ่บ้านกำนัน หรือนักการเมืองท้องถิ่นที่กว้างขวาง ที่สำคัญคือ ชื่อสัตย์และจงรักภักดีกับนักการเมือง ส่วนเครือข่ายชั้นนอกมักจะเป็นหัวคะแนนชั้นรอง ๆ ลงไป มีอิทธิพลบารมีไม่เท่าวงชั้นใน อาจมีเป็นจำนวนร้อย ๆ คน แต่อาจไม่ได้ผูกพันภักดีเฉพาะกับนักการเมืองคนใดคนหนึ่ง แต่จะเป็นกลุ่มที่ใกล้ชิดกับประชาชนมากกว่าวงชั้นใน

การทำงานของเครือข่ายเหล่านี้จะมีการพบปะกันเป็นประจำ โดยนักการเมืองที่เป็นศูนย์กลางเครือข่ายจะแบ่งเวลาทำงานที่ระดับชาติ คือ ที่กรุงเทพฯ และที่ระดับจังหวัดและท้องถิ่น ซึ่งคือ วัน เสาร์ – อาทิตย์ ที่ต้องทำงานกับเครือข่าย ผ่านการประชุมปรึกษาหารือกัน กระบวนการของเครือข่ายเหล่านี้เอง ที่ประเด็นปัญหาและสภาพการณ์ของการเมือง การปกครองในระดับต่าง ๆ ทั้ง 3 ระดับ ถูกมองอย่างเป็นองค์รวม เป็นการเชื่อมโยงข้อเรียกร้อง ความต้องการอันจำเป็นสำหรับชีวิตขั้นพื้นฐานของประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศเข้ากับระดับการเมืองและระบบราชการ คือ ขนานไปกับการนำการเมืองการปกครองสามระดับในพื้นที่หนึ่ง ๆ เข้าสู่บูรณภาพยิ่งขึ้น

2.4 สรุปรณาวคคทฤษฎัที่เกัยวข้อง

จากการทบทวนวรรณกรรม แนวคคทฤษฎัที่เกัยวข้อง สามารถสรุปรณาวรรณรวมเพ้อเป็นกรอบในการวเคราะห์ได้ดังนี้

2.4.1 กรอบตัวชี้วัดความเข้มแ้งของภาคประชาชน

การเคล่อนไหว ความร่วมมือของภาคประชาชน มลัษณะที่แตกต่างไปตามยุคสมัยและสภาพแวดล้อมของสังคมวัฒนธรรม จากพัฒนาการของสังคมตะวันตก ทำให้เห็นถึงการก่อตัวและการเคล่อนไหวของภาคประชาชนที่ชัดเจน แ่งแยกระหว่างภาครัฐและมลัษณะของการปฏิเสรรัฐ ในขณะที่พัฒนาการของสังคมไทยทำให้การแ่งแยกระหว่างภาครัฐและภาคประชาชนไม่ชัดเจน และพบความอ่อนแอในภาคประชาชน ยุทธศาสตร์และแนวทางที่ใช้ในการส่งเสริมความเข้มแ้งภาคประชาชนได้เน้นหนักไปที่การรวมกลุ่ม การสร้างความร่วมมือระหว่างภาคต่าง ๆ ของสังคม โดยกรอบตัวชี้วัดหรือมลัษณะของชุมชน ภาคประชาชน หรือประชาสังคมที่เข้มแ้ง ได้ให้ความสำคัญกับการพิจารณา สำนักร่วมของคนในชุมชน และโครงสร้างของสังคม ชุมชน ที่เอื้อต่อความสั่มพันธัในแนวราบ

ความสั่มพันธัระหว่างคนในสังคม ชุมชน จึงเป็นประเด็นสำคัญ ในการเข้าถึงสถานภาพความเข้มแ้งของภาคประชาชน ชุมชน ดังนั้นในการศึษาพัฒนาและกระบวนการของเครือข่ายความสั่มพันธัของชุมชน กรอบตัวชี้วัดความเข้มแ้งของภาคประชาชนดังกล่าว จึงเป็นกรอบเบ้องต้นในการทำควมเข้าใจ ปัจจัยแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อเครือข่ายความสั่มพันธัของชุมชน ในขณะเดียวกันการทำความเข้าใจในพัฒนาการและกระบวนการของเครือข่ายความสั่มพันธัของชุมชน จะทำให้เห็นความเชื่อมโยง หรือบทบาทการทำงาน (Function) ของกรอบตัวชี้วัดดังกล่าวที่มีต่อความสั่มพันธัของผู้คนในชุมชน

2.4.2 กรอบการวเคราะห์เครือข่ายทางสังคม

แนวคคเครือข่ายทางสังคมเป็นแนวคคที่พยายามอธิบายความสั่มพันธัที่เชื่อมโยงกันอย่างซับซ้อนระหว่าง บุคคล กลุ่มบุคคล ที่ดำรงอยู่ในสังคม ชุมชนทั้งในมลัษณะที่เป็นทางการ และไม่เป็นทางการ ด้วยแนวคคเรื่องเครือข่ายทางสังคม ทำให้คำว่า “ชุมชน” มีความหมายที่กว้างขึ้น คือมิใช่เพียงหมู่บ้าน หรือกลุ่มคนที่อยู่ในละแวกใกล้เคียงกัน แต่จำเป็นต้องพิจารณาถึง ความรู้สึกรอง

ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และความสัมพันธ์ที่มีระหว่างกลุ่มคนโดยไม่ยึดติดกับขอบเขตพื้นที่ สำหรับกรอบในการวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคมนั้น มีกรอบในการวิเคราะห์อยู่ 2 ระดับ คือ

1) กรอบการวิเคราะห์ในเชิงอาณาเขต กล่าวคือ หากจะทำการวิเคราะห์เครือข่ายทั้งหมด ที่ดำรงอยู่ในสังคมนั้นไม่สามารถกระทำได้ เนื่องจาก เครือข่ายของสังคมย่อมเปรียบได้กับร่างแหที่ ขยายออกไปไม่รู้จบ ดังนั้นการวิเคราะห์จึงสามารถทำได้ผ่านการลดทอน คือ การศึกษาเครือข่าย ของบุคคลที่เป็นศูนย์กลาง การพิจารณาเฉพาะกลุ่มหรือการจำกัดจำนวนประชากร การพิจารณาตาม ประเด็นหรือลักษณะของความสัมพันธ์

2) กรอบการวิเคราะห์ความสัมพันธ์และโครงสร้างของเครือข่าย เป็นการพิจารณา ลักษณะของพันธะที่ยึดโยงบุคคลเข้าด้วยกัน โดยพิจารณาที่ การแลกเปลี่ยน ระยะเวลา ความถี่ ความหลากหลายของความสัมพันธ์ รวมถึงประเด็นของโครงสร้างความสัมพันธ์ อันได้แก่ ขนาด ของเครือข่าย ระดับความเกี่ยวพัน ตำแหน่ง กลุ่มของความสัมพันธ์

ในประเด็นของวิธีวิทยาที่ใช้ในการศึกษาเครือข่ายทางสังคม พบว่าการเลือกวิธีที่ใช้ใน การศึกษานั้น จะสัมพันธ์กับประเด็นและขอบเขตของงานวิจัย โดยมีทั้งการใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก ควบคู่ไปกับการใช้แบบสอบถาม ซึ่งการสัมภาษณ์มักจะเป็นการสัมภาษณ์บุคคลที่เป็นศูนย์กลาง ของความสัมพันธ์ ในการศึกษาชุมชนโดยประยุกต์แนวคิดเครือข่ายทางสังคมจะเป็นการสัมภาษณ์ ควบคู่ไปกับการศึกษาเหตุการณ์สำคัญ ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน

จากกรอบการวิเคราะห์และวิธีวิทยาที่ใช้ในการศึกษาเครือข่ายทางสังคม ทำให้ได้กรอบ ในศึกษา สถานภาพของเครือข่าย หรือระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน และแนวทางในการ กำหนดวิธีวิทยา อย่างไรก็ตาม กรอบการวิเคราะห์เครือข่ายที่ทบทวนนั้น จะมีรายละเอียดปลีกย่อย ที่แตกต่างกันไปตามขอบเขตและประเด็นที่ศึกษา ดังนั้นในการศึกษาจึงจำเป็นต้องมีการประยุกต์ใช้ โดยให้ความสำคัญกับกรอบการวิเคราะห์ ในแต่ละด้านแตกต่างกันไปตามความเหมาะสม

2.4.3 กลไกและการทำงานของเครือข่ายทางสังคม

การทบทวนในประเด็นของกลไกและการทำงานของเครือข่ายทางสังคม ชี้ให้เห็นว่า กลุ่มและความสัมพันธ์ในลักษณะต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงและซ้อนทับกันอยู่ ได้ก่อให้เกิดความใกล้ชิด สนับสนุน และการสร้างบรรทัดฐานพฤติกรรมของกลุ่มขึ้น ดังเช่นในชุมชนชนบท ที่มีธรรมเนียม ของการตอบแทนกัน การช่วยเหลือกัน หรือในกรณีของ จส. 100 ความสัมพันธ์ของบุคคลที่ เชื่อมโยงเป็นเครือข่ายโดยไม่ได้อิงกับพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ ได้ก่อให้เกิด การติดต่อสื่อสาร เกิดการ ร่วมมือและความช่วยเหลือการแลกเปลี่ยนระหว่างกันขึ้น

ส่วนการทบทวนรูปแบบการทำงานของเครือข่าย ในกรณีของโครงการเครือข่ายอาสาสมัครเพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคม ทำให้พบว่าในสังคมเมืองอย่างกรุงเทพฯ ๑ ที่ผู้เข้าร่วมโครงการประกอบไปด้วยคนจากต่างจังหวัด การกระจายข่าวสารผ่านช่องทางที่ไม่เป็นทางการเป็นไปได้ช้า ในขณะที่การกระจายผ่านช่องทางที่เป็นทางการคือองค์กร หรือหน่วยงานจะเป็นไปอย่างรวดเร็วกว่า ในขณะที่การทำงานของเครือข่ายทางการเมือง พบว่ามีการแบ่งการประสานปกครองออกเป็น 3 ระดับ คือส่วนกลาง ส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่น โดยเครือข่ายเหล่านี้จะมีการพบปะกันเป็นประจำและประเด็นปัญหา สภาพการณ์ของการเมืองจะถูกส่งผ่านเครือข่ายเหล่านี้ผ่านการประชุมพบปะกัน

การทบทวนกลไกและการทำงานของเครือข่ายทางสังคม ทำให้ได้แนวทางในการเชื่อมโยงทฤษฎีของเครือข่ายทางสังคมสู่ภาคปฏิบัติที่มีในสังคม อันจะเป็นแนวทางในการพิจารณากระบวนการทำงาน และบทบาทของแต่ละกลุ่ม และความสัมพันธ์ที่มีในเครือข่ายทางสังคมของชุมชน

บทที่ 3

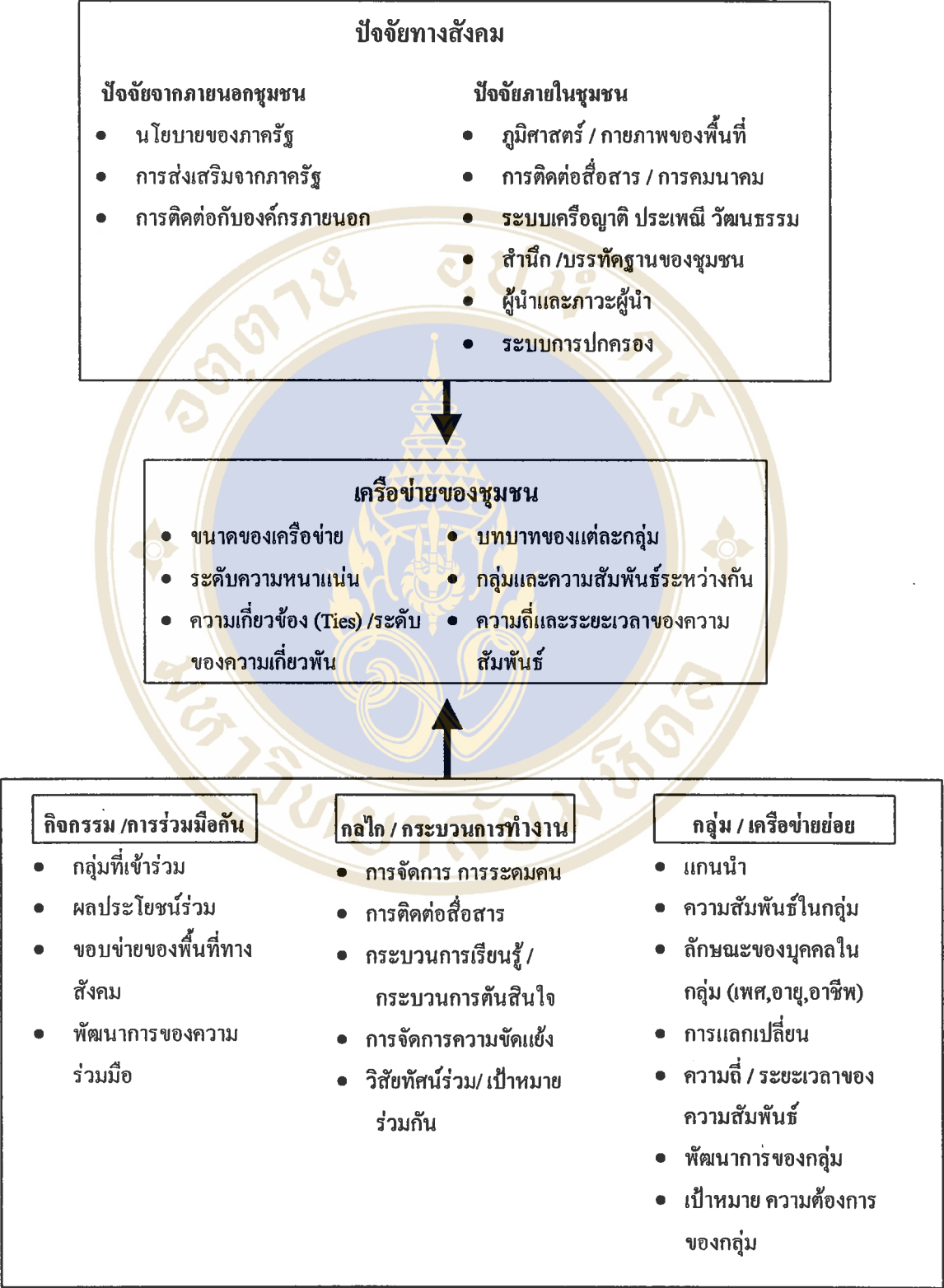
ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งเป็นลักษณะการวิจัยที่เน้นถึงข้อมูลที่รอบด้าน เพื่อเข้าใจบริบทของสังคม ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์กับสมาชิกในสังคมและปรากฏการณ์ทางสังคม สามารถศึกษาเชิงกระบวนการ ที่จะช่วยให้เข้าใจสาเหตุความเป็นมา และความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ ในลักษณะที่ชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน (อมรา พงศาพิชญ์, 2537: 14-15)

ในกระบวนการวิจัยจะใช้แนวคิดทฤษฎีรากฐาน (Grounded theory) เพื่อทำความเข้าใจองค์ประกอบ ปัจจัยแวดล้อมของเครือข่าย กระบวนการทำงานและความสัมพันธ์ของกลุ่มองค์กรและแกนนำในเครือข่าย แยกแยะบทบาทการทำงานที่เกิดขึ้นในเครือข่าย โดยใช้แนวคิดเครือข่ายทางสังคมช่วยในการวิเคราะห์ โดยมีกรอบแนวคิดในการวิจัยดังนี้

3.1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

เครือข่ายทางสังคมเป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและกลุ่มบุคคลที่ดำรงอยู่ในชุมชน อันเป็นผลมาจากเงื่อนไขและปัจจัยทางสังคมในด้านต่าง ๆ ทั้งที่เป็นปัจจัยจากภายนอกชุมชนและปัจจัยจากภายในชุมชน ซึ่งต่างมีรายละเอียดแตกต่างกันไป โดยปัจจัยภายนอกที่มีอิทธิพลต่อเครือข่ายของชุมชนจะเป็นในเรื่อง นโยบายของภาครัฐ การติดต่อกับองค์กรภายนอกชุมชน เช่น นโยบายการส่งเสริมการท่องเที่ยว การส่งเสริมการรวมกลุ่ม การจัดตั้งกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุข (อสม.) เป็นต้น ส่วนปัจจัยภายในชุมชนเอง เป็น ปัจจัยทางกายภาพหรือทางภูมิศาสตร์ของพื้นที่ การติดต่อสื่อสารและการคมนาคม ระบบเครือข่าย ประเพณี วัฒนธรรม ลำน้ำ /บรรทัดฐานของชุมชน ผู้นำและภาวะผู้นำ ระบบการปกครอง ปัจจัยทางสังคมเหล่านี้ต่างมีอิทธิพลส่งผลต่อรูปแบบความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในชุมชน (ดูแผนภาพที่ 3-1 ประกอบ)

เพื่อที่จะศึกษาลักษณะของเครือข่ายความสัมพันธ์ของชุมชน ในการวิจัยครั้งนี้จะศึกษาผ่านองค์ประกอบและกระบวนการของเครือข่าย 3 องค์ประกอบคือ

1) กลุ่มหรือเครือข่ายย่อย (Partial Network) เครือข่ายความสัมพันธ์ของชุมชนประกอบไปด้วยกลุ่มและแกนนำต่าง ๆ ในชุมชน ซึ่งเป็นการรวมตัวกันของคนในชุมชนที่มีลักษณะและรายละเอียดของกลุ่มที่แตกต่างกัน อันจะเป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจเครือข่ายทั้งหมดของชุมชน โดยประเด็นที่จะทำการศึกษา คือ แกนนำของกลุ่ม พัฒนาการ การจัดการ เป้าหมายความต้องการของกลุ่ม ความสัมพันธ์ภายในกลุ่ม และความถี่และระยะเวลาของความสัมพันธ์ ลักษณะของบุคคลในกลุ่ม อย่างไรก็ตามบางครั้ง กลุ่มเหล่านี้อาจมีการซ้อนทับกันได้ กล่าวคือ บางคนอาจมีบทบาทอยู่ในกลุ่มต่าง ๆ มากกว่า 1 กลุ่ม โดยเฉพาะบุคคลที่มีลักษณะของผู้นำมักจะมีความบทบาทหรือสถานะภาพอยู่ในหลายกลุ่ม ทำให้เป็นจุดเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนด้วย

2) กิจกรรมความร่วมมือของชุมชน การศึกษากิจกรรมหรือความร่วมมือที่เกิดขึ้นในชุมชน จะเป็นองค์ประกอบที่ทำให้ทราบถึงบทบาท สถานภาพของกลุ่มต่าง ๆ ที่เคลื่อนไหวอยู่ในชุมชน รวมถึงเป็นการค้นหาและการยืนยันความเป็นกลุ่มก้อนต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่ในชุมชน โดยจะศึกษาในประเด็นของ พัฒนาการของความร่วมมือนั้น ๆ กลุ่มที่เข้าร่วมกิจกรรมและไม่เข้าร่วมกิจกรรม ผลประโยชน์ร่วมในกิจกรรม และพื้นที่ทางสังคมที่กิจกรรมได้สร้างขึ้น

3) กระบวนการทำงาน การศึกษากระบวนการทำงานร่วมกันระหว่างกลุ่มต่าง ๆ จะทำให้เข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย รวมถึงบทบาทของแต่ละกลุ่มที่มีต่อชุมชน โดยจะศึกษาในประเด็นของการจัดการ การระดมคน การติดต่อสื่อสาร กระบวนการตัดสินใจและเรียนรู้ร่วมกัน การจัดการความขัดแย้งและเป้าหมายร่วมกัน

โดยกรอบการวิเคราะห์ทั้ง 3 และปัจจัยทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อเครือข่ายจะนำมาสู่การวิเคราะห์เครือข่ายของชุมชน ตามกรอบการวิเคราะห์เครือข่ายโดยจะเน้นไปที่โครงสร้างของเครือข่ายชุมชน คือ ขนาดของเครือข่าย ระดับความหนาแน่น ความเกี่ยวข้องหรือระดับของความเกี่ยวพัน กลุ่มและความสัมพันธ์ระหว่างกัน บทบาทของแต่ละกลุ่ม ความถี่และระยะเวลาของความสัมพันธ์ ซึ่งจะทำให้เข้าใจถึงรูปแบบความสัมพันธ์ของกลุ่มต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชนในลักษณะเครือข่าย

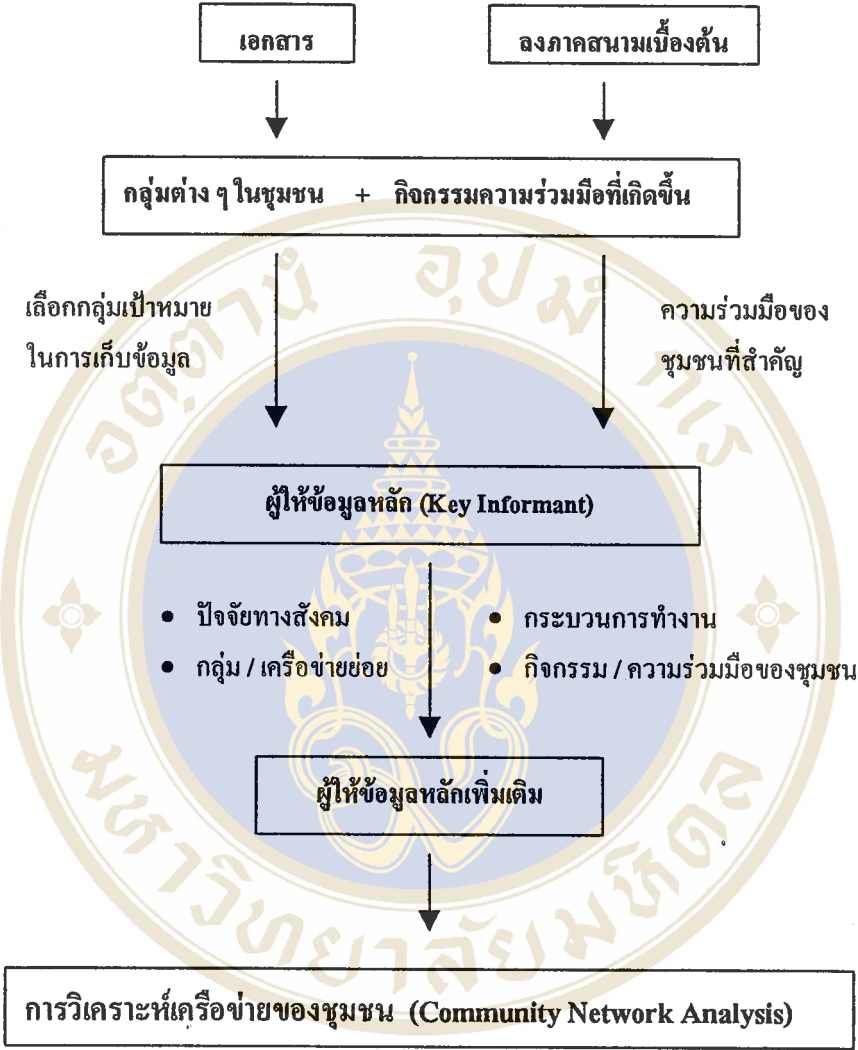
3.2 พื้นที่ในการศึกษา

การศึกษาใช้ขอบเขตพื้นที่ในระดับตำบล โดยการเลือกพื้นที่ศึกษาเป็นการเลือกแบบเจาะจง โดยได้เลือก ตำบลหนองขาว อำเภอกำแพง จังหวัดกาญจนบุรี เป็นพื้นที่ศึกษา เนื่องด้วยตำบลหนองขาวมี การดำเนินการของกลุ่ม องค์การที่มีความหลากหลาย เชื่อมโยงทั้งภายในและภายนอกชุมชน ดังเช่นมีการเชื่อมโยงกับมูลนิธิประไพ วิริยะพันธ์ ในการดำเนินการจัดพิพิธภัณฑสถาน มีการร่วมมือกับการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยในการจัดการท่องเที่ยวในพื้นที่ แต่ในขณะเดียวกันยังพบการรวมกลุ่ม การรวมตัวกันดำเนินกิจกรรมตามประเพณีดั้งเดิม โดยมีวัดเป็นศูนย์กลาง มีระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ รวมถึงการกลุ่มในลักษณะของผู้ที่จบการศึกษาในรุ่นเดียวกัน

นอกจากนี้ตำแหน่งที่ตั้งของตำบลหนองขาวนั้น เป็นพื้นที่ที่มีลักษณะกึ่งเมืองกึ่งชนบท ที่ตั้งของตำบลอยู่ใกล้กับตัวเมืองของจังหวัดกาญจนบุรี โดยมีถนนสายสำคัญ คือกาญจนบุรี – อุทอง ตัดผ่าน ในขณะที่วิถีชีวิตของคนในชุมชนยังอยู่ในภาคการเกษตร จึงมีแนวโน้มที่ระบบความเกี่ยวข้องสัมพันธ์จะคาบเกี่ยวระหว่างระบบความสัมพันธ์ที่วางบนพื้นฐานเดิมคือ ระบบเครือญาติ เห็นหน้าค่าตากัน และระบบความสัมพันธ์แบบใหม่ ที่สัมพันธ์กันยึดโยงกันด้วยภาระหน้าที่ และไม่ยึดติดกับพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ ซึ่งในการศึกษาจะได้รูปแบบความสัมพันธ์ และลักษณะเครือข่ายของชุมชนที่มีความหลากหลาย

3.3 ขั้นตอนและแนวทางในการเก็บข้อมูล

ในการศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมของกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน ดังนั้นประเด็นสำคัญจึงอยู่ที่การเข้าถึง กลุ่มต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับชุมชน และเข้าใจถึงความสัมพันธ์ที่แต่ละกลุ่มมีต่อกัน บทบาทที่มีต่อชุมชน เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลของกลุ่มต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่ในชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างกันและบทบาทที่กลุ่มต่าง ๆ มีต่อชุมชน ผู้วิจัยได้วางแนวทางการเข้าถึงข้อมูลดังกล่าว ผ่านการศึกษาเอกสารและการลงภาคสนามเบื้องต้น เพื่อตรวจสอบแกนนำ กลุ่ม องค์การและเหตุการณ์ที่มีความสำคัญ และนำไปสู่การกำหนดผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informant) ดังแผนภาพที่ 3-2

แผนภาพที่ 3-2 ขั้นตอนและแนวทางการเก็บข้อมูล

ภายหลังจากที่ได้มีการกำหนดผู้ให้ข้อมูลหลักแล้ว จะดำเนินการเก็บข้อมูลโดยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึกเป็นเครื่องมือหลักในการวิจัย ประกอบกับการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ตามความเหมาะสม โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกจะเป็นการสัมภาษณ์ตามประเด็นการศึกษาที่ได้เตรียมไว้ตามกรอบแนวคิดการวิจัย ทั้งนี้ประเด็นที่ตั้งไว้สำหรับการสัมภาษณ์อาจแตกต่างกันไปบางตามสถานะภาพของผู้ถูกสัมภาษณ์

ในกระบวนการเก็บข้อมูลผู้วิจัยจะต้องทำการวิเคราะห์และเปรียบเทียบข้อมูลไปด้วย เพื่อให้มีความเข้าใจปรากฏการณ์ และเชื่อมโยงกับกรอบแนวคิดเพื่อนำไปสู่การปรับเปลี่ยนและเพิ่มเติมประเด็นคำถาม และกลุ่มตัวอย่างที่ต้องทำการเก็บข้อมูล การเก็บข้อมูลจะช่วยทำให้เกิดความเข้าใจในปรากฏการณ์เพิ่มมากขึ้นนำไปสู่เข้าใจแบบแผนความสัมพันธ์ที่ค่อย ๆ ชัดเจนขึ้น การเก็บข้อมูลจะดำเนินไปจนกระทั่งมีการอิ่มตัวเชิงทฤษฎี (Theoretical Saturation) คือแม้ว่าจะมีการเก็บเพิ่มก็ไม่ช่วยในการเข้าใจแบบแผนความสัมพันธ์เพิ่มขึ้น

โดยจากข้อมูลทั้งทางเอกสารและการลงภาคสนามจะช่วยทำให้ทราบถึงกลุ่ม องค์กรที่เกี่ยวข้องกับชุมชนทั้งหมด ในขณะที่ตัวกันกิจกรรมหรือความร่วมมือของชุมชนที่สำคัญจะทำให้เห็นถึงบทบาทและความสัมพันธ์ของกลุ่มและองค์กรที่เกี่ยวข้อง ประเด็นของความร่วมมือ (หรือไม่ร่วมมือ) ทั้งนี้ในเบื้องต้นได้กำหนดกิจกรรมความร่วมมือของชุมชนที่สำคัญ ไว้ 2 กิจกรรมคือการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น การจัดงานประเพณีสงกรานต์

ทั้งนี้เนื่องจากการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น เป็นกระบวนการที่ใช้ระยะเวลายาวนาน มีกระบวนการของการตัดสินใจ กระบวนการดำเนินการต่อเนื่อง และมีการติดต่อกับองค์กรภายนอกหลายองค์กร เช่น มูลนิธิประไพ วิริยะพันธ์ นักวิชาการ การศึกษานอกโรงเรียน ซึ่งจะช่วยให้เห็นกระบวนการความสัมพันธ์ของกลุ่มต่าง ๆ ได้ดี ในขณะที่การจัดงานประเพณีสงกรานต์เป็นการจัดงานที่มีมาแต่สมัยโบราณ แต่ในปัจจุบันเปลี่ยนรูปแบบไป มีการประสานกับทางการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ทำให้มีรูปแบบของการจัดประเพณีเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว ซึ่งต้องอาศัยการระดมความร่วมมือและการจัดการในด้านต่าง ๆ ของชุมชนเป็นอย่างมาก

อย่างไรก็ตามการตั้งความร่วมมือของชุมชนไว้ 2 กิจกรรมนั้นเพื่อเป็นหลัก หรือเป็นแนวทางเพื่อนำไปสู่การทำความเข้าใจความสัมพันธ์เท่านั้น ดังนั้นกิจกรรมหรือความร่วมมืออื่นที่ช่วยในอธิบายความสัมพันธ์และบทบาทของกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนจะได้รับการศึกษาด้วย

3.4 กลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน

จากเอกสารและการลงภาคสนามในเบื้องต้น ทำให้ทราบถึงกลุ่มต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่ในชุมชน โดยสามารถแบ่งได้เป็น 2 ส่วนใหญ่ ๆ คือ 1) กลุ่มและองค์กรต่าง ๆ ในพื้นที่ศึกษา และ 2) กลุ่มบุคคล หน่วยงานภายนอก และหน่วยงานราชการท้องถิ่นในพื้นที่

3.4.1 กลุ่มและองค์กรต่าง ๆ ในพื้นที่ศึกษา

ในส่วนแรกของกลุ่มตัวอย่างจะทำการศึกษาโดยผ่านกลุ่ม และแกนนำต่าง ๆ ที่เป็นส่วนของภาคประชาชนในพื้นที่บ้านหนองขาวเป็นหลัก ซึ่งคัดแปลงจากการศึกษาการรวมกลุ่มของคนบ้านหนองขาวของ ลัดดา เทียรบุญเลิศรัตน์และคนอื่น ๆ (2542: 359-368) โดยแบ่งกลุ่มตัวอย่างเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ดังนี้

1) กลุ่มที่รวมตัวกันตามธรรมชาติ หรือการรวมกลุ่มที่ไม่เป็นทางการ เป็นการรวมกลุ่มตามขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรม ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มที่มีมาช้านาน เป็นกลุ่มที่มีพื้นฐานความเชื่อเหมือนกัน หรือมีวิถีชีวิต อาชีพเหมือนกัน กลุ่มเหล่านี้จะมีการรวมตัวกันอย่างหลวม ๆ มักมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ และละแวกบ้านที่อยู่ใกล้เคียงกัน อาจแบ่งย่อยได้อีกเป็น 3 กลุ่มย่อย คือ

ก) กลุ่มที่รวมตัวกันด้วย เรื่องของประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ ทั้งที่เป็นงานประจำปี และงานที่เกิดขึ้นตามโอกาสต่าง ๆ เช่น งานสงกรานต์ งานบุญต่าง ๆ งานแต่งงาน งานศพ เป็นต้น

ข) กลุ่มที่มีการรวมตัวกันตามการวิถีชีวิต เช่น กลุ่มที่ประกอบอาชีพเดียวกัน เช่น กลุ่มชาวนา กลุ่มปลูกผัก กลุ่มคนเลี้ยงวัว เลี้ยงม้า เป็นต้น

ค) กลุ่มที่ไม่เป็นทางการอื่น ๆ โดยเน้นไปที่กลุ่มที่เกิดจากพื้นที่สาธารณะ เช่น กลุ่มที่มักพบปะกันหน้าลานวัด สภากาแฟ และร้านขายของชำ เป็นต้น

การรวมกลุ่มกันตามธรรมชาตินี้จึงมีลักษณะการเป็นการร่วมมือกันทำงาน (Collective action) ซึ่งเป็นผลมาจากความเป็นมาของชุมชน ดังนั้นผู้ที่จะสามารถให้ข้อมูลจึงเป็นผู้ที่ค่อนข้างมีอายุ รู้เรื่องราวความเป็นมาของหมู่บ้านเป็นอย่างดี เพื่อให้ทราบถึง ลักษณะการร่วมมือกันทำงานที่มีมาในหมู่บ้านในรูปแบบต่าง ๆ

2) กลุ่มที่รวมกันโดยมีการจัดตั้ง การรวมกลุ่มในรูปแบบนี้ มักเป็นการรวมตัวกันนอกเหนือจากความสัมพันธ์ทางเครือญาติ และการตั้งบ้านเรือนที่ใกล้เคียงกัน อายุของกลุ่มไม่นานนักยังสามารถสืบหาถึงความเป็นมาของกลุ่มได้ โดยกลุ่มที่รวมกันโดยการจัดตั้งนี้อาจแบ่งตามรูปแบบการจัดการของกลุ่ม หรือความเป็นมาในการจัดตั้งได้เป็น 2 กลุ่ม คือ

ก) กลุ่มแบบเป็นทางการ เป็นกลุ่มที่ได้รับการส่งเสริมจากภายนอก โดยภาครัฐราชการ เช่น กลุ่มสตรีอาสา กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มสหกรณ์การเกษตร และกลุ่มสหกรณ์วัฒนธรรม

เป็นต้น กลุ่มเหล่านี้มีโครงสร้างการบริหารจัดการที่เป็นทางการ มีการเชื่อมโยงกับกลุ่มในระดับอำเภอ และจังหวัด

ข) กลุ่มแบบกึ่งทางการ เป็นกลุ่มที่เกิดจากการรวมตัวของคนในชุมชนเอง มักจะมีวัตถุประสงค์เฉพาะ อาจมีการจัดโครงสร้างการบริหารจัดการบ้างแต่โครงสร้างไม่ตายตัวนัก เช่น กลุ่มศิษย์เก่าที่เกิดจากนักเรียนรุ่นต่าง ๆ ของโรงเรียนในตำบลหนองขาว กลุ่มก่อตั้งพิพิธภัณฑสถาน เป็นต้น

อย่างไรก็ตามในการแบ่งแยกกลุ่ม แยกประเภทนี้ อาจเป็นการแบ่งแยกที่ไม่มีเส้นแบ่งตายตัว เนื่องจากลักษณะของกลุ่มบางประเภท โดยเฉพาะกลุ่มกึ่งทางการ จะมีลักษณะที่ผสมกันอยู่ไม่ชัดเจน

3.4.2 หน่วยงานภายนอก และหน่วยงานราชการท้องถิ่นในพื้นที่

เป็นกลุ่มเป้าหมายที่อยู่นอกภาคประชาชนทั่วไปของบ้านหนองขาว ซึ่งมีทั้งภายนอก และภายในพื้นที่ ดังประกอบไปด้วย

ก) กลุ่มหน่วยงานส่วนกลางที่เกี่ยวข้องในที่นี้ คือ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย การศึกษานอกโรงเรียน

ข) กลุ่มหน่วยงานราชการ และองค์กรท้องถิ่น เช่น เทศบาล อบต. กำนันผู้ใหญ่บ้าน

ค) กลุ่มบุคคล และหน่วยงานภายนอกที่เกี่ยวข้อง เช่น เครือข่ายประชาคมต้นน้ำแคว มูลนิธิประไพ วิริยะพันธ์

3.5 ผู้ให้ข้อมูลหลักเบื้องต้น

ในเบื้องต้น ผู้วิจัยได้กำหนดบุคคลที่จะทำการสัมภาษณ์ไว้ตารางที่ 3-1

ตารางที่ 3-1 กลุ่มตัวอย่างเบื้องต้น

ประเด็นการศึกษา	กลุ่มเป้าหมาย	จำนวน
1) ประวัติความเป็นมา ภาพรวมและกลุ่มที่ไม่เป็นทางการ	ผู้อาวุโส / ผู้นำชุมชน	2
	เจ้าอาวาสวัดหนองขาว	1
	ตัวแทนกลุ่มลานวัด	1
	เจ้าของร้านค้ากาแฟ	1
	เจ้าของร้านค้า	1
2) กลุ่ม องค์กร และหน่วยงานในพื้นที่	ผู้นำกลุ่มแม่บ้าน	1
	กลุ่มกลุ่มสหกรณ์/ กลุ่มเกษตร	1
	ผู้นำสภาวัฒนธรรมตำบล	1
	กลุ่มศิษย์เก่า	2
	อาจารย์	1
	อบต.	1
	เทศบาล	1
3) กลุ่ม องค์กร หน่วยงานภายนอก	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย	1
	การศึกษานอกโรงเรียน	1
	มูลนิธิวิริยะ - ประไพ	1
	กลุ่มต้นน้ำแคว	1
	รวม	18

3.6 แนวทางการวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิเคราะห์ข้อมูลนั้นจะทำการแยกประเภทของข้อมูล เพื่อช่วยในการจัดการกับข้อมูลที่ได้ ข้อมูลที่ได้จะแบ่งออกเป็น 3 ประเภท (Scott, 1992: 2 – 4) ดังนี้

1) ข้อมูลที่เป็นคุณสมบัติ (Attribute Data) เป็นข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะ ความคิดเห็นและพฤติกรรมของบุคคลหรือกลุ่ม เป็นข้อมูลที่แสดงถึงคุณสมบัติ คุณลักษณะ ดังนั้นในการศึกษาวิจัยนี้

จึงหมายถึง ลักษณะ (Profile) ของกลุ่ม องค์การและแกนนำต่าง ๆ เช่น จำนวนบุคคลในกลุ่ม อายุ เพศ พัฒนาการของกลุ่ม วัตถุประสงค์ ความสนใจร่วม และความต้องการของกลุ่ม เป็นต้น

2) ข้อมูลที่เป็นความสัมพันธ์ (Relational Data) เป็นข้อมูลส่วนที่เป็นความเกี่ยวข้อง ความสัมพันธ์ การติดต่อกัน การพบปะกันของกลุ่ม อันเป็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้กระทำกับคนอื่น ๆ ด้วยความเป็น “ความสัมพันธ์” จึงไม่สามารถลดทอนลงเป็นลักษณะหรือการกระทำของผู้กระทำเดี่ยว ๆ ได้ แต่เป็นเรื่องของระบบของผู้กระทำ ในการศึกษาวิจัยนี้จึงเชื่อมโยงกับ ข้อมูลของเครือข่ายความสัมพันธ์ เช่น ติดต่อสื่อสาร ความถี่และระยะเวลาในการติดต่อ การแลกเปลี่ยน ลักษณะความสัมพันธ์ เป็นต้น ข้อมูลประเภทที่เป็นความสัมพันธ์จึงเป็นส่วนที่สำคัญในการศึกษาวิจัยนี้

3) ข้อมูลที่เป็นความคิด อุดมคติ (Ideational Data) ซึ่งจะให้รายละเอียดถึง ความหมาย เจตนา การนิยามและการแสดงตัวตนของตนเอง โดยการจัดการข้อมูลจะใช้การวิเคราะห์แบบแผนการใช้เหตุผล (Typological analysis) ดังนั้นจะเชื่อมโยงกับเนื้อหาของ บรรทัดฐาน (norm) สำนึก ความเป็นชุมชน และภาวะการนำ เป็นต้น

โดยแนวทางการวิเคราะห์ข้อมูล จะใช้กรอบการวิเคราะห์ 2 ชุด คือ กรอบตัวชี้วัดความเข้มแข็งของภาคประชาชน ชุมชน และกรอบการวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคม

จากข้อมูลพื้นฐานของชุมชน การรวมกลุ่มและกิจกรรมของชุมชน กรอบการวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคม จะนำมาใช้เพื่อวิเคราะห์กลุ่มและความสัมพันธ์ต่าง ๆ ที่เอื้ออำนวยให้เกิดความร่วมมือในกิจกรรมดังกล่าวขึ้น ในขณะที่กรอบตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนจะเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ถึงปัจจัยแวดล้อมของเครือข่ายความร่วมมือของชุมชน นอกจากนี้ข้อมูลในด้าน พัฒนาการและบทบาทของกลุ่มและความสัมพันธ์ต่าง ๆ จะทำให้เห็นถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงของเครือข่ายและการเชื่อมต่อกับภายนอก ซึ่งจะช่วยให้การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นและดำรงในเครือข่ายของชุมชน รวมถึงปัจจัยแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อเครือข่ายของชุมชนมีความสมบูรณ์ขึ้น

บทที่ 4

บ้านหนองขาวและฐานเครือข่ายความสัมพันธ์

ในบทนี้จะเป็นการนำเสนอถึง ข้อมูลพื้นฐาน สภาพทั่วไปของชุมชนบ้านหนองขาว และฐานของระบบความสัมพันธ์ที่ดำรงอยู่ในชุมชน สภาพแวดล้อม วิถีชีวิตและความเป็นมาของชุมชน โดยฐานของระบบเครือข่ายความสัมพันธ์ในชุมชนจะเป็นฐานในการวิเคราะห์ กระบวนการ และพัฒนาการของเครือข่ายในบทต่อไป

4.1 สภาพทั่วไปของชุมชน

“ท้องถิ่นคนขยัน กล่าวขวัญว่าลาน ด่านาหลวงพ่อ ผ้าทอหนองขาว
สะเดาลือชื่อ ข้าวหอมซ้อมมือ เลื่องลือน้ำตาลสด”

คำขวัญของบ้านหนองขาว โดย พงษ์พันธ์ ใบแย้ม

บ้านหนองขาวตั้งอยู่ ณ ตำบลหนองขาว อำเภotำม่วง จังหวัดกาญจนบุรี ทิศเหนือติดต่อกับตำบลทุ่งสมอ อำเภอพนมทวน ทิศใต้ติดต่อกับตำบลท่าล้อ อำเภotำม่วง ทิศตะวันออกติดต่อกับตำบลทุ่งทอง อำเภotำม่วง และทางทิศตะวันตกติดต่อกับ ตำบลปากแพรก อำเภอเมือง มีถนนสายหลักที่สำคัญตัดผ่าน สองสายคือ ถนนสายกาญจนบุรี – อุทอง (ทางหลวงหมายเลข 324) ซึ่งเป็นถนนที่แยกมาจากตัวเมืองจังหวัดกาญจนบุรี และถนนสายท่าม่วง – หนองขาว (ทางหลวงหมายเลข 3084)

พื้นที่ส่วนใหญ่ของตำบลหนองขาวเป็นพื้นที่ราบลุ่มในเขตชลประทาน โดยมีบริเวณที่เป็นที่สูงคือบางส่วนของเขาทอง ในทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ติดกับตำบลท่าล้อ อย่างไรก็ตามในการดำรงชีวิตของคนหนองขาวต่างมีวิถีที่ผูกพันกับพื้นที่สูงที่อยู่นอกเขตการปกครองของตำบลหนองขาว คือบริเวณเขานมนาง เขาสอยดาว และเขาพนมข่อ เรียงตัวต่อเนื่องกัน อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือเข้าไปบริเวณติดต่อกันระหว่างตำบลแก่งเริง อำเภอเมืองและตำบลหนองกุ่ม อำเภอบ่อพลอย

ศูนย์กลางของหมู่บ้านคือบริเวณวัดอินทราราม หรือวัดหนองขาว ที่ตั้งอยู่ริมถนนสายกาญจนบุรี – อุทอง ตามสองข้างถนนเป็นอาคารพาณิชย์ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นของชาวจีน ช่องว้าง

ระหว่างอาคารพาณิชย์เหล่านี้จะเป็นตรอกซอยอันเป็นทางสู่บ้านเรือนที่ปลูกชิดติดกันอยู่เบื้องหลังบ้านเรือนดั้งเดิมมักยกได้สูง ส่วนเรือนที่ปลูกใหม่มักเป็นบ้านชั้นเดียวไม่มีใต้ถุนและกันรั้วเป็นสัดส่วน การตั้งบ้านเรือนจะหนาแน่นในบริเวณรัศมี 1 กิโลเมตรจากวัด ยกเว้นทิศตะวันตกที่จะมีบ้านเรือนเบาบางกว่าทางทิศอื่น และมีการขยายตัวของชุมชนไปตามแนวของถนน นอกเขตชุมชนออกไปจะเป็นพื้นที่นาของคนในหมู่บ้าน

จากโครงสร้างและขนาดของชุมชน ความซับซ้อนของสิ่งก่อสร้างที่อยู่อาศัย วัด โรงเรียน ศาลเจ้า อนามัย ฯลฯ โครงสร้างทางกายภาพเหล่านี้แสดงให้เห็นระดับทางสังคมของชุมชนหนองขาวที่เป็นชุมชนในระดับเมือง โดยมีความเป็นเมืองมาช้านาน โบราณสถานและรูปแบบศิลปกรรมในวัด พระป่าเลไลยก์ บ่งชี้ว่าชุมชนบริเวณนี้มีอายุมาแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย ลงมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น และเส้นทางจากเมืองกาญจนบุรีผ่านหนองขาวไปพนมทวน และอุทงษ์นั้น เป็นเส้นทางคมนาคมทั้งทางด้านการค้าและการสงครามมาแต่ครั้งไทยรบพม่าสมัยกรุงศรีอยุธยา (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2543 ก: 6)

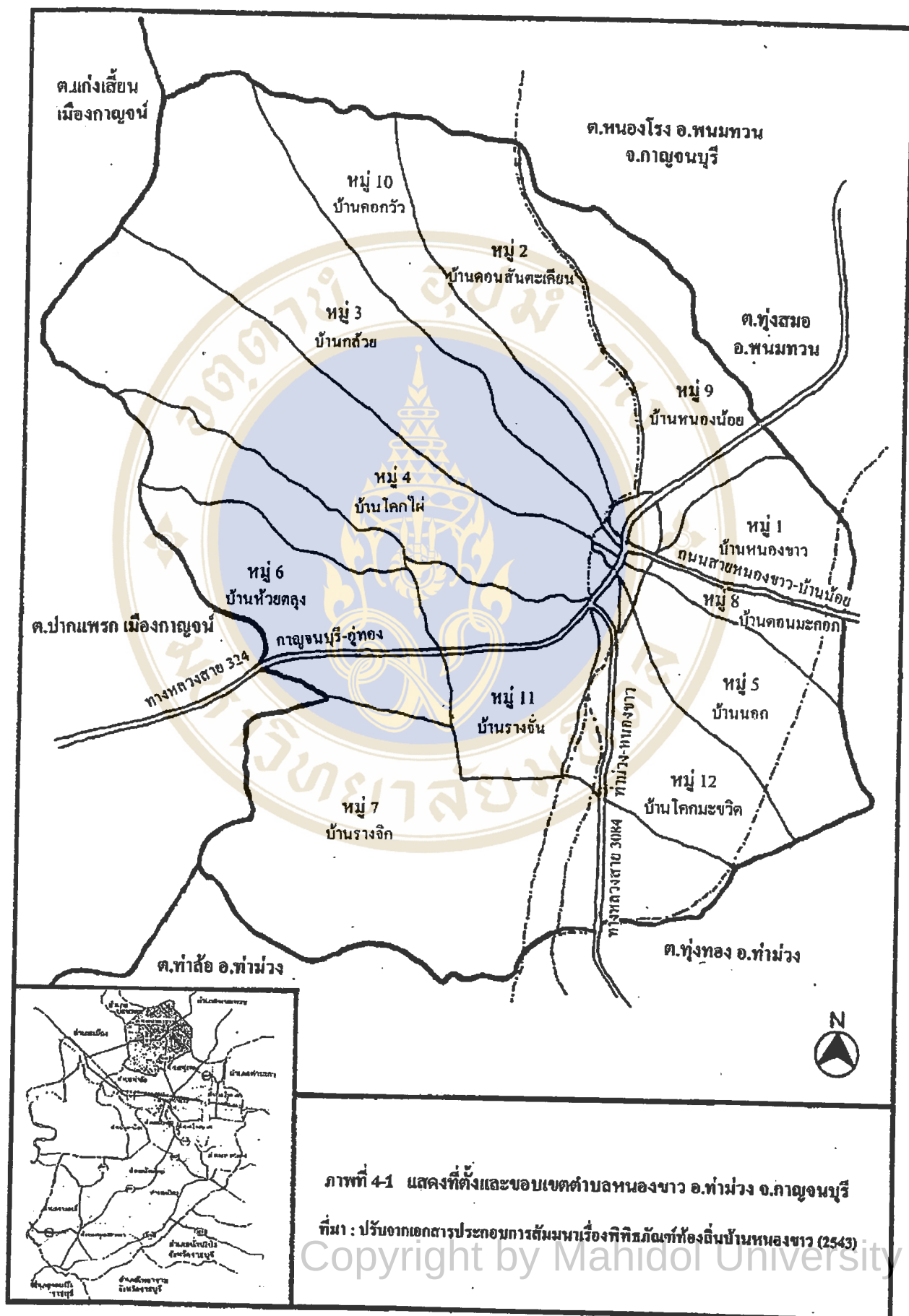
4.1.1 ประชากรและระบบการปกครอง

ข้อมูลประชากรจากการสำรวจของสถานีอนามัยบ้านหนองขาว ปี พ.ศ. 2543 พบว่าตำบลหนองขาวมีประชากรทั้งสิ้น 7,875 คน เป็นชาย 3,899 คน เป็นหญิง 3,976 คน

ในขณะที่ข้อมูลทะเบียนราษฎร์ ในปี พ.ศ. 2543 พบว่าตำบลหนองขาวมีประชากรทั้งสิ้นจำนวน 8,325 คน เป็นชาย 4,005 คน เป็นหญิง 4,320 คน จำแนกตามอายุได้ดังตารางที่ 4-1

ตารางที่ 4-1 แสดงประชากรบ้านหนองขาวจำแนกตามช่วงอายุ

ช่วงอายุ	จำนวนประชากร (คน)	ร้อยละ
0 - 4	714	8.6
5 - 9	739	8.9
10 - 14	762	9.2
15 - 24	1,604	19.3
25 - 44	2,722	32.7
45 - 59	1,105	13.3
60 ขึ้นไป	679	8.2
รวม	8,325	100

แต่เดิมหมู่บ้านหนองขาวแบ่งการปกครองออกเป็น 3 ตำบล คือ ตำบลบ้านกล้วย ตำบลบ้านดอนประดู่ และตำบลบ้านตรอกโพธิ์ ภายหลังจึงมีการเปลี่ยนแปลงเป็นตำบลหนองขาว และแบ่งการปกครองเป็น 7 หมู่บ้านจนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2541 ด้วยความหนาแน่นของประชากรที่เพิ่มขึ้น จึงแบ่งการปกครองออกเป็น 12 หมู่บ้านดังในปัจจุบัน รายละเอียดของแต่ละหมู่มีดังนี้

หมู่ 1 บ้านหนองขาว	หมู่ 7 บ้านรางจิก
หมู่ 2 บ้านดอนสันตะเคียน	หมู่ 8 บ้านดอนกก (แยกจากหมู่ 1)
หมู่ 3 บ้านกล้วย	หมู่ 9 บ้านหนองน้อย (แยกจากหมู่ 2)
หมู่ 4 บ้านโคกไผ่	หมู่ที่ 10 บ้านคอกวัว (แยกจากหมู่ 3)
หมู่ 5 บ้านนอก	หมู่ที่ 11 บ้านรางจัน (แยกจากหมู่ 4)
หมู่ 6 บ้านห้วยตะลุง	หมู่ที่ 12 บ้านโคกมะขวิด (แยกจากหมู่ 5)

ตำบลหนองขาว มีรูปแบบการบริหารปกครองใน 2 รูปแบบ คือ เทศบาลและองค์การบริหารส่วนตำบล โดยเทศบาลหนองขาวได้เปลี่ยนแปลงฐานะจากสุขาภิบาลหนองขาวในปี พ.ศ. 2542 ในขณะที่สุขาภิบาลหนองขาวได้จัดตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2512

4.1.2 สาธารณูปโภค

• วัด

ตำบลหนองขาวมีวัดอยู่ 2 แห่งคือ วัดอินทารามหรือวัดหนองขาวและวัดใหญ่คงรังหรือวัดส้มใหญ่ แต่เดิมวัดอินทารามมีชื่อว่าวัดหนองขาว จนกระทั่งเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้เสด็จประพาสเยี่ยมราษฎรและผ่านมาทางบ้านหนองขาว จึงได้มีการตั้งชื่อวัดใหม่เป็น วัดอินทาราม วัดอินทารามเป็นศูนย์กลางของบ้านหนองขาวเนื่องจากเป็นวัดที่ตั้งขึ้นพร้อม ๆ กับการตั้งหมู่บ้าน เมื่อมีการประกอบพิธีในวันสำคัญทางศาสนาชาวบ้านมักจะมาที่วัดอินทาราม ส่วนวัดใหญ่คงรังหรือวัดส้มใหญ่นั้น เป็นวัดที่บูรณะขึ้นมาใหม่จากบริเวณที่เคยเป็นหมู่บ้านคงรังซึ่งถูกพม่าเผาทำลาย

- โรงเรียน

บ้านหนองขาวมีโรงเรียนทั้งหมด 4 แห่ง เป็นโรงเรียนระดับประถมศึกษา 3 แห่ง คือ โรงเรียนวัดอินทาราม โรงเรียนบ้านรางจิกและโรงเรียนบ้านห้วยตะลุง มีโรงเรียนระดับมัธยมศึกษา 1 โรงเรียน คือ โรงเรียนหนองขาวโกวิทพิทยาคมหรือบริเวณที่ชาวบ้านเรียกกันว่าวัดโบสถ์ เนื่องจากบริเวณดังกล่าวพบซากปรักหักพังของวัด ที่เคยเป็นหมู่บ้านคอนกระเบื้องที่ถูกพม่าตีแตกไป

- สถานีอนามัย

บ้านหนองขาวมีสถานีอนามัยจำนวน 1 แห่งสร้างขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2490 อาคารเก่าของสถานีอนามัยจึงเป็นอาคารเก่าที่มีคุณค่าในทางสถาปัตยกรรม

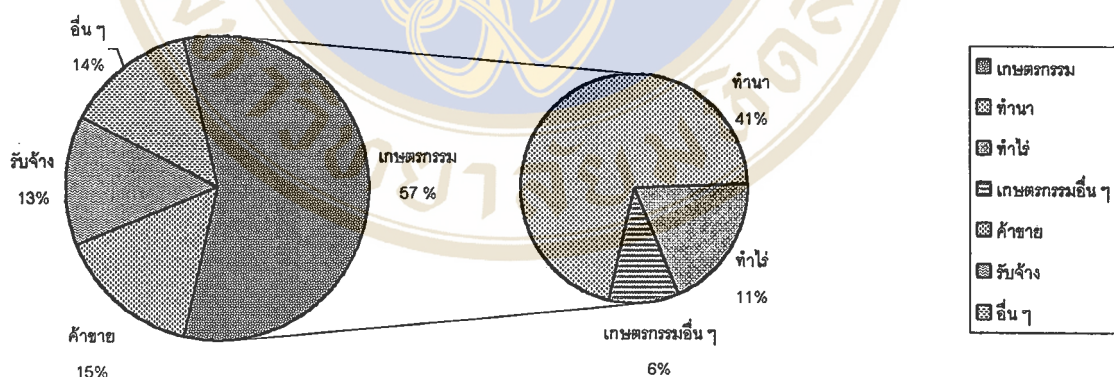
4.1.3 ทรัพยากรและการประกอบอาชีพ

พื้นที่ส่วนใหญ่ของบ้านหนองขาวที่เป็นที่ราบลุ่ม ที่ติดต่อกับบริเวณเนินเขาทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ จากรายงานการใช้ที่ดินเพื่อการปลูกพืชเพื่อเศรษฐกิจ ของกรมพัฒนาที่ดิน ปี พ.ศ.2534 พบว่า ลักษณะดินบริเวณที่ราบส่วนใหญ่ของบ้านหนองขาวเป็นกลุ่มดินที่มีเนื้อดินบนเป็นดินร่วนปนทรายหรือดินร่วน พื้นที่ราบดินล่างจะเป็นดินร่วนเหนียวปนทรายหรือดินร่วนปนดินเหนียว เกิดจากวัตถุต้นกำเนิดดินพวกตะกอนลำนํ้า มีการระบายน้ำค่อนข้างเร็ว มีความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างต่ำ พื้นที่เหล่านี้ส่วนใหญ่จึงใช้ในการทำนา แต่ดินในสวนบริเวณที่ติดกับเนินเขาจะเป็นพื้นที่ที่ถูกคลื่นจนถึงเนินเขาและพื้นที่ลาดเชิงเขา ดินบนส่วนใหญ่เป็นดินร่วนปนทราย ในบางบริเวณดินล่างเป็นดินปนเศษหินหรือปนกรวด ทำให้บริเวณเหล่านี้ดินระบายน้ำได้ปานกลางถึงดี พื้นที่เหล่านี้ส่วนใหญ่จึงใช้ในการทำไร่

ในอดีตเมื่อพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ป่าและนา บริเวณหลังวัดอินทารามจะเป็นพื้นที่ป่าที่สำคัญเนื่องจากเป็นแหล่งไม้ที่ใช้ในการทำฝืน เกือบของป่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งเห็ดโคน ในช่วงเวลาที่มีฝนตกภายหลังช่วงที่อากาศร้อนอบอ้าว เห็ดโคนจะขึ้นตามป่าเขา ชาวบ้านจะเข้าป่าเพื่อหาเห็ดโคนไปขายในเมือง โดยการหาเห็ด กลุ่มผู้ชายจะใช้มอเตอร์ไซด์เป็นพาหนะ เข้าไปหาเห็ดในบริเวณพื้นที่ป่าที่เชื่อมต่อระหว่างเขตอำเภอเมืองและอำเภอสรีสวัสดิ์ โดยหาติดต่อกันเป็นวัน ๆ จนบางครั้งนำไปสู่การติดสารเสพติด เช่น ยาม้า ที่ใช้เพื่อให้ร่างกายได้มีแรงในการหาเห็ดโคนที่มีราคาสูงติดต่อกันทั้งวันทั้งคืน

แม้ว่าในปัจจุบันพื้นที่ป่าได้ลดน้อยลง มีการสร้างอ่างเก็บน้ำขึ้นในบริเวณชอกเขา พื้นที่ในบริเวณเชิงเขาได้ถูกแผ้วถาง เป็นไร่นาและสวนผลไม้ต่าง ๆ แต่ยังพบการพึ่งพิงและใช้ประโยชน์จากป่า โดยในช่วงที่มีงานประเพณีต่าง ๆ เช่น งานสงกรานต์ งานเทศมหาชาติ ที่จำเป็นต้องมีการใช้ไม้ในการทำซุ้ม การใช้ไม้ไผ่ในการทำฉัตร และการตกแต่งบริเวณวัด ชาวบ้านก็จะเข้าไปตัดไม้และไม้มาใช้ในการจัดงานต่าง ๆ

ด้วยลักษณะทางภูมิศาสตร์ ที่เป็นที่ราบลุ่ม ทำให้ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพหลักด้วยการทำนา จากการสำรวจของสถานีอนามัยหนองขาว (2543) พบว่า ชาวหนองขาวประกอบอาชีพหลักด้วยเกษตรกรรมมีจำนวน 9,098 คนคิดเป็น ร้อยละ 57.31 (ทำนา 2196 คน คิดเป็นร้อยละ 40.62 ทำไร่ 592 คน คิดเป็นร้อยละ 10.95 อื่น ๆ 310 คน คิดเป็นร้อยละ 5.74) ค้าขายจำนวน 831 คน คิดเป็นร้อยละ 15.37 รับจ้างจำนวน 728 คน คิดเป็นร้อยละ 13.48 และอาชีพอื่นจำนวน 750 คน คิดเป็นร้อยละ 13.87 ดังแสดงในแผนภาพที่ 4-3

แผนภาพที่ 4-3 การประกอบอาชีพของคนในบ้านหนองขาว

4.2 ประวัติความเป็นมาของชุมชน

บ้านหนองขาว ในอดีตมีชื่อว่า บ้านหนองหญ้าดอกขาว เนื่องจากตั้งหมู่บ้านในบริเวณที่เต็มไปด้วยหนองหญ้าดอกขาว บ้านหนองขาวเป็นหมู่บ้านที่เกิดจากการรวมตัวกันของราษฎรสองหมู่บ้าน คือ หมู่บ้านดงรัง และหมู่บ้านดอนกระเดื่อง เนื่องจากทั้ง 2 หมู่บ้านได้รับภัยจากสงครามการเดินทัพผ่านของทหารพม่า เมื่อครั้งเดินทัพมาจากทางด่านเจดีย์สามองค์ เข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยา ในราวพุทธศักราช 2310 เป็นเหตุให้เสียกรุงครั้งที่ 2

ในการต่อสู้กับพม่าครั้งนั้น บ้านเรือน วัดวาอารามของทั้ง 2 หมู่บ้านได้ถูกพม่าเผาทำลาย เสียหายเป็นอย่างมาก ภายหลังจากการกู้เอกราชของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ราษฎรทั้ง 2 หมู่บ้านจึงได้ตั้งหมู่บ้านขึ้นใหม่โดยให้ชื่อว่า “หนองหญ้าดอกขาว” ตามหนองน้ำอันเป็นบริเวณที่ตั้งบ้านเรือนขึ้นใหม่ ต่อมาชื่อหมู่บ้านจึงเหลือเพียง “บ้านหนองขาว” ร่องรอยของทั้ง 2 หมู่บ้านยังปรากฏให้เห็น โดยทางทิศใต้ของบ้านหนองขาวปัจจุบันนั้น เดิมเป็นบ้านดงรังยังคงปรากฏซากปรักหักพังของเจดีย์ พระอุโบสถ พระพุทธรูป และขอบเขตคันธสีมา ปัจจุบันได้รับการบูรณะเป็นวัดใหม่ ชื่อว่า “วัดส้มใหญ่” หรือ “วัดใหญ่ดงรัง” ส่วนหมู่บ้านดอนกระเดื่อง อยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้านไป 1 กิโลเมตรเศษนั้น ได้รับความเสียหายมาก เหลือให้เห็นเพียงซากเจดีย์บางส่วนเท่านั้น ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของโรงเรียนหนองขาวโกวิทพิทยาคม ซึ่งชาวบ้านจะเรียกบริเวณนี้ว่า “วัดโบสถ์” ซากของวัดที่ปรักหักพังทั้งสองแห่งนี้ คงสงวนไว้เป็นอนุสรณ์ของชาวดำบลหนองขาว เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจให้ระลึกถึงเรื่องราวในอดีต และภัยแห่งสงคราม (กิตดา เทียรบุญเลิศรัตน์และคนอื่น ๆ, 2542: 342-343)

4.3 ประเพณีวัฒนธรรม พิธีกรรมและความเชื่อของคนหนองขาว

หมู่บ้านหนองขาวเป็นหมู่บ้านหนึ่งที่ยังคงรักษาประเพณี วัฒนธรรมและความเชื่อที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษไว้ได้เป็นจำนวนมาก โดยเรื่องของประเพณี พิธีกรรมและความเชื่อนี้ต่างเกี่ยวข้องกับระบบฐานความสัมพันธ์ของชุมชนซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป โดยในหัวข้อนี้จะนำเสนอถึง รายละเอียดของตัวขนบธรรมเนียม การปฏิบัติของประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ โดยแยกได้เป็น 2 ประเภทคือ 1) ประเพณีตามเทศกาล ฤดูกาล และ 2) ประเพณีตามช่วงอายุ ดังมีรายละเอียดที่ได้จากการสอบถามจากชาวบ้านและรวบรวมจากงานวิจัยของ ประมินทร์ จารูวร (2542) และ สารทิ มณีจินดา ประยูร เสร็จกิจ และ พิมพรรณ อยู่สุข (2544) ดังต่อไปนี้

4.3.1 ประเพณีตามเทศกาล ฤดูกาล

- ประเพณีตรุษ วันแรม 14 ค่ำและ 15 ค่ำเดือน 4 และวันขึ้น 1 ค่ำเดือน 5

เป็นประเพณีที่จัดขึ้นเพื่อแสดงความยินดีกับชีวิตที่สามารถผ่านพ้นอุปสรรค ภัยอันตรายและมีชีวิตยั่งยืนมาได้จนถึงวันตรุษนี้ ด้วยเหตุนี้จึงต้องมีการทำบุญทำทาน เพื่อไม่ให้มีวุ่นวายหรือประมาทในชีวิต โดยถือเอาวันแรกคือ วันแรม 14 ค่ำ เป็นวันจ่ายเพื่อเตรียมสิ่งของไว้ทำบุญ วันกลางคือวันแรม 15 ค่ำ เป็นวันทำบุญตักบาตรและมีการละเล่นสนุกสนาน ซึ่งจะเล่นกันจนถึงวันที่ 3 คือวันขึ้น 1 ค่ำเดือน 5

- ประเพณีสงกรานต์ วันที่ 13 – 16 เมษายน

ชาวบ้านหนองขาวจะทำบุญวันสงกรานต์ 4 วันคือ วันที่ 13 – 16 เมษายน ของทุกปี ในตอนเช้าจะทำบุญเลี้ยงพระกันอย่างพร้อมเพรียง จะมีการเตรียมอาหารคาวหวานใส่ถาดไปที่วัดจนแน่นศาลา ภายหลังจากทำบุญเลี้ยงพระแล้ว ในตอนกลางวัน ชาวบ้านจะจับกลุ่มชักชวนกันเล่น การละเล่นพื้นบ้านต่าง ๆ เช่น การเล่นมโหรี เล่นสะบ้า ช่วงเวลาสงกรานต์จึงเป็นช่วงเวลาพิเศษที่หนุ่มสาวจะได้เที่ยวพาราสีกัน โดยเฉพาะการเล่นมโหรีที่มีการผูกเนื้อต้องตัวกันของหนุ่มสาว การเล่นมโหรีจะแบ่งเป็นสองฝ่ายคือฝ่ายชายและฝ่ายหญิง เมื่อฝ่ายชายหรือฝ่ายหญิงไปแตะตัวของฝ่ายตรงข้ามคนใด คนนั้นก็จะเป็นมโหรีและผู้ที่เป็นมโหรีก็ต้องไปไล่มโหรี แตะตัว) ของฝ่ายตรงข้ามต่อไป ในบางครั้งจะมีการกำหนดว่าจะให้ใครเป็นมโหรี เช่นเมื่อผู้หญิงมโหรีผู้ชายก็จะถามว่าจะมโหรีใครต่อเมื่อผู้ชายบอกว่ามโหรีใคร ฝ่ายหญิงก็จะพยายามกันผู้หญิงคนนั้นไม่ให้ถูกมโหรีได้ ในวันสุดท้ายคือวันที่ 16 จะมีการนำอัฐิของบรรพบุรุษไปที่วัดเพื่อทำบุญกระดูก อุทิศส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว ในตอนเย็นมีการสงฆ์พระและก่อเจดีย์ทราย

ภายหลังจากปี 2540 เป็นต้นมา งานสงกรานต์ของบ้านหนองขาวจะเป็นการจัดงานใหญ่ โดยมีการจัดขบวนจำลองวิถีชีวิตในอดีต อาชีพของบรรพบุรุษ การทำอาหารคาวหวานของชาวบ้านแต่ละหมู่ มีการแห่ขบวนสงกรานต์ ขบวนเกวียน ขบวนม้า การเล่นวัวตานและการแสดงละครเวที ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย และหน่วยงานต่าง ๆ

- **วันวิสาขบูชาและการทำบุญสลากภัต** วันขึ้น 15 และวันขึ้น 8 ค่ำ เดือน 6 (ช่วงเดือนพฤษภาคม)

ในวันวิสาขบูชา จะมีการทำบุญที่วัด ส่วนการทำบุญสลากภัต จะเป็นการทำบุญเลี้ยง ทายปริมาณฝนในฤดูกาลทำนา โดยชาวบ้านจะทำอาหาร ข้าวเหนียวมะม่วงและผลไม้ต่าง ๆ จัดใส่ ถาดแล้วไปทำบุญที่วัด ภายหลังจากการถวายภัตตาหารแล้ว จะมีการนำสลากมาให้ชาวบ้านจับ หมายเลขสลาก จากนั้นจึงนำสิ่งของที่เตรียมมาถวายไปวางไว้หน้าพระภิกษุที่นั่งเรียงอยู่ ตามหมายเลขที่ตนได้ โดยภิกษุรูปแรกคือหมายเลขหนึ่ง ถวายครบทุกคนแล้วจึงดูว่า เครื่องสลากภัตมีมากใน ช่วงใด ถ้ามีมากในช่วงหัวแถว ก็แสดงว่า ฝนจะดีตอนต้นปี ถ้ามากตอนท้าย ๆ ก็แสดงว่าฝนจะดีใน ช่วงท้ายปี

- **ประเพณีการตั้งศาล** เริ่มวันแรม 1 ค่ำเดือน 6 (ช่วงเดือนพฤษภาคม)

การตั้งศาลนี้คนบ้านหนองขาวเรียกกันว่า “งานปี” หรือ “งานประจำปี” คือ การนำ เครื่องเช่นไปไหว้ตามศาลเจ้าต่าง ๆ ในหมู่บ้านตามที่บรรพบุรุษของแต่ละบ้านได้ตั้งศาลไว้ โดยการ นำ “สำรับ” มาตั้งที่ศาลตามที่ครอบครัวนับถือ ซึ่ง สำรับ ประกอบด้วย บายศรีปากชาม หัวข้าวหัว แกง ขนมห่มแดงต้มขาว หมากพลู ดอกไม้ รูปเทียน น้ำ โดยมีระบบสืบทอดดังนี้ ในหมู่บ้านจะมี ศาลหลัก ๆ อยู่ 4 ศาลคือ ศาลพ่อแม่ ศาลเกยนอก ศาลหนองน้อย ศาลปู่เจ้าบ้านหรือศาลตาปู่ ถ้าที่ บ้านต้องตั้งศาลพ่อแม่ 2 สำรับ ทุก ๆ ปีก็จะต้องนำสำรับไปตั้งที่ศาลพ่อแม่ในวันที่มีการไหว้ศาลพ่อ แม่ทุกปี และถ้าลูกหลานในบ้านแต่งงานแยกครอบครัวไป ก็ต้องรับสำรับของคู่สมรสด้วย เช่น ถ้าคู่ สมรสต้องตั้งศาลพ่อแม่ 1 สำรับ ศาลหนองน้อย 1 สำรับ เท่ากับว่าครอบครัวใหม่ของคู่สมรสนั้น ต้องตั้งศาลพ่อแม่ 3 สำรับและตั้งศาลหนองน้อย 1 สำรับ ศาลที่ชาวบ้านส่วนใหญ่เกือบทุกหลังคา เรือนต้องไปตั้งสำรับ คือศาลพ่อแม่และศาลหนองน้อย

การตั้งศาลนี้จะเริ่มที่ศาลพ่อแม่ซึ่งเป็นศาลที่ใหญ่ประจำหมู่บ้านเป็นที่แรก โดยในเย็น วันแรม 1 ค่ำ เดือน 6 จะทำบุญสวดมนต์ในตอนเย็นและเช้าวันรุ่งขึ้นจะทำบุญเลี้ยงพระ พอดอนสาย ชาวบ้านจะนำสำรับมาตั้ง และนำกลับไปในตอนเย็น ในการตั้งศาลจะมีการทรงเจ้าควบคู่ไป โดย หลังจากทำบุญเลี้ยงพระเสร็จและเริ่มตั้งสำรับ คนทรงก็จะเริ่มขึ้นทรง จะมีเจ้าขึ้นประทับทรงกัน เป็นจำนวนมาก ดังเป็นการชุมนุมเจ้าประจำปีด้วย

เมื่อถึงงานประจำปีนี้ชาวหนองขาวที่มีครอบครัวและไปอาศัยอยู่ต่างบ้าน จะต้องกลับ มาตั้งสำรับที่ศาลต่าง ๆ ทุกปีด้วยเช่นกัน ทำให้คนหนองขาวที่ไปอยู่ต่างถิ่นต้องกลับมาบ้านในช่วง

นี้ด้วย อย่างไรก็ตามพบว่าบางครั้งคนทางบ้านก็จะมีการตั้งศาลให้หรือถือว่ายังไม่ได้แยกบ้านออกไป เจ้าตัวก็อาจไม่ต้องกลับมา เป็นที่สังเกตว่าการตั้งศาลและการเตรียมสำหรับต่าง ๆ จะเป็นหน้าที่ของฝ่ายหญิง โดยจะงูถูกหลานไปตั้งสำหรับและวานให้เด็กไปเก็บสำหรับในตอนเย็น ในการตั้งศาลจะมีผู้คนเข้าไปร่วมงานและตั้งศาลกันเป็นจำนวนมาก จนมีลักษณะคล้ายงานมโหรีสพ จะได้ยินเสียงแตรวงดังตลอดงานและมีการร่ายรำของเจ้า รวมทั้งมีรถเข็นขายลูกชิ้น ขายขนม ผลไม้ของต่าง ๆ มาปักหลักที่บริเวณศาลที่มีงาน

- วันอาสาฬหบูชาและวันเข้าพรรษา วันขึ้น 15 ค่ำและ แรม 1 ค่ำเดือน 8 (ช่วงเดือนกรกฎาคม)

จะมีการทำบุญที่วัดทั้ง 2 วัน และพระสงฆ์จะเข้าพรรษาเป็นเวลา 3 เดือน ชาวบ้านจะพากันมาถือศีลที่วัด และมีการทำบุญทุกวันพระตลอดพรรษา ผู้ชายในหมู่บ้านบางส่วนจะงดดื่มสุราและของมีเมาในช่วงวันเข้าพรรษานี้ด้วย

- เทศกาลสารทไทย วันแรม 15 ค่ำเดือน 10 (ช่วงเดือนกันยายน)

จะมีการทำบุญสารทไทยและการทำกระยาสารท ซึ่งชาวบ้านหนองขาวจะกวนกันเอง โดยนำข้าวตอก ข้าวเม่า ถั่ว งา ซึ่งเก็บเกี่ยวได้มากกวนเป็นกระยาสารทนำไปถวายพระภิกษุ เพื่อเป็นสิริมงคล และเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้บรรพบุรุษเจ้าของนาที่เสียชีวิตไปแล้ว

- วันออกพรรษา วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 (ช่วงเดือนตุลาคม)

วันออกพรรษาเป็นวันสิ้นสุดการจำพรรษาของพระสงฆ์ ในวันที่พระสงฆ์จะประกอบพิธีสงฆ์กรรม ซึ่งเรียกว่าวันมหาปวารณา คือ เป็นวันที่พระภิกษุสงฆ์ทุกรูปจะอนุญาตให้ว่ากล่าวตักเตือนกันได้ในเรื่องที่เกี่ยวกับการประพฤติกรรมต่าง ๆ ชาวบ้านจะมีการทำบุญที่วัด

- การตักบาตรเทโว วันแรม 1 ค่ำ เดือน 11 (ช่วงเดือนตุลาคม)

เป็นการทำบุญภายหลังจากการออกพรรษา โดยในปัจจุบันจะมีการทำบุญตักบาตรเทโวกันอย่างใหญ่โต ในช่วงก่อนการตักบาตรจะมีการนำธงไปปักและแจก ไร่ตามบ้าน และนำเอาเด็ก

สาวมาแต่งกายเป็นนางฟ้าเป็นจำนวน 20 – 30 คน ในเช้าวันทำบุญก็จะมีการรวบรวมกันโดยการจัดพุ่มธูปทำบุญให้นางฟ้านำไปถวายวัด ด้วยการเดินตามหลังพระสงฆ์ และรับสิ่งของต่าง ๆ ที่ชาวบ้านนำมาทำบุญ บ้านที่มีลูกหลานเป็นนางฟ้ามักจะเป็นบ้านที่มีฐานะค่อนข้างดีหรือมีญาติและคนรู้จักเยอะ เนื่องจากต้องเป็นแกนหลักในการแจกจ่ายของให้กับบ้านต่าง ๆ ในหมู่ของตนร่วมกับทีมผู้ใหญ่บ้าน รวมถึงการจัดการเรื่องการแต่งกายของนางฟ้าด้วย ซึ่งในอดีตนั้นจะมีเพียงการทำบุญกันตามปกติ การจัดขบวนของนางฟ้านี้มีขึ้นตั้งแต่ปี 2535 เป็นต้นมาโดยนำรูปแบบมาจากวัดอื่น ๆ ในเมือง

- **การทอดกระถิน ช่วงวันแรม 1 ค่ำ เดือน 11 ถึง วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12**

การทอดกระถินถือเป็นงานบุญที่ยิ่งใหญ่ ในหนึ่งปีมีได้เพียงครั้งเดียวและในช่วงเวลา 1 เดือนระหว่าง วันแรม 1 ค่ำ เดือน 11 ถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 เท่านั้น โดยในภายหลังการทอดกระถินได้มีการปรับเปลี่ยน เพื่อใช้ในการระดมทุนเพื่อสาธารณะประโยชน์อื่น ๆ เช่น การบูรณะซ่อมแซมอาคารเรียนหลังเก่าเพื่อจัดตั้งเป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นบ้านหนองขาว

- **การเทศน์มหาชาติ วันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 12 ถึง วันขึ้น 11 ค่ำ เดือน 12**

วันแรกคือวันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 12 จะเป็นวัน “ปักฉัตร” ซึ่งเป็นการตกแต่งสถานที่ภายในวัด ในศาลามีการประดับประดาด้วยฉัตร ที่เหลาขึ้นมาจากไม้ไผ่ ในลานวัดจะมีการทำข่มประตูปะหงายวงกต ให้มีบรรยากาศเหมือนอยู่ในป่า โดยกลุ่มผู้ชายสูงอายุที่มีความถนัดทำงานไม้จะใช้มีดเหลาไม้ไผ่ทำเป็นฉัตร นอกจากนี้วัดหนองขาวยังมีธรรมเนียมให้ พระผู้บวชเรียนใหม่ได้รับผิดชอบการทำฉัตร รวมถึงให้พระที่มีเสียงไพเราะและสำเนียงที่ดีในการเทศน์ขึ้นธรรมาสันเทศน์ในกัณฑ์ต่าง ๆ ด้วย

วันที่สองคือวันขึ้น 10 ค่ำ เดือน 12 จะมีการทำบุญในตอนเช้า และจะเริ่มเทศน์มหาชาติเป็นจำนวน 7 กัณฑ์ และเทศน์อีก 6 กัณฑ์ในวันสุดท้ายคือ วันขึ้น 11 ค่ำ เดือน 12 หลังจากครบ 13 กัณฑ์แล้ว จะเป็นการเทศน์สามธรรมาสันอีกกัณฑ์หนึ่ง เรียกว่า “เทศน์กัณฑ์” หรือ “เทศน์กัณฑ์หนุ่มกัณฑ์สาว” โดยก่อนที่จะมีการเทศน์กัณฑ์นี้ ชาวบ้านหญิงและชายจะแยกกันนั่งคนละด้านของศาลาการเปรียญแล้วเรียกรไ้เงินทำบุญแข่งกัน เพื่อหาเงินเข้าวัด

ในสองปีหลังสุดของงานเทศน์มหาชาติ (2542 –2543) ได้มีการจัดขบวนแห่งานเทศน์มหาชาติขึ้น โดยมีการตกแต่งเกวียนเป็นในลักษณะของกัณฑ์ต่าง ๆ ตามเนื้อหาการเทศน์ โดย

จะแต่ละหมู่จะรับผิดชอบหมู่ละเกวียน ส่วนเกวียนที่เหลือจะรับผิดชอบตามกลุ่มหรือหน่วยงานต่าง ๆ เช่น อบต. เทศบาล สหกรณ์สุวรรณภูมิ เป็นต้น

- งานลอยกระทง วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12

ในการจัดงานลอยกระทงจะมีการจัดประกวดนางนพมาศ มีการร้อง การออกร้าน และหนังสือกลางแปลง ซึ่งขึ้นอยู่กับทางเจ้าภาพในแต่ละปี หน่วยงานและกลุ่มต่าง ๆ ในหนองขาว เช่น โรงเรียนวัดอินทาราม โรงเรียนวัดโบสถ์ กลุ่มแม่บ้าน เป็นต้น จะหมุนเวียนกันเป็นเจ้าภาพในการจัดแต่ละปี โดยเจ้าภาพต้องเป็นคนลงทุนในเบื้องต้น ส่วนรายได้จากการจัดงานก็จะเป็นของเจ้าภาพไป อย่างไรก็ตามในบางปีที่มีงานติดต่อกันมาก ๆ ก็คือทั้ง งานตักบาตรเทโว งานเทศมหาชาติ งานทอดกระถิน ติด ๆ กันก็จะไม่มีการจัดงานลอยกระทงขึ้นอย่างเป็นทางการ งานวันลอยกระทงเป็นอีกวันหนึ่งที่หนุ่มสาวจะรอคอยนอกเหนือจากงานสงกรานต์ เนื่องจากจะได้เที่ยวเล่นอย่างสนุกสนาน

4.3.2 ประเพณีตามช่วงอายุ

- งานบวช

ด้วยความเชื่อทางศาสนาพุทธผู้ชายเมื่ออายุ 20 ปีบริบูรณ์ จะอุปสมบทเป็นพระเพื่อฝึกฝนตนเอง ชาวหนองขาวมีความศรัทธาในพุทธศาสนามาก ดังนั้นงานบวชจึงเป็นงานที่สำคัญของครอบครัว ก่อปรกับความเชื่อที่ว่า ถ้ามีลูกชายที่มีการบวชเป็นพระพ่อแม่จะได้เกาะชายผ้าเหลืองขึ้นสวรรค์ ดังนั้นจึงมีการเตรียมการกันอย่างใหญ่โต โดยเมื่อได้ฤกษ์แล้วจะทำการ “บอกทำบุญ” คือ การที่พ่อแม่ของนาจะต้องเดินบอกญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน คนรู้จักในหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียงให้มาช่วยงานบวชตั้งแต่เริ่มงานจนเสร็จสิ้นงานบวช ในขณะที่เดียวกันก็จะเตรียมอุปกรณ์ในการทำครัว เช่น เตา กระทะ หม้อ จาน ชาม ฯลฯ ภาชนะต่าง ๆ ที่จะเป็นในการประกอบอาหารเตรียมไว้ และเตรียมซื้อสิ่งของที่จำเป็นและสำคัญที่จะต้องใช้ เตรียมซื้อเครื่องไธธัฐบริหาร สำหรับประกอบพิธีบวช และใช้สำหรับพระบวชใหม่

ก่อนงานบวชจะมีการจัดเตรียมสถานที่ ข้าวของเครื่องใช้ในและเตรียมอาหารเพื่อเลี้ยงญาติพี่น้อง โดยอาจมีการต้มหมูและวัวอย่างละ 1 – 2 ตัว ก่อนวันที่จะบวช แม่ครัวจะพากันมาเตรียมอาหารคาว หวาน สำหรับเลี้ยงพระในวันรุ่งขึ้น และเลี้ยงแขกที่จะมาร่วมงานในตอนเย็น ส่วน

ผู้ชายก็จะจัดเตรียมแตงกวา กลองยาว เตรียมม้าเพื่อไป “รับนาค” ที่วัดมาบ้านงาน และเริ่มพานาคไป “ลาเฒ่าแก่” คือ การนำนาคไปลาคนเฒ่าคนแก่ที่นาคนับถือ การลาเฒ่าแก่จะเริ่มจากให้นาคลาหม้อยาย ลาโกศอัฐิของบรรพบุรุษในบ้าน ลาศาลพระภูมิเจ้าที่ ลาศาลพ่อแม่ ซึ่งเป็นศาลใหญ่ประจำหมู่บ้าน เสร็จแล้วจะพาไปลาญาติผู้ใหญ่ทั่วหมู่บ้าน ในสมัยก่อนจะพานาคเดินเท้าไปลาจนทั่วหมู่บ้านด้วยขบวนแตงกวา หรือกลองยาว มีหนุ่มสาวรำนาน้ำขบวน แต่ในสมัยปัจจุบันจะให้นาคนั่งรถยนต์ไปลาผู้เฒ่าผู้แก่ แตงกวาและกลองยาวก็ใช้ครบบรรทุกไปเช่นเดียวกัน เมื่อลาเฒ่าแก่เสร็จจะให้นาคเตรียมตัว “ทำขวัญนาค” ในสมัยก่อนนิยมทำขวัญนาคโดยใช้หม้อทำขวัญ ซึ่งมีพิธีและขั้นตอนหลายขั้นตอน แต่ในปัจจุบันนิยมนิมนต์พระมาเทศน์สอนนาคแทน เป็นการประหยัดและใช้เวลาน้อยกว่า เมื่อทำขวัญนาคเสร็จก็จะสวดมนต์เย็น และจัดเตรียมเลี้ยงอาหารเย็น ในสมัยก่อนเลี้ยงกันตลอดทั้งคืน อาหารจะประกอบกันเองเป็นอาหารพื้นบ้าน เช่น ขนมนก นมจืด น้ำยา เนื้อต้ม (เครื่องในวัวต้ม) ต้มหน่อไม้ ต้มฟัก เป็นต้น ในปัจจุบันนิยมเลี้ยงโต๊ะจีนแทน

ส่วนในวันบวชเจ้าภาพจะทำบุญเลี้ยงพระในตอนเช้า เสร็จแล้วจะอาบน้ำนาค โดยนาคต้องกราบเท้าพ่อแม่ นำน้ำมาล้างเท้าให้พ่อแม่ และพ่อแม่จะอาบน้ำนาคเป็นคนแรก ต่อจากนั้นญาติผู้ใหญ่และเพื่อนฝูงจะอาบน้ำนาคตามลำดับ เมื่ออาบน้ำนาคเสร็จ จะนำนาคไปแต่งกายด้วยชุดสีขาว แล้วนำนาคขึ้นหลังม้าแห่ไปวัด เมื่อถึงวัดจะนำนาคลงจากหลังม้า แล้วให้นาคหว่านทาน เรียกว่า “หว่านลูกกะพริก” ลูกกะพริก หมายถึง ลูกมะกรูดผ่าเป็นช่องสำหรับนำสตางค์เหรียญใส่ลงไป แล้วใส่ถาดหรือพานให้นาคหว่านทาน เชื่อกันว่าถ้านำลูกกะพริกไปฝังในนาจะทำให้เพลี้ยไม่มาลงนาข้าว ข้าวจะเจริญงอกงามดี เสร็จแล้วจะนำนาคเวียนพระอุโบสถ 3 รอบ แล้วจึงนำนาคเข้าโบสถ์เพื่อประกอบพิธีอุปสมบทต่อไป เมื่ออุปสมบทเป็นพระแล้ว เราเรียกว่า “พระใหม่” พระใหม่จะถือข้อมออกจากพระอุโบสถ ญาติโยมจะนำดอกไม้ ธูป เทียน ปังจ๊วย ใส่ข้อมพระใหม่ แล้วจะนำพระใหม่ไปพักยังกุฏิที่จัดเตรียมไว้และในตอนเย็นจะสวดมนต์เย็นฉลองพระใหม่ ในตอนเช้าหลังจากวันบวชจะมีการนำน้ำมนต์พระใหม่มาฉลองที่บ้านงานเรียกว่า “ฉลองพระใหม่” โดยจะเลี้ยงพระในตอนเช้า เลี้ยงพระเสร็จถือว่าเสร็จสิ้นงานบวช ในปัจจุบันนิยมฉลองพระใหม่ในวันบวชโดยทำบุญเลี้ยงพระในตอนเพลของวันบวชเป็นการประหยัดและไม่ยึดถือ

ในอดีตนั้นพบว่าการบวชพระจะบวชพร้อมกันเป็นจำนวนมาก ในขณะที่ปัจจุบันจะบวชกันตามแต่ความสะดวกของทางบ้านจึงเป็นการสิ้นเปลืองกว่า นอกจากในการที่คนหนุ่มในหมู่บ้านได้มีการบวชพร้อม ๆ กันจึงเกิดความสนิทสนมกันมากยิ่งขึ้นในหมู่คนหนุ่มรุ่นเดียวกัน นอกเหนือจากการคบหาสมาคมกันผ่านชั้นเรียนเพื่อนฝูง

- การแต่งงาน เรือนหอและหม้อยาย

ประเพณีการแต่งงานของคนบ้านหนองขาวมีประเพณีที่สำคัญที่จะต้องกระทำก่อนแต่งงานคือ ฝ่ายชายจะต้องมีเรือนหอก่อน พ่อแม่ของฝ่ายหญิงจึงจะยกลูกสาวให้ โดยพ่อ แม่ ของฝ่ายหญิงจะเป็นผู้จัดหาที่ดินให้และมักจะเป็นที่ดินที่ติดกับบ้านของฝ่ายหญิง ดังนั้นบ้านเรือนในหนองขาวจึงมีลักษณะที่ชิดติดกันเป็นกลุ่ม ๆ จนมีคำกล่าวที่ว่า “หนองขาวเป็นบ้านใหญ่ไถ่บิโนไม่ตกดิน” ซึ่งแบบแผนการจัดที่อยู่อาศัยหลังการแต่งงานในลักษณะที่ฝ่ายชายย้ายเข้าบ้านของฝ่ายหญิงหรือปลูกเรือนในบริเวณบ้านของฝ่ายหญิงนี้ ถือว่าเป็นการจัดแบบ “มาตาลัย” ซึ่งเมื่อเวลาผ่านไป พี่สาวหรือน้องสาวของฝ่ายหญิง เมื่อแต่งงานก็จะนำสามีเข้ามาในครัวเรือนและต่างปลูกบ้านพำนักอาศัยในอาณาบริเวณใกล้เคียงกัน ทำให้เกิดครัวเรือนแบบ “มาตวงศ์” หรือครัวเรือนที่เกี่ยวข้องและสืบเชื้อสายร่วมกัน อันเป็นลักษณะที่พบในสังคมชาวนาภาคเหนือด้วยเช่นกัน และการที่ผู้หญิงเป็นแกนกลางของระบบครอบครัวและเครือญาตินั้น แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของผู้หญิงในแง่การเป็นผู้ผลิต และมีบทบาทสำคัญในกิจกรรมการผลิตของครัวเรือน (ยศ สันตสมบัติ, 25 : 208 - 209)

ในช่วงก่อนแต่งงานภายหลังจากที่ฝ่ายชายได้มาสู่ขอฝ่ายหญิงแล้ว เมื่อถึงเทศกาลตรุษไทย สงกรานต์ สารทไทย ฝ่ายหญิงจะต้องทำขนมแป๊ะ กล้วยแม่ กระจาสารท เติร์มไว้เพื่อที่จะไปหาแม่และญาติสนิทของฝ่ายชาย ในตอนที่ฝ่ายหญิงไปหาแม่ฝ่ายชายนั้น จะนำขนมใส่พานแล้วไหว้แม่ พ่อของฝ่ายชาย ส่วนพ่อแม่ของฝ่ายชายก็จะใส่เงินให้เป็นการตอบแทน หลังจากนั้นจะมีญาติของฝ่ายชายหนึ่งคน พาไปหาญาติสนิททางฝ่ายชาย เรียกว่า “คนพา” ญาติของฝ่ายชายก็จะให้เงินตอบแทน การไปหาพ่อแม่ฝ่ายชายนี้จะกระทำไปทุกปีจนกว่าชายหญิงผู้นั้น ๆ จะได้แต่งงานกัน แต่การให้เงินที่รับไหว้ฝ่ายหญิงที่ไปหาานั้นจะให้ในปีแรกปีเดียวเท่านั้น

ส่วนฝ่ายชายก็มีธรรมเนียมไปหาพ่อแม่ของฝ่ายหญิงเหมือนกัน การไปหาของฝ่ายชายนั้นก็จะไปหาในวันสุรศรตองค์ ๆ หลังจากที่มีการสู่ขอฝ่ายหญิงแล้ว ฝ่ายชายจะนำเพื่อนสนิทของตนและเป็นที่รักใคร่ชอบพ่อแม่และพ่อของฝ่ายหญิงไปเป็นเพื่อนด้วย พอไปถึง แม่ พ่อหรือญาติฝ่ายหญิงข้างๆ บ้านก็จะมานั่งพูดคุยด้วย ก่อนจะมีการพูดคุยเรื่อง ๆ อื่น ฝ่ายชายจะต้องกราบแม่ยาย พ่อตา โดยมีผ้าขาวม้าโปรงเหมือนกับการลาแต่ในพิธีบวชของคนบ้านหนองขาว

ประเพณีสำคัญอีกอันหนึ่งของคนหนองขาว เมื่อมีการแต่งงานและมีการแยกบ้านของลูกหลานก็คือการรับ “หม้อยาย” เข้าสู่บ้านใหม่ หม้อยายเป็นความเชื่อของคนหนองขาว เป็นสัญลักษณ์แทนบรรพบุรุษ เป็น หม้อดินที่ภายในบรรจุไว้ด้วยขี้ผึ้งปั้นเป็นรูปคน หม้อละ 1 คน ชาวบ้านหนองขาวเชื่อว่ายายจะเป็นผู้ปกป้องรักษาให้ทุกคนในบ้านมีความสุข ยายจะช่วยเหลือ ดูแลให้ทุกคนพ้นอันตรายทั้งปวง ดังนั้นเมื่อลูกหลานคนใดแต่งงานและมีบ้านใหม่เป็นของตนเองก็จะรับ

ขายไปอยู่ด้วยกันทั้ง 2 ฝ่าย อันเป็นรูปแบบเช่นเดียวกับการสืบทอดการตั้งศาล กล่าวคือ ถ้าพ่อแม่ของฝ่ายชายมีหม้อยาอยู่ 5 หม้อ พ่อแม่ของฝ่ายหญิงมีหม้อยาอยู่ 5 หม้อ เมื่อทั้งสองแต่งงานแยกเรือนออกไปก็จะต้องทำการรับหม้อยารวมเป็นจำนวน 10 หม้อ การรับยาจะมีมาแต่โบราณและสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน หม้อยาแต่ละใบก็จะมีชื่อเรียกแตกต่างกันไป เช่น ยาทุเลา หลวง ตำรวจ ยาทอง ตาปู่เขียว ฯลฯ เป็นต้น ดังนั้นจำนวนและชื่อของหม้อยาในแต่ละบ้านจึงบ่งบอกถึงสายตระกูลของบ้านนั้น ๆ

การรับยาจะรับในเดือน 6 เดือนเดียวกันกับช่วงที่มีการงานประจำปีหรืองานตั้งศาล และจำเป็นต้องเป็นวันศุกร์ ผู้รับยาจะนำอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่เป็นองค์ประกอบของหม้อยาและเครื่องไหว้ ใส่หาบไปบ้านพ่อแม่และบอกว่าจะมารับยาไปอยู่บ้านใหม่ พ่อแม่ก็จะจัดเตรียมมอบยาให้กับลูกไป โดยนำจี๊ซึ่งมาเป็นรูปคนให้เท่ากับจำนวนยา ใส่หม้อ ใส่ตะกร้า ใส่ขาม ใส่หาบให้ลูกหามนำกลับ ระหว่างนั้นห้ามพูดทักทายกับใครจนกว่าจะถึงบ้าน เมื่อถึงบ้านก็จะนำหม้อยาไปแขวนข้างฝาบ้านตามทิศที่พ่อแม่บอก เสร็จแล้วจุดเทียน จุดรูป 3 ดอกและพูดว่า “ขึ้นปีใหม่เดือนใหม่ ลูกหลานได้รับปฐมา มาอยู่ด้วย ขอให้ลูกหลานอยู่เย็นเป็นสุข” จะจุดรูป 3 วันหลังจากรับยามาอยู่ด้วย หลังจากนั้นก็จะไหว้ยาเมื่อถึงเดือน 6 ของทุก ๆ ปี โดยนำบายศรีปากชาม ขนมต้มแดง ต้มขาว หัวข้าวหัวแกง หมากพลู น้ำ ไหว้ยา เพื่อให้ทุกคนในบ้านอยู่เป็นสุข สำหรับเครื่องไหว้ยาแต่ละครอบครัวจะไม่เหมือนกัน แล้วแต่บรรพบุรุษจะปฏิบัติกันมา

- งานศพ

งานศพในบ้านหนองขาวจะถือเป็นงานที่ไม่ต้องประกาศเชิญญาติมิตรจะบอกต่อ ๆ กัน และชาวบ้านก็จะพากันมาช่วยกันอย่างเต็มที่ งานศพที่บ้านหนองขาวจะตั้งศพไว้ที่บ้านไม่ได้ไว้ที่วัด บ้านคนตายจะถูกเรียกว่า “บ้านผีตาย” ทุกคนจะมาช่วยกันจัดสถานที่สำหรับศพ จัดที่สำหรับพระสงฆ์ จัดที่ทำครัว เป็นต้น ในงานศพของชาวบ้านหนองขาวจะมีการสวดพระบาลีกัน โดยกลุ่มผู้ที่สวดพระบาลีจะมีประมาณ 6 – 8 คน จะทำการสวดภายหลังเมื่อพระสวดพระอภิธรรมเสร็จ การสวดพระบาลีถือเป็นการสวดเพื่ออยู่เป็นเพื่อนเจ้าภาพและเพื่อนศพ อีกนัยหนึ่งก็คือเพื่อเป็นการส่งวิญญาณของผู้ตายให้ไปขึ้นสวรรค์ ไม่ตกนรก เนื้อหาในการสวดพระบาลีนั้นมีเนื้อหาเกี่ยวกับการที่พระบาลีได้ท่องเที่ยวในภพนรกและภพสวรรค์ และนำมาเล่าให้กับผู้ที่มิชีวิตอยู่รับรู้ถึงบาปบุญคุณโทษของการประพฤติปฏิบัติตน การสวดพระบาลีให้กับผู้ตายถือว่าได้บุญมาก เพราะในการสวดบาลีผู้สวดมิได้มีคำตอบแทน แต่จะไปสวดพระบาลีด้วยจิตกุศลเพราะคิดถึงคนตาย ส่วนผู้ฟังก็จะถือว่าถ้าได้ฟังการสวดพระบาลีจะได้บุญเช่นกัน การสวดพระบาลีของบ้านหนอง

ขาวจะดำเนินไปอย่างเรียบง่าย ถ้ามีคนตายและเป็นที่ยึด นักสวดพระมาลัยก็จะนัดแนะกันไป สวดพระมาลัยที่บ้านงานศพ

เมื่อถึงวันเผาศพ เจ้าภาพจะนิมนต์พระมาลัยเพลที่บ้าน เมื่อฉันเพลเสร็จก็จะช่วยกันนำ ศพใส่โลง เสร็จแล้วจะช่วยกันนำศพไปที่วัด โดยมีพระสงฆ์เดินนำหน้าศพ เมื่อนำศพถึงวัดจะแห่ ศพเวียนรอบเมรุ 3 รอบ จากนั้นจะนิมนต์พระมาเทศน์ สวดมาติกา ถวายไทยธรรมไทยทาน ทอด ผ้าบังสุกุล นำพิน ฐูป ดอกไม้จันทร์ไปวาง เจ้าภาพหว่านทาน และจุดศพ จะไปดับธาตุเก็บ กระดูกเมื่อครบ 7 วัน เพื่อนำกระดูกมาทำบุญ 7 วันที่บ้าน เป็นเสร็จพิธีงานศพ

งานศพ หรืองานบุญต่าง ๆ ในหนองขาวจะมีผู้มาร่วมงานเป็นจำนวนมาก ทั้งมาช่วยงาน มาร่วมงาน แม้ว่าวันหนึ่งจะมี 2 – 3 งาน แต่ละบ้านก็จะจัดสรรเวลาหรือส่งตัวแทนในบ้านไป โดย ไม่มีขาดเลย นอกจากนี้ปริมาณคนที่มาร่วมงานยังบอกได้ถึงความสนิทชิดเชื้อของบ้านนั้น ๆ ถ้า บ้านใดไม่ค่อยไปร่วมงานของบ้านอื่น เมื่อถึงงานของตนเองงานก็มักจะมีขนาดเล็กและมีผู้เข้าร่วม น้อย คนหนองขาวมักกล่าวถึงกลุ่มคนจีนที่จะมีความสัมพันธ์กับบ้านอื่น ๆ น้อยกว่าชาวหนองขาว ที่เป็นคนไทย ทำให้งานศพของคนจีนมีขนาดงานที่เล็ก

4.3.3 ความเชื่อเรื่องการทรงเจ้า

การทรงเจ้าเป็นระบบความเชื่อ พิธีกรรม ที่ยังคงอยู่เป็นจำนวนมากไม่น้อยในหนองขาว โดยส่วนใหญ่ ร่างทรงจะถ่ายทอดตามสายตระกูล ผู้ที่รับสืบทอดหรือผู้ที่เจ้ากำหนดให้เป็นร่างทรง จะเกิดการเจ็บป่วยโดยหาสาเหตุไม่ได้ เมื่อไปรักษากับแพทย์ก็ไม่หายและต้องมาหาเจ้าในที่สุด และ อาการเหล่านั้นจะหายไปเมื่อเจ้าทำการรักษา บุคคลผู้นั้นจึงจำเป็นต้องเป็นร่างทรงให้เจ้านั้น ๆ ในการ ขึ้นทรง ส่วนในการประกอบพิธีประจำปีตามศาลในหมู่บ้าน ที่จำเป็นต้องมีการเตรียมการ จัดหาสิ่ง ของต่าง ๆ จะมีคนที่ใกล้ชิดกับร่างทรงหรือคนที่ศรัทธาในเจ้าองค์นั้น ๆ มาคอยดูแลและจัดการให้ โดยมากแล้วผู้ที่ดูแลจะเป็นญาติที่ใกล้ชิดหรือเป็นผู้ที่เคยได้รับการช่วยเหลือจากเจ้า เมื่อครั้งเจ็บ ป่วยหรือเมื่อครั้งมีเรื่องเดือดร้อน เมื่อเจ้าสามารถช่วยได้ จึงศรัทธาและคอยติดตามดูแลในเรื่อง ต่าง ๆ ให้

ประเพณีวัฒนธรรม และความเชื่อที่สืบทอดกับมานี้เป็นกลไกที่สำคัญอันหนึ่งที่มีอิทธิพล ต่อระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน เป็นการวางระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนและ ความสัมพันธ์ที่คนในชุมชนจะมีต่อสิ่งแวดล้อม ซึ่งรายละเอียดที่มีอิทธิพลต่อความสัมพันธ์ของคน ในชุมชนจะได้กล่าวถึงต่อไป

4.4 โครงสร้างและฐานเครือข่ายความสัมพันธ์ของบ้านหนองขาว

บ้านหนองขาวเป็นชุมชนที่ได้รับการกล่าวขานถึงความร่วมมือร่วมใจที่คนในชุมชนมีให้กับส่วนรวมมาแต่อดีต และจะพบลักษณะของความเป็นกลุ่มก้อน ตามละแวกบ้านที่มีกลุ่มผู้นำของตนเอง “...ประชาคมหนองขาว โดยทั่วไปมีความเคารพนับถือบุคคลที่เป็นผู้นำ อันประกอบด้วย เจ้าอาวาส กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หัวหน้าหน่วยราชการ หัวหน้ากลุ่มต่าง ๆ และบุคคลที่ไม่มีตำแหน่ง แต่เป็นที่เคารพยำเกรง ซึ่งในอดีตมักจะเรียกบุคคลเหล่านี้ว่า ‘นักเลง’ แต่ในความหมายของชาวหนองขาวคือ บุคคลที่มีความเสียสละ มีความเด็ดขาด มีความรัก ให้การดูแล ปกป้องคุ้มครองประชาชนในหมู่บ้าน ไม่ให้ใครมารังแกประชาชนในหมู่บ้านของตน ผู้ที่เป็นนักเลงจะกระทำตนเป็นผู้ที่กว้างขวางมาก มีเพื่อนฝูงทุกระดับชั้น ตั้งแต่บุคคลที่มีอาชีพทุจริตและอาชีพสุจริตเพื่อให้รู้แนวทางป้องกันคนดี...” (ลัดดา เทียรบุญเลิศรัตน์และคนอื่น ๆ, 2542: 342-343) ซึ่งบุคลิกของความเด็ดเดี่ยวในลักษณะของนักเลงนั้น ได้ส่งผลให้หนองขาวในสายตานักลอบภายนอกเป็นถิ่นที่ระมัดระวังตัวในการที่จะมีปฏิสัมพันธ์ด้วย ผนวกกับความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกันของคนในชุมชนจึงทำให้การงานที่เกี่ยวข้องกับงานส่วนรวมจะถูกดำเนินการโดยคนของชุมชนเอง

“ที่หนองขาวนี้เวลาเดิน ๆ ไปต้องเอาหลังไปติดรั้ว ดูว่ามีใครตามมาหรือเปล่า และหนุ่มหนองขาวต้องพกมีด เพราะไม่งั้นอันตราย” (ป้าหมอบุญรัตน์ ปุณศิริ - คนท่าม่วง, พุดในที่ประชุม)

“เขาเล่าว่าแต่ก่อน ใคร ๆ ก็ไม่ยอมเข้ามา มันเหมือนดงเสือ คนบ้านเราจะไม่ทำกันเอง แต่พอไปทำคนอื่นก็จะหนีมาอยู่ อีกรอย่างคนบ้านเดียวกันแต่งงานกันเองมาก แต่งแล้วก็ปลูกเรือนติด ๆ ใกล้ ๆ กัน ก็เลยพึ่งพากันเองสูง” (อาจารย์สมบัติ พงศ์กุล, 27 ต.ค. 43)

“คลองชลประทานนี้ขุดมาได้ประมาณ 50 ปีแล้ว ขุดช่วงลงอายุ 30 ขุดอยู่หลายปีกว่าจะได้ น้ำ ต้องไปขุดจากคลองที่ทำล่อขุดต่อมาถึงหนองขาว โดยการเกณฑ์คนมาขุดเอง” (อดีตกำนันหน่วง บ้านกล้วย, สัมภาษณ์)

“สมัยนายอำเภอ ชีรศักดิ์ จะต้องขุดคลองจากทำล่อไปหนองขาว ตรงช่วงที่ขุดยาก ๆ ยาว ๆ ปรากฏว่า ชาวบ้านไปช่วยกันขุดวันละ 100 – 200 คน” ป้าหมอบุญรัตน์ ปุณศิริ - คนท่าม่วง, พุดในที่ประชุม)

ความร่วมมือระหว่างคนในชุมชนหนองขาวยังคงดำรงอยู่ในปัจจุบัน และยังขยายออกไปสู่เรื่องที่เกี่ยวข้องกับภายนอกเพิ่มมากขึ้น ดังเช่น การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น การจัดงานประเพณีสงกรานต์ และกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว เป็นต้น ซึ่งการงานกิจกรรมที่เกิดขึ้นต่างมีระบบความสัมพันธ์ของชุมชนเป็นฐาน เพื่อเป็นการสืบสาวให้เห็นถึงรากฐานเครือข่ายความสัมพันธ์ของชุมชนหนองขาว ที่นำไปสู่ความร่วมมือระหว่างคนในชุมชน ในหัวข้อจะนำเสนอถึงรายละเอียดของความสัมพันธ์ในลักษณะต่าง ๆ ที่เอื้อให้คนในชุมชนได้มีปฏิสัมพันธ์กันอยู่เสมอ

4.4.1 ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ เพื่อนบ้าน พรรคพวกและเพื่อนฝูง

ด้วยระบบความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกันและความเป็นเครือญาติกัน ชาวบ้านหนองขาวมักพูดว่า “คนหมู่บ้านเดียวกันก็เป็นญาติกันหมด” หรือคำอธิบายสภาพของหมู่บ้านด้วยประโยคว่า “บ้านใหญ่ไก่อบินไม่ตกพื้น” คำพูดเหล่านี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติที่เหนียวแน่นในหนองขาวทั้งสิ้น ความเป็นเครือญาติเป็นความสัมพันธ์ขั้นพื้นฐานผ่านทางสายเลือดและเป็นความสัมพันธ์ที่นำไปสู่การช่วยเหลือพึ่งพิงกันทั้งในเรื่องของการแลกเปลี่ยนสิ่งของ การระดมแรงงาน ความสัมพันธ์ทางเครือญาติจะถูกต่อยอดผ่านประเพณีและพิธีกรรมของหมู่บ้านมากมาย ทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น ในละแวกบ้านบ้านมักจะเป็นคนที่เป็ญาติกันเนื่องจากการตั้งเรือนหอ การเคารพบรรพบุรุษที่สามารถสืบสาวสายตระกูลได้ และการช่วยเหลือกันในงานบุญต่าง ๆ กระบวนเหล่านี้ได้ทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนอยู่เสมอ แต่อย่างไรก็ตามแม้ว่าความสัมพันธ์ทางเครือญาติจะเป็นฐานความสัมพันธ์ที่สำคัญ แต่ก็ต้องการพัฒนาการของความสัมพันธ์ที่ดีด้วย ดังนั้นในบางครั้งจึงพบว่ามีความขัดแย้งหรือห่างเหินกันในหมู่เครือญาติบางกลุ่มด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ความสัมพันธ์ทางเครือญาติจะยังลดความสำคัญลงไปเมื่อบุคคลออกไปใช้ชีวิตข้างนอกหมู่บ้าน เช่น การแต่งงานหรือการทำงานต่างจังหวัด ความสัมพันธ์ที่เคยแน่นแฟ้นใกล้ชิด จะค่อย ๆ คลายกลายเป็นความสัมพันธ์ที่ห่างกันมากยิ่งขึ้น

ขณะที่ความสัมพันธ์แบบ “เพื่อน” นั้นจะมีความผูกพันทางใจ ด้วยความสนิทสนม ปรารถนาและประสบการณ์ร่วมกัน ผ่านโครงสร้างของสังคม การเรียนร่วมชั้นเรียนเดียวกัน การบวชในรุ่นเดียวกัน รวมถึงพื้นที่ทางกายภาพที่ใกล้ชิดกัน การไปมาหาสู่ที่สะดวก มีกิจกรรมต่าง ๆ ที่กระทำร่วมกัน เช่น การเล่นฟุตบอล ติโก้ ยิงนกตกปลา เป็นต้น ความสัมพันธ์ในลักษณะเพื่อนและพรรคพวก ยังมีบทบาทในทางการเมืองที่สำคัญ ดังการจัดทีมลงสมัครรับเลือกตั้งในตำแหน่งบริหารของหมู่บ้าน มักพบว่าเป็นกลุ่มเพื่อนที่สนิทคุ้นเคยกันมา รวมถึงอิทธิพลที่มีต่อการตัดสินใจเลือกผู้สมัครในตำแหน่งต่าง ๆ ด้วย

นอกเหนือจากความสัมพันธ์ในลักษณะที่กล่าวไปแล้ว ด้วยการตั้งถิ่นฐานที่ชิดติดกัน ทำให้ความสัมพันธ์แบบ “เพื่อนบ้าน” มีความแตกต่างจากเครือญาติอยู่บ้าง คือมีลักษณะความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดและเป็นรูปธรรมกว่า มีการพึ่งพิงกันเป็นประจำ การแลกเปลี่ยนสิ่งของ การมีมืออาหารร่วมกัน ดูแลบุตรหลาน รวมถึงการลงแขกในฤดูเก็บเกี่ยว เพื่อนบ้านจึงเป็นความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดและมีปฏิสัมพันธ์กันอย่างสม่ำเสมอ จึงพบว่าบ้านเรือนที่ใกล้กันและความสัมพันธ์ในลักษณะเครือญาติ จะเป็นพื้นฐานให้กับความสัมพันธ์อื่น ๆ ด้วย เช่น ในหมู่เพื่อนฝูงรุ่นราวคราวเดียวกัน ลูกพี่ลูกน้องที่อายุใกล้เคียงกันต่างรู้จักเพื่อนของกันและกัน จึงมักไปไหนมาไหนด้วยกันเป็นกลุ่ม ทำให้คนรุ่นราวคราวเดียวกันในหมู่บ้านจึงรู้จักกันในวงกว้าง

4.4.2 ความสัมพันธ์ผ่านการประกอบอาชีพของผู้คน

การประกอบอาชีพเป็นรากฐานที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ของคนในชุมชนมาช้านาน เนื่องจากการทำมาหากิน การจัดสรรแรงงานในกระบวนการผลิตต่าง ๆ รวมถึงบางอาชีพที่ต้องมีการติดต่อสื่อสารกันอยู่เป็นประจำทำให้มีความใกล้ชิดกัน

• การทำนาและการลงแขก

ในอดีตชาวหนองขาวจะทำนาปีละ 1 ครั้ง โดยอาศัยน้ำตามธรรมชาติ เช่น น้ำฝน น้ำป่า และลำห้วยสายต่าง ๆ พื้นที่นาที่ติดเชิงป่า หรือที่เรียกว่า “นาป่า” จะเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์สูง เนื่องจากจะได้รับน้ำก่อนและได้รับในปริมาณที่มากกว่าพื้นที่อื่น ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวคือบริเวณบ้านกล้วยและบ้านนอก หรือหมู่ 3 และหมู่ 5 ในปัจจุบัน นอกเหนือจากนี้ด้วยความอุดมสมบูรณ์ที่แตกต่างกัน ทำให้ในฤดูเก็บเกี่ยวชาวบ้านหนองขาวที่ไม่มีนาป่า จึงออกไปรับจ้างเกี่ยวข้าวในพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์กว่า เช่น บ้านหลุมหิน บ้านห้วยสะพาน อำเภอนมทวน ในสมัยก่อน คนจากหลุมหินจะแต่งงานกับคนหนองขาว ทางบ้านจะไม่ยอมให้แต่งงานเนื่องจากถือเป็นถิ่นที่มีฐานะดีกว่าคนหนองขาว แต่ปัจจุบันคลองชลประทานได้มีบทบาทสำคัญ และได้เปลี่ยนให้บ้านหนองขาวโดยรวมเป็นแหล่งที่มีความอุดมสมบูรณ์เนื่องจากมีน้ำตลอดทั้งปี ทำให้ชาวหนองขาวจะทำนาปีละ 2 ครั้ง

ในการทำนามีกระบวนการที่ต้องพึ่งพิง อาศัยแรงงานกันสูง จึงเกิดการสร้างธรรมเนียมปฏิบัติระหว่างคนในชุมชน เพื่อรักษาความสัมพันธ์และการช่วยเหลือระหว่างกันไว้ ประเพณีการ “เอาแรง” หรือการลงแขกในบ้านหนองขาว จะเป็นเช่นเดียวกับสังคมชาวนา เมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยวเจ้าของนาจะเดินไปตามบ้านญาติและเพื่อนฝูง และตะโกนนัดหมายวันที่จะทำการเก็บเกี่ยว เมื่อถึง

วันเก็บเกี่ยวเจ้าของนาถึจะเตรียมอาหารคาวหวานเพื่อเลี้ยงดูคนที่มาช่วย เมื่อเสร็จสิ้นก็นัดหมายที่นาของบ้านต่อไป

นอกเหนือจากการลงแขกแล้ว ยังมีระดมแรงงานอีกลักษณะหนึ่งเรียก “การอาสา” คือการที่ชายหรือหญิงคู่ใดได้ขอกันไว้ แล้วยังไม่ได้แต่งงานกัน จนล่วงเลยมาถึงฤดูทำนา ฝ่ายชายก็จะอาสาไปไถนาให้กับฝ่ายหญิง โดยให้พ่อแม่ของตนไปบอกพ่อแม่ของฝ่ายหญิงว่าตนจะไปอาสาไถนาให้ โดยกำหนดวันเวลาไปเรียบร้อย เมื่อฝ่ายหญิงตอบตกลง ฝ่ายชายก็จะไปชวนเพื่อน ๆ และญาติ ๆ ให้ได้จำนวนมากพอที่จะไถนาให้กับฝ่ายหญิงเสร็จทุกแห่งภายในช่วงเช้าของวันนั้น การนับและเรียกจำนวนแขกของชาวบ้านหนองขาวที่ไปอาสา จะเรียกชายที่อาสา 1 คน เรียกเป็นแขก 100 คน ส่วนญาติและเพื่อน ๆ จะนับจำนวนตามปกติ เช่น มีญาติและเพื่อน ๆ มาช่วย 30 คน ก็จะเรียกว่ามีแขกอาสา 130 คน ดังนั้นคนบ้านหนองขาวจะเรียกชายหรือหญิงที่อาสากันว่า “แขกร้อย” ส่วนฝ่ายหญิงก็ต้องเตรียมอาหารคาว หวาน เหล้ายาปลาไปเลี้ยงดูฝ่ายชายอย่างอุ่มหน้าสำราญ เมื่อฝ่ายชายอาสามาไถนาให้ ฝ่ายหญิงบ้านหนองขาวก็ไม่ยอมน้อยหน้าก็จะชักชวนเพื่อนสาวไปอาสาदानาให้ฝ่ายชายบ้างเป็นการตอบแทน ซึ่งมีขั้นตอนเหมือนกันแต่เปลี่ยนจากไถนาเป็นदानาเท่านั้น

ในสมัยก่อนลักษณะของการลงแขก จะทำกันทั้งในช่วงของการดำนาและการเก็บ แต่ในปัจจุบันจะเป็นการทำนาหว่าน ทำให้การลงแขกจะเกิดขึ้นเฉพาะช่วงเก็บเกี่ยว ด้วยพัฒนาการของเทคโนโลยี เครื่องจักรกลต่าง ๆ ทำให้การเก็บเกี่ยวทำได้รวดเร็วและใช้แรงงานน้อยลง การลงแขกในปัจจุบันจึงกระทำอยู่ในวงละเวกบ้านของตัวเอง ใช้แรงงานประมาณ 10 กว่าคน หรือถ้าเป็นบ้านกลุ่มใหญ่ก็อาจจะเป็นจำนวน 20 คน เวลาเก็บเกี่ยวจะมีรถช่วย แรงคนจึงใช้ในการมัดฟ่อนเก็บใส่ถุงแบกขึ้นพาหนะ ส่วนเจ้าของนาที่จะซื้อน้ำ ซื้อขนม เครื่องดื่มบำรุงกำลัง หรือเปียร์ตามแต่กรณี เวลาที่ใช้จึงสั้นลงไปด้วย ทำให้วันหนึ่งอาจได้ถึง 3 ที่ โดยเริ่มตอนเช้ากลางวันก็เสร็จที่หนึ่ง ตอนบ่ายอีก 2 ที่ ทำให้ช่วงเวลาที่ต้องร่วมแรงร่วมใจสั้นลงไป ลักษณะการระดมแรงงานเช่นนี้จึงเป็นการปรับเปลี่ยนไปตามการเปลี่ยนแปลงของสังคม

- **การทำไร่'**

ลักษณะการทำไร่ของชาวหนองขาวส่วนใหญ่แบ่งได้เป็น 2 ประเภทคือ การทำไร่พืชเศรษฐกิจ เช่น อ้อย มันสำปะหลัง ข้าวโพด และไร่ผักสวนครัว เช่น ผักชี มะเขือเทศ ถั่วลันเตา ถั่วฝักยาว โดยไร่ผักสวนครัวจะปลูกกันในบริเวณเชิงเขาใกล้พื้นที่ป่าทางด้านทิศตะวันตกของหมู่บ้าน โดยส่วนใหญ่จะเป็นไร่ผักชี เป็นการปลูกผักชีแซมด้วยพืชผักสวนครัว เช่น มะเขือเทศ ถั่วลันเตา

ถั่วฝักยาว โดยอาศัยน้ำฝน การปลูกผักขึ้นนี้มีมาตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2536 – 2537 เริ่มจากชาวบ้าน นาพญา อ.พนมทวน มาเช่าที่ของคนหนองขาวทำ แต่พอตอนหลังคนหนองขาวเห็นว่า รายได้ดีจึง หันมาปลูกเองและหันมาปลูกกันมากขึ้นตามลำดับ ทำให้เกิดการแผ้วถางพื้นที่ป่าเพิ่มขึ้น การทำไร่ พืชเศรษฐกิจ จะทำกันบริเวณ พื้นที่ลาดเชิงเขา ดินบนส่วนใหญ่เป็นดินร่วนปนทราย พื้นที่เหล่านี้จึง มักเป็นการทำไร่อ้อย ไร่มันสำปะหลัง ไร่ข้าวโพด ในไร่อ้อยหากเป็นการปลูกในไร่ที่มีขนาดใหญ่ ซึ่งมีไม่มากในพื้นที่ จะมีปลูกเพียงอยู่อาศัยและมีชาวอีสานเป็นแรงงานหลัก เมื่อถึงช่วงที่โรงงาน น้ำตาลเปิด คือในช่วงเดือน พฤศจิกายน – เดือนกุมภาพันธ์ จะมีเถาเถาหรือหัวหน้าโควต้า นำ คนงานจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือมาเป็นแรงงานในการตัดและส่งอ้อยเข้าโรงงาน ดังนั้นใน กระบวนการผลิต ทั้งในการปลูกและการเก็บเกี่ยวจึงใช้แรงงานจากภายนอกคือเป็นส่วนใหญ่

ด้วยลักษณะของการทำไร่ที่ต้องดูแลในบริเวณที่เพาะปลูก แตกต่างจากการทำนาที่จะ ออกนาในตอนกลางวัน การทำไร่จึงทำให้ความสัมพันธ์ค่อนข้างห่างจากคนในชุมชน มากกว่าการทำนา และมีความสัมพันธ์ที่เกี่ยวกับคนภายนอกชุมชนด้วย คือ มีใช้แรงงานจากภายนอก และ การติดต่อกับเถาเถาหรือหัวหน้าโควต้าในการส่งอ้อยเข้าโรงงานน้ำตาล ส่วนในการทำไร่ผักสวน ครัวนั้น ส่วนใหญ่เป็นการทำไร่ผักชี ชาวบ้านจะจับกลุ่มซึ่งส่วนใหญ่เป็นญาติกัน เนื่องจากการปลูก ผักชีได้แพร่กระจายตามหมู่เครือญาติจนเป็นอาชีพเสริมที่ทำรายได้ดีให้กับผู้เพาะปลูกขึ้น โดยจะ ขึ้นไปทำบริเวณเชิงเขา ในช่วงหน้าฝน โดยในช่วงที่มีผลผลิตจะมีพ่อค้าคนกลางขึ้นมารับซื้อถึง บริเวณไร่ ซึ่งพ่อค้าคนกลางนี้มีทั้งคนในและนอกพื้นที่

- การเลี้ยงวัว : การสร้างเครือข่ายข้ามจังหวัด

การเลี้ยงวัวเป็นอาชีพหนึ่งที่อยู่คู่กับวิถีชีวิตชาวนาหนองขาว วัวที่เลี้ยงในหนองขาว อาจแบ่งได้ 3 ประเภท คือ 1) วัวเนื้อ เป็นวัวที่เลี้ยงไว้ขายทำเนื้อหรือขายต่อ ไม่ได้มีการใช้ ประโยชน์ในแง่อื่น 2) วัวจากพม่า เป็นวัวที่นำมาจากฝั่งพม่า ชาวพม่าจะเลี้ยงไว้เทียมเกวียน ใช้งาน มานาน แข็งแรง พอมีงานประเพณี เช่น งานสงกรานต์ ที่ต้องการวัวไว้ลากเกวียนร่วมในขบวน ก็จะ ใช้วัวกลุ่มนี้ เนื่องจากมีความชำนาญ ชาวบ้านจะไปอืมมาจากแขกพม่า 1 – 2 วัน พอใช้เสร็จก็เอาไป คิน 3) วัวลาน เมื่อครั้งอดีตที่ยังใช้วัวในการลากเกวียนไถนา เมื่อหมดจากช่วง ไถนาแล้ววัวจะอยู่ ว่าง ชายหนองขาวจะต้องฝึกให้พร้อมที่จะลงนาในครั้งต่อไป จึงจัดให้วังลานโดยใช้ฟางปูพื้นเป็น ลาน และผูกวัวเรียงกันเป็นแถวหน้ากระดาน มีหลักตรงกลางลาน ให้วัววิ่งเป็นวงกลมรอบหลัก แต่ ในปัจจุบันไม่ได้มีการใช้เกวียนและเลิกใช้วัวในการทำนา วัวลานจึงกลายเป็นกีฬา มีเรื่องของ

พนันเข้ามาเกี่ยวข้อง โดยจะมีการเล่นวัวลาน เฉพาะในช่วงเทศกาลสำคัญ ๆ หรือการนัดหมายกันของกลุ่มคนเล่นวัวในบางพื้นที่

ความสัฒพันธ์ของกลุ่มคนที่เลี้ยงวัว ถือเป็นเครือข่ายความสัฒพันธ์ที่กว้างและมีมาช้านานควบคู่ไปกับการทำนา จุดมุ่งหมายของการเลี้ยงวัวที่แตกต่างกัน ได้ชักนำให้เกิดเครือข่ายความสัฒพันธ์ในลักษณะที่แตกต่างกัน กลุ่มคนที่เลี้ยงวัวไว้ขาย และไม่ได้เล่นวัวลานจะไม่มีเครือข่ายที่กว้างขวางเท่ากับคนที่เล่นวัวลาน แต่จะมีการช่วยเหลือกันอยู่ เช่นมีการรวมกลุ่มคนที่เลี้ยงวัวและทำทะเบียนรายชื่อไว้ ทำให้ขอขายจากทางจังหวัดได้ เมื่อมีการสนับสนุนในการซื้อขายวัว คนที่ไม่ได้ลงชื่อจึงอาจจะได้รับข่า ถ้ามีญาติหรือเพื่อนฝูงเก็บขามาเพื่อ นอกจากนี้คนเลี้ยงวัวจะรู้จักและคุ้นเคยกับฝูงวัวของคนบ้านเดียวกัน จะรู้ว่าฝูงไหนของใคร ทำให้คอยเป็นหูเป็นตาให้แก่กัน

ส่วนการเล่นวัวลานจะเล่นกันในหลายจังหวัดภาคกลางและภาคตะวันตกลงไปถึงภาคใต้ ทำให้กลุ่มของคนในการเล่นวัวลานจะมีเครือข่ายจากภายนอก เนื่องจากตามต่างอำเภอหรือจังหวัดต่าง ๆ เช่น นครปฐม ราชบุรี เพชรบุรี ประจวบคีรีขันธ์ ก็จะมีการเล่นวัวลาน เมื่อไปเล่นตามที่ต่าง ๆ ก็จะรู้จักคนเพิ่มขึ้น มีเพื่อนมากขึ้น และกลุ่มคนเล่นก็จะติดต่อสื่อสารกันเสมอ เมื่อมีการไปเล่นก็จะมีการประกาศว่าครั้งหน้าจะเป็นที่ไหน หรือถ้าไม่ได้ไปก็จะมีเพื่อนฝูงโทรมาบอกหรือโทรถามกัน ความสัฒพันธ์ของการเล่นวัวลานยังเชื่อมโยงไปถึงเรื่องอื่น ๆ ด้วย ดังเช่น ผ้าทอหนองขาวนั้นระยะแรก ๆ ถูกค้าประจำก็คือกลุ่มคนเล่นวัวลานที่มาจากต่างอำเภอ ต่างจังหวัดนั้นเอง หรือคนเล่นวัวบางคนกล่าวว่า เขาเป็นตัวกลางในการไกล่เกลี่ยเรื่องทะเลาะวิวาทที่เกิดระหว่างวัยรุ่นหนองขาวกับวัยรุ่นต่างถิ่น ได้ เพราะความสัฒพันธ์ที่กว้างขวางจากการเล่นวัวของเขา

เครือข่ายที่เกิดมาจากการเล่นวัวในลักษณะที่มีการพนันนั้น ยังพบในการชนวัวทางภาคใต้ จากการศึกษาของ อาคม เชนทองคำ (2543: 178-179) พบว่า การชนวัวในบางครั้งนั้น ได้เกิดความรู้สึกที่นอกเหนือไปจากเรื่องเงินเดิมพัน คือยังเป็นการชนเพื่อศักดิ์ศรีระหว่างหมู่บ้านหรือจังหวัดหรือกลุ่มอาชีพด้วย ทำให้มีการระดมเงินเดิมพันกันทั้งหมู่บ้านหรือทั่วเขตอำเภอ โดยแหล่งที่มาของเงินเดิมพันที่เป็นชาวบ้านทั่วไปจะกระจายไปตามระบบเครือญาติ ดังนั้นที่มาของเงินเดิมพันจึงเป็นองค์ประกอบที่สามารถบ่งชี้ให้เห็นถึงระดับ ประเภท รูปแบบ ของการรวมกลุ่มและความสัฒพันธ์ระหว่างสมาชิกในกลุ่มได้อีกด้วย อย่างไรก็ตามในกรณีการเล่นวัวลานจะมีความแตกต่างในด้านพัฒนาการและความต่อเนื่อง แม้ว่าการเล่นทั้งสองชนิดจะเป็นสิ่งผิดกฎหมาย แต่การชนวัวได้รับการยกเว้นในบางกรณีและมีการใช้ช่องทางของกฎหมาย ทำให้ยังมีการเล่นอยู่ในสนามที่เปิดมาแต่เดิม ให้ขณะที่การเล่นวัวลานไม่มีการยกเว้นในลักษณะดังกล่าว ดังนั้นการจัดให้มีการเล่นขึ้นนั้น ผู้จัดจะต้องเป็นผู้ที่มีบารมีกว้างขวางพอสมควร แม้ว่าในหนองขาวจะเคยมีการเล่นเป็นประจำ

ในอดีต แต่การเล่นวัวลานได้ล้มเลิกไปแล้ว โดยในปัจจุบันจะได้รับการยกเว้นให้มีการเล่น ในการเทศกาลสำคัญ ๆ เท่านั้น เช่น งานสงกรานต์ เป็นต้น

- การทอผ้าเครื่องใช้ของกลุ่มผู้หญิง

การทอผ้าเป็นอาชีพเสริมที่สำคัญและสร้างชื่อเสียงให้กับชาวบ้านหนองขาวในฐานะผลิตภัณฑ์ที่เป็นเอกลักษณ์ของบ้านหนองขาว เนื่องจากผ้าทอหนองขาวจะขึ้นชื่อในเรื่องความทนทานและลวดลายที่สวยงาม หญิงสาวหนองขาวที่ว่างจากการทำนา จะทอผ้าเป็นอาชีพเสริม การทอผ้าของหนองขาวแต่เดิมเป็นการทอโดยใช้ทูกซึ่งใช้เวลานาน ในภายหลังจึงมีการนำที่กระตุกเข้ามาใช้ทำให้ทอได้รวดเร็วขึ้น โดยตามบ้านจะมีที่กระตุกไว้ใต้ถุนบ้าน และอาจผลัดกันใช้ในหมู่เครือญาติที่เป็นผู้หญิง แต่ในหมู่ผู้สูงอายุจะพบการทอผ้าแบบทูก

ธุรกิจทอผ้าได้ก่อให้เกิด เครื่องใช้ความสัมพันธรั่วอีกลักษณะหนึ่งของกลุ่มผู้หญิง การทอผ้าในสมัยใหม่ที่มีการใช้ที่กระตุก เริ่มจากการที่ทางตำบลทุ่งสมอที่อยู่ติดกับบ้านหนองขาวได้มีการฝึกอบรมการใช้ที่กระตุก ชาวหนองขาวที่ไปเรียน คือ คุณอารีย์รัตน์ ซึ่งปัจจุบันเป็นรองประธานกลุ่มแม่บ้านหนองขาว โดยภายหลังที่ได้อบรมมาแล้วได้มีชาวบ้านสนใจจึงมาขอเรียนต่อ พอเรียนจนสามารถทอเองได้แล้ว จึงแล้วกลับไปทอที่บ้าน ญาติพี่น้องเกิดสนใจก็จะมาเรียนต่อกันเป็นทอด ๆ ไป เมื่อมีคนทอผ้ามากขึ้น และผ้าทอของชาวหนองขาวเริ่มเป็นที่นิยม จึงเกิดการจัดการโดยจะมีคนกลาง จะเป็นคนลงทุนซื้อด้ายจากทางอีสาน มาแจกจ่ายให้กับคนที่ต้องการทอโดยเชื่อด้ายไว้ เรียก “ลูกกี” เมื่อทอเสร็จจะนำผ้าที่ทอเสร็จแล้วมาส่งคืนโดยขายให้กับคนกลางในราคาที่ได้มีการหักค่าด้ายออกไป ซึ่งแต่ละร้านขายผ้าในหนองขาวก็จะมีลูกกีของตัวเอง และด้วยความสัมพันธ์ที่ต้องมีการรับส่งด้าย รวมถึงการพูดคุยในเรื่องแบบและลายผ้าต่าง ๆ ทำให้เครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มคนที่ทอผ้า มีการติดต่อสื่อสารกันอยู่เป็นประจำ ภายหลังกลุ่มทอผ้าได้เข้าไปเป็นกลุ่มหลักกลุ่มหนึ่งในกลุ่มสตรีอาสาและผ้าทอหนองขาวได้กลายเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน ทำให้เกิดการติดต่อกับภายนอกมากยิ่งขึ้นซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

- การค้าขาย: ความสัมพันธ์กับเมือง

การค้าขายเป็นอีกอาชีพหนึ่งที่ทำให้คนหนองขาวติดต่อสัมพันธ์กับภายนอกมาแต่สมัยโบราณ โดยอาจแบ่งได้ 2 ลักษณะ คือ เป็นร้านค้าตามสองข้างถนนบริเวณที่มีบ้านเรือนหนาแน่น หรือร้านชำตามตรอกซอยในหมู่บ้าน อีกลักษณะหนึ่ง คือ แม่ค้าหาบเร่ และการค้าขายทางไกล โดย

จะนำสินค้าจำพวก ลูกตาล ถั่วต้ม ขนมไทย ๆ ใส่หีบขึ้นรถสองแถวไปขายบริเวณท่ารถ บขส. และตลาดในอำเภอเมือง การค้าขายนี้เป็นอาชีพหนึ่งที่มีมาแต่อดีต โดยในอดีตนั้นแหล่งค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าที่สำคัญของคนหนองขาวคือ ในอำเภอดำม่วงและในอำเภอเมืองกาญจน์ แต่ชาวบ้านนิยมไปที่อำเภอดำม่วงมากกว่าเนื่องจากสมัยก่อนยังไม่มีถนน แม้จะมีเส้นทางเกวียน แต่ชาวบ้านจะหอบของเดินถัดไปตามคันนา เนื่องจากระยะทางที่สั้นกว่า โดยส่วนใหญ่ผู้ที่ประกอบอาชีพค้าขายจะเป็นชาวจีน ดังนั้นชาวจีนจึงมีการสะสมทุนและมีฐานะดีขึ้นเรื่อย ๆ ดังนั้นจึงนิยมส่งลูกให้เรียนหนังสือสูง ๆ และเมื่อมีความรู้สูงทำให้ลูกของคนจีนมักออกไปทำงานนอกพื้นที่ หรือในบางครอบครัวที่ส่งลูกไปเรียนกรุงเทพ จึงได้มีการซื้อบ้านไว้ที่กรุงเทพ และจะเข้าไปพักกับลูกในช่วงสุดสัปดาห์

ความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในชุมชนผ่านการประกอบอาชีพ ต่างเป็นผลและเป็นเหตุของความสัมพันธ์ของคนในชุมชน กล่าวคือ โครงสร้างทางสังคมต่าง ๆ ในหนองขาว เช่น การตั้งบ้านเรือน ความเป็นญาติพี่น้อง ต่างก็เอื้อให้เกิดการถ่ายทอดทักษะในการประกอบอาชีพ การเลือกประกอบอาชีพเดียวกันตามพ่อแม่พี่น้อง เพื่อนบ้านใกล้เคียง ดังที่ปรากฏในกลุ่มของคนทอดผ้า หรือการทำไร่ผักที่เริ่มขยายมากขึ้น ในขณะเดียวกันด้วยการประกอบอาชีพที่เหมือนกันก็ส่งผลให้คนกลุ่มหนึ่งในชุมชน มีการติดต่อสื่อสาร แลกเปลี่ยนประสบการณ์และการช่วยเหลือกันอยู่เสมอ

4.4.3 ความสัมพันธ์ผ่านประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อและวัฒนธรรม

ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อและวัฒนธรรม เป็นส่วนสำคัญที่คอยหล่อเลี้ยงระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ประเพณีและวัฒนธรรมที่มีอยู่ในบ้านหนองขาว อาจแบ่งระดับการเข้าร่วมได้เป็น 2 ระดับ คือ 1) ระดับชุมชน และ 2) ระดับเครือญาติ เพื่อนฝูง งานประเพณีในระดับชุมชน จะเป็นงานสำคัญทางพุทธศาสนา และเทศกาลต่าง ๆ เช่น วันเข้าพรรษา การตักบาตรเทโว งานสงกรานต์ งานเทศมหาชาติ และลอยกระทง เป็นต้น งานเหล่านี้มีความสำคัญและมีจุดที่ดึงดูดผู้คนในแต่ละช่วงอายุแตกต่างกันไป ผู้สูงอายุจะเห็นว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการทำนุบำรุงศาสนา ในขณะที่หนุ่มสาวจะเป็นเรื่องของการที่ได้มาพบเจอกันและอาจเป็นโอกาสในการเกี้ยวพาราสีและเป็นงานรื่นเริง ดังนั้นงานประเพณีที่เกิดขึ้นจึงเป็นจุดศูนย์รวมของความสัมพันธ์ในรูปแบบต่าง ๆ

งานระดับเครือญาติและเพื่อนฝูง โดยมากจะเกี่ยวข้องกับประเพณีที่เกี่ยวข้องกับชีวิตในแต่ละช่วงอายุ คือ งานบวช งานแต่งงาน งานศพและความเชื่อเรื่องหม้าย ความสนิทสนม การช่วยเหลือกัน จะถูกแสดงออกมาในงานเหล่านี้ ผู้ที่มีเครือญาติหรือเพื่อนฝูงมากและไปร่วมงานของ

ผู้อื่นมิได้ขาด เมื่อถึงคราวงานของตนจะมีผู้คนมาร่วมงานเป็นจำนวนมาก ชาวหนองขาวบางคนได้พูดถึงจำนวนงานที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านว่า “ถ้าเทียบแล้วจะเฉลี่ยได้ว่าในปีหนึ่ง 365 วัน บ้านหนองขาวจะมีงานทุกวัน” โดยเฉพาะในช่วงที่มีงานประเพณีที่สำคัญของหมู่บ้าน เช่น ช่วงวันสงกรานต์ วันดีสงกรานต์ จะเป็นช่วงที่คนที่ทำงานต่างถิ่นกลับมาเยี่ยมเยียนบ้าน จะเป็นช่วงที่มีงานบุญต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก วันหนึ่งบางครั้งมีถึง 3 – 4 งานในวันเดียวกัน จึงมีเหตุการณ์ที่ว่า ตอนเช้าจะเห็นอยู่ที่ศาล ตอนเที่ยงจะพบที่บ้านงานบวชและบอกว่าก่อนที่จะมาได้ไปช่วยงานแต่งมา หรือคำบอกเล่าว่า “...อย่างหมู่บ้านนี้มีหมู่บ้านใหญ่ อย่างบางช่วงจะมีงานทุกวันงานบวชงานอะไรเราก็ให้หลานเฝ้าร้านให้ คืองานอย่างนี้ทั้งกันไม่ได้ คือถ้าทิ้งแล้ววันหลังเจอ เห็นหน้ากันมันไม่ดี ก็ต้องไป อย่างบางที่มี 3 งานติด ก็เอาซองไปให้ แล้วก็ไปต่ออีกงาน ถ้าอีกงานไปไม่ทันเช้าก็เอาซองไปให้ แต่ยังไม่ต้องไป คือถ้าขาด อย่างเราเห็นหน้ากันทุกวัน ๆ ถ้าขาดแล้วมันไม่สนิทเดี่ยวเขาจะว่าเอาส่วนมากรู้จักกันทั้งตำบล ก็ยังงี้แหละ มิไม่มีก็ต้องไป...” (ป้าอารีย์, สัมภาษณ์)

ปรากฏการณ์และคำบอกเล่าเหล่านี้ต่างสะท้อนให้เห็นถึงธรรมเนียมปฏิบัติที่แต่ละคนพยายามรักษาไว้เพื่อการอยู่ร่วมในสังคมของชุมชน ซึ่งธรรมเนียมปฏิบัติเหล่านี้ ต่างผ่านกระบวนการสั่งสม ถ่ายทอดและปรับเปลี่ยน จากรุ่นสู่รุ่นไปตามการเปลี่ยนแปลงของสังคม

- **สมุดจดแรง: ธรรมเนียมปฏิบัติ รูปแบบการออมโดยไม่ผ่านกองทุน**

ธรรมเนียมปฏิบัติที่สำคัญอันหนึ่ง นอกเหนือจากที่ได้กล่าวถึงไปแล้ว คือ สมุดจดแรง ในแต่ละคนหรือคู่สามีภรรยา จะมีสมุดจดแรงของตนเองไว้ โดยจะมีการบันทึกใน 2 ส่วนที่สำคัญ คือ ส่วนที่ไปร่วมงาน จะเป็นการบันทึกไว้ว่าไปร่วมงานใคร ร่วมทำบุญไปเท่าไร ในขณะที่เดียวกันทางเจ้าของงานก็จะบันทึกไว้ด้วยว่าได้รับจากใครบ้างจำนวนเท่าไร เป็นสองส่วนคือการรับและให้ ถ้าใครยังไม่เคยจัดงานก็จะมีแต่ในส่วนแรกที่ยังบันทึกไว้ให้ใครเพียงส่วนเดียว เมื่อมีการจัดงานก็จะมีมีการบันทึกในส่วนที่ 2 ที่เป็นการรับเพิ่มขึ้น อันเป็นธรรมเนียมที่รู้กันว่า จะต้องให้คืนกันในจำนวนที่มากกว่า อาจเรียกได้ว่าเป็น “ดอกเบี้ยสังคม” คือ 20 บาทหรือน้อยแล้วแต่ความสนิทสนมกัน เช่น ถ้าบ้านมีการจัดงานได้รับมา 100 บาท เมื่อคราวที่เพื่อนจัดงานบ้างจะต้องใส่ซองเป็นจำนวน 120 บาท โดยเมื่อให้คืนกันแล้ว ก็จะเป็นการจบกันและเริ่มต้นใหม่ โดยจะไม่ทบขึ้นไปเรื่อย ๆ ดังนั้นในการใส่ซองให้กันจะมีการใส่ชื่อของผู้ให้อยู่เสมอ ยกเว้นงานศพที่ถ้าไม่มีการติดแรงกันอยู่ ก็จะเป็นการทำบุญให้เปล่า

ธรรมเนียมในลักษณะของสมุดจดแรงนี้ยังคงทำกันอยู่ในกลุ่มหนุ่มสาวปัจจุบัน เมื่อเริ่มทำงาน มีรายได้ของตนเอง ก็จะเริ่มมีสมุดจดแรงเป็นของตนเอง ธรรมเนียมปฏิบัติในลักษณะนี้ จึง

อาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้กลุ่มออมทรัพย์ของสตรีอาสา ๗ ที่เคยพยายามจัดตั้งขึ้นผ่านการผลักดันจากทางราชการ ไม่ประสบความสำเร็จก็เป็นได้ เนื่องจากตัวชุมชนมีระบบของตนเองอยู่แล้ว

- ประเพณีพิธีกรรม: มิติที่มีมากกว่า “งาน”

นอกเหนือจากระบบธรรมเนียมปฏิบัติ ที่วางเงื่อนไขให้คนเข้าร่วมในงานประเพณีพิธีกรรม รวมถึงการช่วยเหลือกันแล้ว ในงานประเพณีงานบุญต่าง ๆ ยังแฝงด้วย ผลพลอยได้อื่น ๆ อีก โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสนุกสนาน ความรื่นเริงในงานต่าง ๆ ทั้งในงานแต่งงาน งานบวช หรือแม้กระทั่งการได้พบปะพูดคุยกันในงานศพ ที่เครือญาติ เพื่อนฝูงญาติมิตร จะได้มาพบหน้ากันอย่างพร้อมเพรียง ดังที่วัยรุ่นในหมู่บ้านได้พูดถึงงานศพว่า “...ถ้าพูดจริง ๆ แล้วงานทั้งหมดในหมู่บ้าน ถ้าจะให้เลือกว่าชอบงานไหนที่สุด ก็จะเป็นงานศพ เพราะเหมือนกับเป็นการรวมญาติเลย คือจะได้เจอญาติ ๆ ทุกคน ก็จะได้คุยได้อะไร...” (วัยรุ่นหมู่ 10, สัมภาษณ์) ดังนั้นงานประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ ในบ้านหนองขาวจึงไม่ได้เป็นเรื่องของ “งาน” เพียงอย่างเดียว แต่ยังมีมิติอื่นๆ ในเรื่องของความสนุกสนาน ความอบอุ่น ความสัมพันธ์ รวมกันอยู่กับบทบาทหน้าที่ที่ต้องไปช่วยเหลือกัน ทั้งในด้านแรงงานและวัตถุดิบของ มิติของงานที่หลากหลายเช่นนี้ จึงยังคงเป็นส่วนสำคัญที่หล่อเลี้ยงและส่งเสริมระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน

- ความเชื่อ วิถีปฏิบัติ: รากของสายสัมพันธ์

ความเชื่อและวิถีปฏิบัติในหนองขาว เป็นปัจจัยหนึ่งที่อยู่เบื้องหลังความสัมพันธ์ในชุมชน โดยเฉพาะในระบบเครือญาติ ดังจะเห็นได้จากประเพณีการตั้งศาล และการรับหม้อยาย รวมถึงประเพณีต่าง ๆ ที่ฝ่ายหญิงและฝ่ายชายกระทำในช่วงก่อนและหลังแต่งงาน การตั้งศาลและความเชื่อเรื่องหม้อยายนั้นเป็นส่วนสำคัญ ที่ชี้ให้เห็นถึงต้นสายของบรรพบุรุษและความเกี่ยวข้องกับคนในหมู่บ้าน เนื่องจากการนับถือชนิดของยายและศาลที่ตนเองต้องไปตั้งสำหรับ จะโยงให้เห็นถึงที่มาของบรรพบุรุษ ในครัวเรือนที่มีแบบแผนการนับถือที่เหมือนหรือใกล้เคียงกัน จะแสดงถึงความเกี่ยวข้อง ความเป็นญาติที่มีระหว่างกัน ซึ่งอาจมีอิทธิพลต่อความสัมพันธ์กันโดยไม่รู้ตัว

นอกเหนือจากความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับบรรพบุรุษแล้ว ยังมีวิถีปฏิบัติต่าง ๆ ที่ช่วยในการสานสัมพันธ์ระหว่างครัวเรือนที่จะเป็นทองแผ่นเดียวกันด้วย ไม่ว่าจะเป็นปรากฏในการอาสา ที่ฝ่ายชายจะพาเพื่อนไปช่วยฝ่ายหญิงไถนา หรือการที่ฝ่ายหญิงต้องทำงานไปส่งญาติฝ่ายชายในช่วงงานเทศกาล เช่น สงกรานต์ วันสารท การที่ฝ่ายชายต้องไปเยี่ยมญาติฝ่ายหญิง ทำให้เครือญาติทั้งสอง

ฝ่ายได้สนิทสนมกันมากขึ้น และที่สำคัญอีกประการคือการปลูกเรือนหอใกล้กับเรือนของพ่อแม่ ฝ่ายหญิงและฝ่ายชายจะย้ายเข้าบ้านฝ่ายหญิง ดังนั้นบ้านที่ใกล้กันจึงมักเป็นญาติกันและรู้จักสนิทสนมกันดี ทั้งหมดนี้ต่างเป็นส่วนที่ทำให้ความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติแน่นแฟ้นและเป็นฐานให้กับความสัมพันธ์อื่น ๆ ต่อไป

ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อและวัฒนธรรม ที่สืบทอดและปฏิบัติกันมาในหนองขาว ได้ทำหน้าที่ในหลากหลายบทบาท ทั้งเป็นเป็นจุดนัดพบ สร้างโอกาสในการพบเจอกันของคนในชุมชน ทำให้เป็นช่องทางที่ข่าวสารต่าง ๆ จะไหลเวียนถึงกัน วางระบบที่เกื้อหนุนฐานความสัมพันธ์ของชุมชน ตั้งแต่ระดับเครือญาติ เพื่อนบ้านและคนร่วมชุมชน โดยผ่านกระบวนการจัดเทศกาลสังคัม ธรรมเนียมหรือเงื่อนไขทางสังคัมต่าง ๆ ที่หล่อหลอมคนในชุมชน ในขณะเดียวกันกระบวนการต่าง ๆ เหล่านี้ก็หล่อเลี้ยงให้ประเพณี พิธีกรรม เหล่านั้นดำรงอยู่อย่างต่อเนื่อง

4.4.4 วัดศูนย์รวมจิตใจที่พร้อมด้วยโครงสร้างสาธารณะ

นอกเหนือจากบทบาทในทางพระพุทธศาสนา การประกอบพิธีกรรมที่สำคัญต่าง ๆ ทั้งที่เป็นงานของชุมชนและครัวเรือน เช่น งานศพ งานบวช แล้ว วัดยังมีบทบาทแฝงที่เชื่อมโยงกับความเป็นไปของชุมชนด้วย ในงานต่าง ๆ ที่เป็นเรื่องส่วนรวมเมื่อมีการประชุม มักจะใช้สถานที่ของวัดในการประชุมพูดคุยกัน ในอดีต ที่วัดจะมีกลองใหญ่ใช้ตีในการเรียกประชุมหรือใช้สำหรับเหตุฉุกเฉินต่าง ๆ จึงหวะการตีที่แตกต่างกันหมายถึงเหตุการณ์ที่แตกต่างกัน เช่น ถ้ามีการตีรัวและเร็วแสดงว่าเกิดเหตุการณ์ไฟไหม้ ในปัจจุบันการกระจายข่าวสารของหมู่บ้านได้หันมาใช้รถกระจายเสียงของเทศบาล หรือเสียงตามสายแทน แต่วัดก็ยังเป็นสถานที่สำคัญในการพบเจอของผู้คนในชุมชน

บริเวณวัดอินทารามจะเป็นแหล่งพบปะประจำอีกที่หนึ่งของคนหนองขาว โดยมี กลุ่มสำคัญคือบริเวณม้านั่งหน้าโรงครัวและม้านั่งบริเวณหน้าพระป่าเลไลยก์ตรงข้ามอาคารเรียนหลังเก่าที่จัดทำเป็นพิพิธภัณฑสถาน กลุ่มคนที่มาคุยกันจะเป็นผู้ที่มักเข้ามาช่วยเหลืองานของวัดอยู่เป็นประจำ ในขณะที่บริเวณหน้าพระป่าเลไลยก์โลมักจะจะเป็นกลุ่มของผู้ชายและเป็นอดีตผู้นำของหมู่บ้าน ส่วนบริเวณหน้าโรงครัวมักจะเป็นกรรมการวัด กลุ่มแม่บ้านหรือแม่ครัวและพระ ในช่วงงานเทศกาลจะพบผู้คนจำนวนหนึ่ง ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันจัดเตรียมงาน เตรียมอุปกรณ์ที่ต้องใช้ เช่น เหลาไม้ไผ่ เพื่อทำฉัตรในช่วงงานเทศมหาชาติ เมื่อใดถึงเวลางานหรือมีธุระก็จะออกไปทำธุระ คนใหม่ที่ว่าง

เว้นจากงานของตัวเองจะเข้ามาสลับสับเปลี่ยนกันไป ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าส่วนใหญ่จะเป็นผู้สูงอายุ

- หลากหลายการระดมทุนเพื่อวัด งานของคนทุกกลุ่ม

นอกเหนือจากงานประเพณีต่าง ๆ ที่มีการระดมทุน ทำบุญหรือบริจาคสิ่งของต่าง ๆ แล้วยังมีการดำเนินการในลักษณะต่าง ๆ เพื่อจัดหาทุนเข้าวัด บ้างเป็นการทำในช่วงงานเทศกาลของกลุ่มบางกลุ่ม บ้างเป็นกิจกรรมที่ดำเนินกันมาช้านานในรูปแบบต่าง ๆ กันและมีการปรับเปลี่ยนเรื่อยมา

การระดมข้าว การระดมข้าวจะเกิดขึ้นหลังจากการเก็บเกี่ยว เป็นที่รู้กันของชาวบ้านว่า จะต้องนำข้าวไปบริจาคที่วัด โดยให้ในรูปของฟ่อนข้าวกองรวมกันเป็นกองสูง แล้วชาวบ้านจะทำการนวดข้าวร่วมกัน ในงานนี้จึงมีการเล่นวัวลานเพื่อให้วัวนวดข้าวและรวบรวมให้วัด ในปัจจุบันรูปแบบได้เปลี่ยนแปลงไปบ้าง เมื่อจะทำการระดมข้าว จะมีการนำรถออกประกาศรอบหมู่บ้านและรับข้าวจากชาวบ้าน และนำมารวบรวมดำโดยใช้ครกตำข้าวที่วัด จากนั้นจึงฝัดแยกข้าวแล้วนำบรรจุถุงขายในช่วงที่มีการจัดงานประเพณีสงกรานต์เพื่อนำเงินเข้าวัด โดยกลุ่มผู้หญิงในหมู่บ้านจะหมุนเวียนกันมาช่วยกันตำข้าวโดยฝากบอกกันปากต่อปาก หรือในบางช่วงที่เร่งจริง ๆ ก็จะใช้รถปาวประกาศนัดหมายกัน

การสร้างอุโบสถใหม่ช่วงเวลาที่บ่มเพาะความร่วมมือ ในสมัยของพระครูโกวิทวิสุตคุณ เป็นเจ้าอาวาส ได้เริ่มดำเนินการจัดสร้างอุโบสถหลังใหม่ ในปี พ.ศ. 2510 เป็นจตุรมุข 2 ชั้น หลังใหญ่ การก่อสร้างใช้เวลายาวนานและใช้เงินในก่อสร้างเป็นจำนวนมาก โดยกว่าจะเสร็จสมบูรณ์และจัดงานผูกพัทธสีมาก็ล่วงถึงปี พ.ศ. 2535 ช่วงเวลาดังกล่าวทำให้เกิดการดำเนินการต่าง ๆ เพื่อจัดหางบประมาณมาสนับสนุนสร้าง ดังเช่น นักเรียนที่ร่วมเรียนรุ่นเดียวกันหรือกลุ่มศิษย์เก่าที่รวมกันได้จะมีการเรียรายเงินมอบให้วัดในนามของกลุ่ม กลุ่มผู้ชายที่บวชในปีเดียวกันจะร่วมกันหาเงินเพื่อมอบให้วัด หรือการเกิดขึ้นของกลุ่มหนุ่มสาวที่จะตั้งโต๊ะบริจาคเรียรายเงินกับรถทัวร์และผู้สัญจรผ่าน การจัดวงดนตรีชาโค้ว ในช่วงมีงานเทศกาล เช่น สงกรานต์หรืองานลอยกระทง ในการสร้างอุโบสถหลังใหม่นี้จึงก่อให้เกิดความภูมิใจในการร่วมมือร่วมใจ และเกิดการรวมตัวกันของคนในชุมชนในลักษณะแตกต่างเป็นจำนวนมาก

- วัดกับการสร้างสำนักสาธารณะ

วัดเป็นกลไกหนึ่งที่สำคัญในการบ่มเพาะสำนักต่อส่วนรวม เข้าอาวาสที่คนหนองขาว เคารพนับถือและกล่าวถึงคุณงามความดีของท่านอยู่เสมอ คือ พระครูโกวิทสุทตคุณ โดยพระครูโกวิทสุทตคุณได้เข้ามาดูแลวัดในช่วงปี พ.ศ. 2467 – 2526 ด้วยอุปนิสัยที่ขยันขันแข็ง มีความเชื่อมั่นในตนเองสูง คิดการไกล ในสมัยของท่านได้ร่วมกับผู้นำ ก่อตั้งโรงเรียน 3 แห่ง สถานีนอนามัย 1 แห่ง ห้องสมุดประชาชน 1 แห่ง และสร้างอุโบสถหลังใหม่ ทำให้พระครูโกวิทสุทตคุณ เป็นแบบอย่างของคนหนองขาว ในสมัยของท่าน ภาระงานของวัดและงานของชุมชนต่างเชื่อมโยงเข้าด้วยกัน เมื่อมีการสร้างอาคารเรียน เด็กนักเรียนและพระจะมีส่วนร่วมอยู่เสมอ เช่น เด็กเล็กก็ต้องช่วยกันขน แกลบ ไปใส่เตาเพื่อเผาอิฐไปสร้างโรงเรียน พระก็ต้องขนอิฐ ตัดไม้ ภาระงานต่าง ๆ เหล่านี้ต่างบ่มเพาะสำนักกับผิวดขอบในงานของส่วนรวมตั้งแต่เด็ก

นอกเหนือจากนี้การบวชเรียนเป็นพระในพระพุทธศาสนา ที่มีความเคร่งครัด เป็นการฝึกวินัยที่สำคัญอันหนึ่ง ในอดีตผู้ที่บวชเรียนจะต้องท่องพระวินัยให้ได้ก่อนมิเช่นนั้นจะไม่สามารถเข้ารับการอุปสมบทได้ และการอุปสมบทจะเป็นการอุปสมบทหมู่ ทำให้บุคคลที่บวชในรุ่นเดียวกันมีความสนิทสนมกันมากยิ่งขึ้นหลังจากสึก จะมีการรวมกันจัดงานติดสีกใหม่ เป็นการรวมกันของกลุ่มคนที่สึกในปีนั้นโดยจะจัดงาน รื่นเริง เช่น การหาวงดนตรีมาเล่น เพื่อเป็นการหาเงินเข้าวัด ซึ่งในปัจจุบัน ไม่พบการจัดงานในลักษณะดังกล่าวและความเคร่งครัดในการบวชเรียนก็ลดลงไป

- งานฝังลูกนิมิต ความร่วมมือที่ไม่เปลี่ยนแปลง

งานฝังลูกนิมิต เป็นงานสำคัญงานหนึ่งที่ทำให้เห็นถึงสภาพ ความสัมพันธ์ การร่วมมือร่วมใจของคนในชุมชน แม้ว่ารากฐานเครือข่ายความสัมพันธ์ของชุมชน จะมีการปรับตัวเปลี่ยนแปลงไปตามพัฒนาการของสังคม ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป แต่งานฝังลูกนิมิตในปี พ.ศ. 2535 ก็ชี้ให้เห็นว่า ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงมากมาย ความร่วมมือของหมู่บ้านที่เคยมียังคงดำรงอยู่อย่างเหนียวแน่น ภายใต้ความศรัทธาที่มีต่อพุทธศาสนา ชาวบ้านจึงพูดถึงงานดังกล่าวดังเป็นดำนานเปี่ยมด้วยความภาคภูมิใจ ในความสำเร็จของงาน

“ตอนปิดทองฝังลูกนิมิตโบสถ์ คนไปเป็นร้อย น่าชื่นใจ ผมชื่นใจจนกระทั่งเดี๋ยวนี้ คุณแอ๊ย คนหนองขาวนะ ทางวัดจะเอาอะไรให้ทุกอย่าง ข้าวสารไม่ต้องไปเรียราย

ที่ไหนเลย ได้มา 300 กระสอบ ไว้เลี้ยงในงาน ที่วัดนี้ก็ต้องหาทุนสำรองในการจัดงาน ก็เรียกรายกัน ได้ตั้งเป็นล้าน รวมทั้งที่ยืมวัดอื่นมาด้วย ...งานนี้ได้เงินทั้งหมด 7 ล้านบาท คราวนั้นแหละที่คนหนองขาวสามัคคีร่วมกัน ไม่มีเรื่องกัน ไม่มีลักเล็กขโมยน้อย ไม่มีเลย ไม่น่าเชื่อ มันน่าจะมาจากความปลื้มอกปลื้มใจ เราปิดทองฝังลูกนิมิตร พ่อแม่ปู่ย่าตายาย ก็คงบอกลูกบอกหลานว่าอย่าไปทำยุ่ง จิตมันพุ่งไปที่โบสถ์” (ครูบุรินทร์, สัมภาษณ์)

“...คือมันแน่นมาตลอด สมัยก่อนแน่นกว่านี้อีก สมัยชนข้าวไปบริจาคที่วัดกันคน จะมากันเต็มเลยข้าวกองสูงมาก... ..อย่างฐานโบสถ์ที่เราเห็นปัจจุบัน ที่เห็นลึก ๆ นะ ชาวบ้านขุดกันเอง หนุ่ม ๆ สาว ๆ ขุดกันไปก็จับกันไป เด็กก็เล่นกันไป คนแก่ก็ไปช่วยกัน มันแน่นอย่างนี้มาตลอด เพราะฉะนั้นเวลาฝังลูกนิมิตคือจุติไฮไลต์ของการเฉลิมฉลองว่า มันเสร็จแล้วนะ คือทำตั้ง 30 ปีกว่าจะโบสถ์นี้จะเสร็จและคนมีส่วนร่วมสูงมาก กระดิน ทุกปีก็ทุ้มลงไปให้” (ชัชวาลย์ ทองดีเลิศ, สัมภาษณ์)

งานฝังลูกนิมิตอุโบสถหลังใหม่ของวัดอินทาราม จึงเป็นงานหนึ่งที่บ่งชี้สถานะภาพความร่วมมือของชุมชน ก่อนที่ชุมชนจะร่วมกันดำเนินการอนุรักษ์อาคารเรียนเก่า อันทำให้มีการจัดประเพณีงานสงกรานต์ ในปี พ.ศ. 2540 และเริ่มมีการติดต่อกับหน่วยงาน องค์การภายนอกอย่างเข้มข้น

4.4.5 โรงเรียน สถานปมเพาะความสัมพันธ์แนวระนาบ

เมื่อมีงานเทศกาลขึ้นในหนองขาว โรงเรียนจะเป็นหน่วยหนึ่งที่คอยช่วยงานในส่วนต่าง ๆ ทำให้งานสำเร็จลุล่วงไปได้ ครูจะนำเด็กมาช่วยเหลืองานเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น ในงานที่เกี่ยวกับงานแสดง การร่วมขบวนแห่ นอกจากนี้ เด็กยังเป็นสื่อกลางที่สำคัญในการส่งข่าวสารด้วยเรื่องต่าง ๆ ที่เด็กรับรู้ผ่านครูจะถูกบอกเล่าไปยังผู้ปกครองของเด็กด้วยทางหนึ่ง แม้ว่าโรงเรียนในหนองขาวจะมีอยู่ทั้งหมด 4 แห่ง เป็นโรงเรียนระดับประถม 3 แห่งและโรงเรียนระดับมัธยม 1 แห่ง แต่บทบาทการช่วยเหลืองานของชุมชนมีความแตกต่างกันอยู่ เนื่องจากสถานที่ตั้งที่อยู่ติดกับวัดและความเก่าแก่ทำให้โรงเรียนวัดอินทารามจะมีบทบาทสูงกว่าโรงเรียนประถมอื่น ๆ ส่วนโรงเรียนหนองขาวโกวิทพิทยาคมหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “โรงเรียนวัดโบสถ์” ด้วยโรงเรียนหนองขาวโกวิทพิทยาคมเป็นโรงเรียนระดับมัธยม มีเด็กโตทำให้สามารถช่วยงานได้หลากหลายกว่าแม้จะอยู่ไกลออกไปก็ตาม ส่วนอีก 2 โรงเรียนที่เหลือต่างตั้งอยู่ไกลจากศูนย์กลางของหมู่บ้าน ทำให้ไม่มีบทบาทมากนัก

ที่โรงเรียนหนองขาวโกวิทพิทยาคม จะมีการจัดงานเลี้ยงของศิษย์เก่าประมาณ 2 – 3 ปี/ครั้ง แล้วแต่การหารือกันของศิษย์เก่าและอาจารย์ โดยจะดูจากระยะเวลาที่จัดครั้งที่แล้วหรือมีการร้องขอจากศิษย์เก่า เมื่อพิจารณาว่าปีใดเหมาะสมก็จะจัดขึ้น แต่การจัดงานมักจะมีขึ้นในปีที่มีกรณีพิเศษ เช่น การฉลองอาคารใหม่ ครบ 2 รอบของโรงเรียน การจัดการจะประชุมกันในวันหยุดโดยใช้ตัวแทนของศิษย์เก่าที่อยู่ในหนองขาว และก็แบ่งงานแบ่งสายการกระจายข่าว การส่งข่าวกันมักเป็นไปโดยการไปหาที่บ้าน ถ้าไม่อยู่ที่ฝากจดหมายไว้ สำหรับการจำหน่ายบัตรและโต๊ะ ก็จะดำเนินการโดยตัวแทนรุ่นที่จะเป็นคนกระจายข่าว ในกรณีที่รุ่นไหนไม่ได้โต๊ะ คนรุ่นนั้นที่อยู่ในหนองขาวอาจจะถูกกลุ่มเพื่อนต่อว่าได้ ในการจัดแต่ละครั้งจะมีโต๊ะ 100 โต๊ะ รองรับศิษย์เก่าและอาจารย์ประมาณ 1000 คน รุ่นหนึ่งจะมีคนมาร่วมไม่แน่นอน บางรุ่น 20 – 30 คน ส่วนใหญ่งานจะมีขึ้นในช่วงสงกรานต์ เนื่องจากคนในหมู่บ้านส่วนใหญ่จะกลับมาในช่วงดังกล่าว

การรวมตัวของกลุ่มเพื่อนร่วมรุ่นที่เรียนด้วยกัน เป็นเครือข่ายหนึ่งที่เชื่อมโยงด้วยโรงเรียน และเคลื่อนไหวอยู่ในชุมชน โดยปัจจัยที่สำคัญคือแกนนำหรือประธานรุ่น ถ้ามีแกนนำที่ตื่นตัวหรือยังอาศัยอยู่ในหมู่บ้านก็จะทำให้เกิดการรวมตัวกันได้ง่าย กิจกรรมที่ทำร่วมกันได้แก่การเรียกรายเงินบริจาคให้กับวัดหรือโรงเรียน รวมถึงรวบรวมเงินกันเมื่อมีการเสียชีวิตในหมู่เพื่อนฝูงด้วย โดยรุ่นที่มีการรวมตัวกันอย่างชัดเจนมักจะเป็นกลุ่มรุ่นแรก ๆ ซึ่งกลุ่มของเพื่อนร่วมรุ่นนี้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบ ทั้งในด้านการจัดการกลุ่มและกิจกรรมต่าง ๆ เป็นลำดับที่จะกล่าวถึงในรายละเอียดต่อไป

4.4.6 โครงสร้างสาธารณะและช่องทางการติดต่อสื่อสาร

นอกเหนือจากวัด โรงเรียน ประเพณี พิธีกรรม งานเทศกาล และงานบุญต่าง ๆ แล้ว ยังสามารถพบโครงสร้างสาธารณะและช่องทางการติดต่อสื่อสารอื่น ๆ ที่เอื้อให้คนในชุมชนได้พบปะพูดคุยกันอยู่เป็นประจำ โดยมีลักษณะที่แตกต่างกันไป

- อิทธิพลจากกายภาพของพื้นที่กับการสื่อสาร

ด้วยลักษณะทางกายภาพที่บ้านเรือนอยู่ชิดติดกันและหนาแน่นในบริเวณศูนย์กลาง ทำให้การติดต่อสื่อสารแบบตัวถึงตัวเป็นไปได้ง่ายและถูกใช้มากกว่ารูปแบบอื่น ๆ แม้ว่าจะมีโทรศัพท์เข้าอย่างทั่วถึงทั้งหมู่บ้านตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2536 - 2537 ก็ตาม แต่เมื่อต้องการพูดคุยกันญาติเพื่อนฝูงในหมู่บ้านที่อยู่ไม่ไกลกันนัก ชาวบ้านมักจะขี่รถจักรยานไปหาและพูดคุยมากกว่า ทำให้การสื่อสาร

ที่เป็นทางการ เช่น การประชุม ดูเป็นเรื่องที่ยุ่งยากและใช้สำหรับเรื่องสำคัญหรือเกี่ยวข้องกับคนภายนอกเป็นส่วนใหญ่ “...เราไม่มีประชุมแบบนั้นหรอก (นัดหมายอย่างเป็นทางการ – ผู้วิจัย) ถ้าเกิดว่าเราจะเปลี่ยนสีใหม่หรือเปลี่ยนลายให้คนนี่เนี่ยะ เราเจอกันทุกวัน ตอนเย็นเดี๋ยวกี่มาละ เราก็บอก เฮ้ ก็นี่หมดแล้วก็หน้าเปลี่ยนเป็นลายนั้นนะ...” (ป้าอารีย์ ประธานกลุ่มทอผ้า, สัมภาษณ์) จากการพูดคุย จะพบว่าก่อนหน้าช่วงที่หมู่บ้านจะได้มีการติดต่อกับหน่วยงานภายนอกและมีเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวขึ้นจะไม่พบการประชุมร่วมกันของคนในชุมชนบ่อยครั้งนัก จะมีการประชุมที่เป็นทางการมากขึ้นในช่วงที่มีเริ่มเปิดสู่ภายนอกมากขึ้น

ในทางกลับกัน กลุ่มบ้านที่อยู่ชายขอบของศูนย์กลางได้รับข่าวสารน้อยกว่า การรับรู้ข่าวสารก็ลดลง แต่อย่างไรก็ตามชาวบ้านที่มีอาชีพอยู่ในหมู่บ้านมักไปมาไปไร่วนเวียนอยู่รอบ ๆ หมู่บ้าน ระหว่างการเดินทางจึงได้รับข่าวสารอยู่เป็นระยะ หากแต่กลุ่มคนที่เป็นข้าราชการหรือทำงานภายนอกก็จะเป็นกลุ่มที่ตัดขาดจากชุมชนอยู่พอสมควร ด้วยลักษณะการทำงานที่อยู่ภายนอกชุมชนและสังคมกลุ่มเพื่อนที่ไม่ได้อยู่ในหมู่บ้าน ช่องทางการรับรู้ข่าวสารของคนกลุ่มนี้จึงลดลง “อยู่ตรงนี้ (หมู่ 8 บริเวณริมของศูนย์กลางของหมู่บ้าน - ผู้วิจัย) ถ้าไม่ได้ไปวัดหรือออกไปซื้อกับข้าวก็จะไม่รู้เรื่องอะไรเลย วัน ๆ ก็อยู่แต่ในโรงเรียนกับนักเรียน ไม่เหมือนบ้านป่าจวบตรงนั้นที่เหมือนศูนย์กลาง” (ครูสารภี, สัมภาษณ์)

ปัจจัยในเรื่องของกายภาพนี้มีอิทธิพลต่อความร่วมมือที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านด้วย จากการร่วมงานของหมู่บ้านจะพบว่า ชาวบ้านหมู่ 6 และหมู่ 7 รวมถึงโรงเรียนรากจิกและโรงเรียนวัดห้วยตะลุงจะเข้าร่วมกิจกรรมน้อยกว่าหมู่บ้านอื่น ๆ และในช่วงงานสำคัญทางศาสนา ชาวบ้านบางส่วนของหมู่ 6 จะเข้าไปร่วมงานที่วัดส้มใหญ่ และชาวบ้านหมู่ 7 อาจเข้าร่วมงานกับวัดเขาเม็งแทน เนื่องจากอยู่ใกล้กว่าที่เดินทางมาวัดอินทาราม อย่างไรก็ตามกลุ่มคนในพื้นที่ห่างออกไปเหล่านั้นยังถือว่าเป็นคนหนองขาวอยู่ในสายตาของชาวบ้านทั่วไป

• สภาคาแฟและร้านชำ

ร้านกาแฟและร้านชำอาจมีบทบาทเพิ่มเติมในการเป็นช่องทางที่ส่งผ่านข่าวสารต่าง ๆ การนิเทศ การพูดคุยในเรื่องการทำมาหากิน เรื่องราวที่เป็นที่สนใจของหมู่บ้านในขณะนั้น แม้จะไม่ได้มีการแบ่งแยกอย่างเป็นทางการ แต่อาจกล่าวได้ว่า ร้านกาแฟเป็นแหล่งข่าวสารของกลุ่มผู้ชาย เนื่องจากมักจะพบกลุ่มผู้ชายหรือกลุ่มของผู้นำชุมชนมาใช้บริการและร้านขายของชำและกับข้าวเป็นช่องทางการสื่อสารของกลุ่มผู้หญิง แต่ร้านขายของชำจะเป็นกลางมากกว่า เนื่องจากบางร้าน

จะมีมานั่งเล็ก ๆ ไว้หน้าร้าน ตกเย็นอาจมีผู้ที่กลับจากการทำงานมาแวะพักซื้อเครื่องดื่มต่าง ๆ เช่น เครื่องดื่มบำรุงกำลัง เบียร์ เมื่อเพื่อนฝูงผ่านไปก็จะเข้ามาร่วมด้วยและก่อตัวเป็นสหายย่อย ๆ ในที่สุด

ในตอนเช้าร้านกาแฟจะเป็นแหล่งพบเจอกันของผู้นำชุมชน และเริ่มเจียบเหงาเมื่อเข้าช่วงสายและเริ่มมีคนเข้าประปรายในตอนบ่าย กลุ่มคนส่วนใหญ่ที่ใช้บริการจะเป็นผู้ชาย อายุ 30 ปี ขึ้นไป ทั้งที่เป็นขาประจำและขาจร พูดคุยกันในเรื่องทั่วไป ทั้งในเรื่องการทำมาหากิน ผลผลิต และการบ้านการเมือง โดยเฉพาะในช่วงที่มีการเลือกตั้ง ที่จะมีการพูดคุยในเรื่องผู้ลงสมัคร จนบางครั้งจะมีเรื่องของการพนันเข้ามาเกี่ยวข้อง

• ฟุตบอลประเพณี

ฟุตบอลประเพณีในบ้านหนองขาว จะมีการแข่งขันใน 2 ถ้วยคือ ฟุตบอลหมู่บ้าน และ ฟุตบอลรุ่น ฟุตบอลหมู่บ้านจะเป็นการแข่งขันกันระหว่างหมู่บ้านต่าง ๆ ในตำบลหนองขาว ได้ดำเนินการจัดมาประมาณ 10 กว่าปีแล้ว โดยจัดขึ้นในช่วงธันวาคมของทุก ๆ ปี ที่สนามหน้าโรงเรียนวัดอินทาราม เมื่อใกล้ถึงช่วงแข่งขัน แกนนำของแต่ละหมู่บ้าน จะเริ่มหาคนที่เข้าแข่งกันในนามหมู่บ้านของตนเอง เมื่อถึงวันแข่งขันทุกทีมจะเล่นกันอย่างสนุกสนาน มีการหยอกเย้าและเชียร์ทีมของตน อันเป็นการกระชับความสัมพันธ์ของคนในชุมชนวิธีหนึ่ง แม้ว่าในช่วงหลัง ๆ จะมีเสียงบ่นถึงความจืดจางของหนุ่มสาวและการกระทบกระทั่งกันบ้าง

ฟุตบอลรุ่น เป็นการริเริ่มของ ครูชำนาญ ซึ่งเป็นครูโรงเรียนหนองขาวโกวิทพิทยาคม พื้นเพเป็นคนกรุงเทพ แต่งงานและย้ายมาอยู่ที่หนองขาว เริ่มจากความคิดที่จะยกระดับการแข่งขันฟุตบอลที่เล่นกันในหมู่บ้านให้เป็นมาตรฐานมากขึ้น ในเรื่องสนาม สถานที่ กติกา และระเบียบวินัยในการเล่นฟุตบอล โดยใช้สนามของโรงเรียนหนองขาวโกวิทพิทยาคม และใช้กลุ่มคนที่เล่นฟุตบอลกันเป็นประจำเป็นกรรมการ เพื่อฝึกหัดและให้รู้ถึงภาระหน้าที่ของกรรมการ เมื่อครั้งที่ผู้เล่นจะทำให้เกิดความเข้าใจถึงภาระและความรับผิดชอบของกรรมการอันจะทำให้ลดความไม่พอใจในการตัดสินไปได้บ้าง ดังนั้น การแข่งขันฟุตบอลรุ่นหรือฟุตบอลศิษย์เก่า จึงมีความเป็นทางการและเคร่งเครียดมากกว่าฟุตบอลประเพณีของหมู่บ้านบ้าง ทีมที่เข้าแข่งกันจะมีประมาณ 6 – 8 ทีมแล้วแต่ปีที่จัด โดยแต่ละทีมมักจะเป็นคนในช่วงอายุที่ใกล้เคียงกัน เป็นรุ่นพี่รุ่นน้องที่อายุไม่ห่างกันมาก และมักเป็นคนหนุ่มสาว แต่ก็มียางทีมที่เป็นผู้ใหญ่อายุ 30 – 40 ปีเข้าร่วมด้วย เมื่อถึงเวลาแข่งขันจะพบกลุ่มวัยรุ่นขี่มอเตอร์ไซด์ กันเป็นกลุ่ม ๆ ไปที่สนามของโรงเรียนเพื่อดูทีมเพื่อนของตนเองแข่งขัน การแข่งขันดังกล่าวจะมีขึ้นในช่วงเดือนพฤศจิกายนของทุกปี

นอกเหนือจากการแข่งขันฟุตบอลประเพณีแล้วทุก ๆ ปี จะมีการออกกำลังกายเล่นฟุตบอลกันที่สนามของโรงเรียนหนองขาวโกวิทพิทยาคมกันเป็นประจำของกลุ่มคนที่ชอบเล่นฟุตบอล กิจกรรมในลักษณะนี้เป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยกระชับความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ในระดับของกลุ่มคนที่ใกล้ชิดกัน เป็นเพื่อนฝูงกัน เป็นญาติพี่น้องที่อยู่ใกล้เคียงกัน เชื่อมโยงกลุ่มเพื่อนของแต่ละกลุ่มเข้ามารู้จักกัน บ้างก็นำไปสู่ความสนิทสนม บ้างก็นำไปสู่การไม่ลงรอยกัน ความสัมพันธ์เหล่านี้ต่างแปรเปลี่ยนไปตามวัยและวันเวลา และอีกบทบาทที่สำคัญของกิจกรรมในลักษณะนี้ก็คือ การไหลเวียนของข้อมูลข่าวสารที่จะกระจายถึงกัน

• เครื่องมือในการสื่อสาร

เครื่องมือที่ใช้ในการสื่อสารของชุมชนได้มีการปรับเปลี่ยนไปตามการเปลี่ยนแปลงของสังคมและเทคโนโลยีต่าง ๆ แต่เดิมการส่งข่าวสาร จะเป็นการเดินบอกถึงหน้าบ้านกันเป็นหลัก ดังคำบอกเล่าถึงในช่วงที่จะมีการลงแขกเกี่ยวข้าว เจ้าของนาจะเดินบอกตามบ้านต่าง ๆ มีแรงกันอยู่ แต่ในกรณีของการระดมคน การเรียกประชุมของหมู่บ้าน เช่น เกิดไฟไหม้หรือการประชุมของหมู่บ้านก็จะใช้กลองใหญ่ในวัดตีเพื่อเรียกรวมคน ในปัจจุบันเครื่องมือการสื่อสารของชุมชนที่สำคัญอันหนึ่งก็คือ เสียงตามสายและรถกระจายเสียงของเทศบาล โดยเสียงตามสายครอบคลุม 8 หมู่บ้านจาก 12 หมู่บ้าน การใช้เสียงตามสายส่วนใหญ่นั้นจะเปิดข่าวจากทางราชการผ่านวิทยุกระจายเสียงในตอนเช้า และใช้ประกาศข่าวสารประชาสัมพันธ์เรื่องต่าง ๆ ควบคู่ไปกับรถกระจายเสียงของทางเทศบาล เช่น การเลือกตั้งในระดับต่าง ๆ เป็นต้น

โทรศัพท์ได้เข้าสู่หนองขาวอย่างทั่วถึงในปี พ.ศ. 2535 ก่อนหน้านั้นจะมีเพียงไม่กี่บ้านที่จะมีโทรศัพท์ใช้ เช่นร้านขายของชำ ทำให้บางบ้านที่ใกล้ร้านสามารถรับโทรศัพท์ได้โดยให้ทางร้านเดินมาตามโดยเสียค่าใช้จ่ายครั้งละ 10 บาท หรือโทรออกได้โดยใช้โทรศัพท์หยอดเหรียญที่ร้าน การติดต่อสื่อสารกับภายนอกที่มากขึ้น การดำเนินการในเรื่องที่เป็นทางการจึงมีการใช้จดหมายเชิญในการเรียกประชุมในบางโอกาส อย่างไรก็ตามแม้หลายบ้านจะมีโทรศัพท์ใช้ แต่การติดต่อสื่อสารระหว่างกันที่สำคัญในปัจจุบันยังคงเป็นการไปมาหาสู่กันโดยตรงเช่นเดิม แม้จะลดน้อยลงไปบ้างในกรณีที่อยู่ไกลกัน

จากโครงสร้างและฐานเครือข่ายความสัมพันธ์ที่ได้นำเสนอไปแล้วนั้น ทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่ดำรงอยู่ในชุมชนบ้านหนองขาว ผ่านระบบเครือญาติ ความสัมพันธ์ที่เกิดจากวิถีชีวิต การประกอบอาชีพต่าง ๆ รวมถึงการยึดโยงความสัมพันธ์ด้วยประเพณี วัฒนธรรมและ

ความเชื่อต่าง ๆ ความสัมพันธ์เหล่านี้ ถูกโอบล้อมด้วย ธรรมเนียมปฏิบัติ และโครงสร้างสาธารณะของชุมชน กล่าวคือ ธรรมเนียมปฏิบัติ ที่กระทำสืบทอดกันมาได้วางรากฐานให้คนในชุมชนเห็นความสำคัญและสร้างวิถีในการรักษาความสัมพันธ์ดังกล่าวให้ดำรงอยู่ เช่น ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับระบบเครือญาติ ที่ปรากฏมาใน เรื่องของหม้อยาย ประเพณีการตั้งศาล ธรรมเนียมการช่วยเหลือกันในงานบุญต่าง ๆ รวมถึงความร่วมมือที่มีให้ในงานของชุมชนผ่านสถาบันของชุมชน เช่น วัด โรงเรียน

ตารางที่ 4-2 โครงสร้างช่องทางการสื่อสารของบ้านหนองขาว

ช่วงเวลา	ช่องทางการสื่อสารของ คนในชุมชน	ขอบเขต/ระดับ ของช่องทาง	จำนวนคนที่ เกี่ยวข้อง	กลุ่มที่เข้าถึง ส่วนใหญ่	ความถี่/ โอกาส
13 – 16 เม.ย.	ประเพณีสงกรานต์	ชุมชน	มาก	ทุกวัย	ประจำปี
พ.ค.	วันวิสาขบูชา	ชุมชน	ปานกลาง	ทุกวัย	ประจำปี
พ.ค.	งานปี (ประเพณีตั้งศาล)	ชุมชน	มาก	ผู้หญิง ทุกวัย	ประจำปี
ก.ค.	วันอาสาฬหบูชา	ชุมชน	ปานกลาง	ทุกวัย	ประจำปี
ก.ค.	วันเข้าพรรษา	ชุมชน	ปานกลาง	ทุกวัย	ประจำปี
ต.ค.	วันออกพรรษาและตักบาตรเทโว	ชุมชน	มาก	ทุกวัย	ประจำปี
พ.ย.	ทอดกระถิน	ชุมชน	ปานกลาง	ทุกวัย	ประจำปี
พ.ย.	การเทศน์มหาชาติ	ชุมชน	มาก	ทุกวัย	ประจำปี
พ.ย.	วันลอยกระทง	ชุมชน	มาก	ทุกวัย	ประจำปี
ธ.ค.	ฟุตบอลหมู่บ้าน	ชุมชน	ปานกลาง	ผู้ชาย วัยรุ่น-วัยทำงาน	ประจำปี
พ.ย.	ฟุตบอลรุ่น	ชุมชน	น้อย	วัยรุ่น	ประจำปี
-	งานบวช	เครือญาติ คนรู้จัก	ขึ้นกับเจ้าภาพ	ทุกวัย	ตามโอกาส
-	งานแต่งงาน	เครือญาติ คนรู้จัก	ขึ้นกับเจ้าภาพ	ทุกวัย	ตามโอกาส
-	งานศพ	เครือญาติคนรู้จัก	ขึ้นกับเจ้าภาพ	ทุกวัย	ตามโอกาส
	ลานวัด	กลุ่มคนที่คุ้นเคย	น้อย	สูงอายุ	ทุกวัน
-	ร้านขายของชำ	กลุ่มคนที่คุ้นเคย	น้อย	วัยทำงาน	ทุกวัน
-	ร้านกาแฟ	กลุ่มคนที่คุ้นเคย	น้อย	ผู้ชาย - วัยทำงาน	ทุกวัน
-	เสียงตามสาย / รถกระจายเสียง	ชุมชน	มาก	ทุกวัย	ทุกวัน/ ตามโอกาส
-	สนามฟุตบอล	กลุ่มคนที่คุ้นเคย	ปานกลาง	ผู้ชาย	ทุกเย็น

โครงสร้างสาธารณะและช่องทางการติดต่อสื่อสารที่มีอยู่มากมาย (ดูตารางที่ 4-2) ได้เพิ่มโอกาสให้คนในชุมชนมาพบเจอกัน ทำให้เกิดการไหลเวียนของข่าวสารในชุมชน รวมถึงสร้างความสนิทสนมคุ้นเคยระหว่างกัน ทำให้ความสัมพันธ์ในลักษณะต่าง ๆ ถูกพัฒนาขึ้น ปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น ได้ก่อร่างแบบแผน และธรรมเนียมปฏิบัติขึ้น ในขณะที่เดียวกันต่างเปิดโอกาสให้แบบแผน ธรรมเนียมปฏิบัติได้ถูกกระทำซ้ำ ๆ ปรับตัวเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคม เป็นผลให้ธรรมเนียมปฏิบัติเหล่านั้นดำรงอยู่อย่างต่อเนื่อง องค์ประกอบทั้ง 3 คือ ความสัมพันธ์ที่หลากหลายของชุมชน ธรรมเนียมปฏิบัติและโครงสร้างพื้นฐานสาธารณะและช่องทางการติดต่อสื่อสาร จึงต่างเป็นเหตุเป็นผล มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงและเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน และมีพัฒนาการและปรับตัวตามการ ติดต่อสัมพันธ์กับภายนอก และการเปลี่ยนแปลงของสังคมในด้านต่าง ๆ ซึ่งจะได้นำเสนอในบทต่อไป

บทที่ 5

พัฒนาการและกระบวนการของเครือข่าย

จากสภาพทั่วไปของชุมชนบ้านหนองขาวและฐานเครือข่ายความสัมพันธ์ในลักษณะต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่ในชุมชนที่ได้นำเสนอไปแล้วนั้น ในบทที่ 5 นี้ จะเป็นการนำเสนอพัฒนาการและกระบวนการทำงานของเครือข่าย เพื่อให้เห็นถึง การคลี่คลายและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับระบบความสัมพันธ์ รวมถึงการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์กับหน่วยงานภายนอกและกระบวนการทำงานของชุมชน โดยเน้นที่การติดต่อประสานงาน เพื่อให้เห็นถึงช่องทางการติดต่อสื่อสารที่มีอยู่ทั้งในส่วน of หน่วยงานภายนอกและภายในตัวชุมชนเอง อันจะนำไปสู่การเข้าใจถึงปัจจัยแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อเครือข่ายความสัมพันธ์ในชุมชน และองค์ประกอบของเครือข่ายความสัมพันธ์ของชุมชนต่อไป

5.1 พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของฐานเครือข่ายเดิม

โครงสร้างและฐานเครือข่ายความสัมพันธ์ของชุมชน เป็นระบบความสัมพันธ์ที่ยังมีการเคลื่อนไหวและดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องตามการเปลี่ยนแปลงของสังคม ทำให้ระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวมีการปรับตัวและเกิดการเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่พบมีดังนี้

5.1.1 การศึกษา : ความใกล้ชิดที่ลดลงกับเครือข่ายที่กว้างขึ้น

การศึกษาเป็นองค์ประกอบและปัจจัยที่สำคัญ ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของระบบความสัมพันธ์ในชุมชน โดยเฉพาะการศึกษาในระดับที่สูงขึ้น ทำให้ต้องออกไปศึกษาต่อนอกพื้นที่ ในอดีตขณะที่ยังไม่มีสถาบันราชภัฏกาญจนบุรี นักเรียนที่จะศึกษาต่อในระดับปริญญาตรีต้องไปเรียนที่วิทยาลัยครูในจังหวัดนครปฐมหรือที่จังหวัดเพชรบุรี โดยส่วนใหญ่เด็กที่ศึกษาต่อจะเป็นเด็กที่หัวดี เรียนเก่งและเมื่อสำเร็จการศึกษาก็มักจะรับราชการ และทำงานในต่างถิ่นต่อไป จะมีเพียง

ข้าราชการครูที่จะคอย ๆ ย้ายเข้ามาสอนในโรงเรียนที่ใกล้หนองขาวและกลับมาอาศัยอยู่ที่บ้านของตนเอง และกลุ่มคนเหล่านี้ก็จะมีแวดวงสังคมที่แตกต่างไปจากชาวบ้านหนองขาว เนื่องจากการทำงานที่ไม่ได้อยู่ในพื้นที่และมีกลุ่มคนผู้ร่วมงานที่ต้องสัมผัสด้วยอยู่ในหน่วยงานราชการ ดังนั้นความสัมพันธ์ที่มีกับคนในชุมชนจึงน้อยกว่ากลุ่มคนที่ประกอบอาชีพอยู่ในชุมชน

แต่ในทางกลับกัน การที่บุคคลได้ออกไปทำงานในบทบาทต่าง ๆ นอกชุมชนเท่ากับเป็นการขยายเครือข่ายความสัมพันธ์ให้กว้างขวางมากขึ้น ทั้งในเชิงพื้นที่และบทบาทที่เป็นอยู่ กลุ่มนักเรียนที่ออกไปเรียนในเมืองและได้รับการศึกษาที่สูงขึ้น เมื่อเข้าสู่ช่วงวัยทำงานนั้น ถือได้ว่ากลุ่มคนดังกล่าวเป็นกลุ่มปัญญาชนของชุมชน และได้รับการเชื่อถือจากคนในชุมชนในระดับหนึ่ง เป็นที่สังเกตว่า การพูดคุยของกลุ่มปัญญาชนกับผู้วิจัยจะมีลักษณะมุมมองหรือการวิเคราะห์ที่เป็นมุมมองจากคนนอก นอกเหนือไปจากมุมมองจากคนในด้วย

แม้ว่าการออกไปใช้ชีวิตต่างถิ่นจะทำให้ความสัมพันธ์กับครอบครัวและเพื่อนฝูงห่างออกไป แต่กระบวนการของชุมชนได้รักษาความสัมพันธ์ให้คงอยู่อย่างเหมาะสม ด้วยงานประเพณีงานบุญต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มของคนรุ่นเดียวกันหรือกลุ่มศิษย์เก่าที่คอยดึงให้คนที่ไม่ได้อยู่ในท้องถิ่นรับรู้เรื่องราวความเป็นไปของชุมชนอยู่อย่างสม่ำเสมอ ทำให้กลุ่มคนเหล่านี้เป็นกลไกในการระดมทรัพยากรในลักษณะที่แตกต่างกันได้ เช่นการนำผ้าป่ามาจากกรุงเทพ หรือการนำผ้าป่ามาจากเชียงใหม่ รวมถึงกลุ่มข้าราชการครูที่อยู่ในพื้นที่ ก็ได้ทำหน้าที่ในการประสานงานติดต่อกับหน่วยงานภายนอกโดยเฉพาะกับสถาบันการศึกษา ทำให้เกิดเป็นกลุ่มผู้นำในอีกลักษณะนอกเหนือจากผู้นำจากทางราชการเช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งจะได้อ้างถึงต่อไป

5.1.2 ความอ่อนแอของวัฒนธรรมและคนรุ่นใหม่

ด้วยการเปลี่ยนแปลงของสังคมเช่นเดียวกับชุมชนอื่น ๆ ประเพณีวัฒนธรรมต่าง ๆ ในหนองขาวได้แสดงอาการของความอ่อนแอลงบ้าง เช่น ในปัจจุบันงานวัด งานบุญ ที่ไม่มีงานออกร้าน การแสดงหนังกลางแปลง ก็จะไม่พบเห็นวัยรุ่นมาร่วมงานมากนัก ดังเช่นในการงานเทศน์มหาชาติในปีล่าสุด (พ.ศ. 2543) จำนวนวัยรุ่นที่ไปร่วมในช่วงของกัณฑ์หนุ่มกัณฑ์สาวมีจำนวนน้อยมาก เมื่อเทียบกับปีอื่น ๆ ซึ่งปรากฏการณ์เหล่านี้เกิดขึ้นในชุมชนอื่น ๆ เช่นกัน จากการบอกเล่าของคนวัยกลางคนในชุมชน งานบุญ งานวัด หรือช่วงประเพณีที่มีการทำบุญตักบาตร เช่นการทำบุญวันออกพรรษา จะเป็นช่วงที่สำคัญของหนุ่มสาว หนุ่ม ๆ จะออกมาเพื่อดูสาวที่จะแต่งงาน แต่งตัวทำบุญตักบาตร แต่ด้วยสภาพสังคมที่เปิดโอกาสให้หนุ่มสาวได้พบปะพูดคุยและสนิทสนมกันมากขึ้น ทำให้ในช่วง 10 กว่าปีที่ผ่านมา การเข้าร่วมงานบุญงานวัดของคนหนุ่มสาวก็ลดลง

เรื่อย ๆ อย่างไรก็ตามการจัดประเพณีงานสงกรานต์ ในยุคใหม่ที่มีเรื่องของการทำงานที่เข้ามา ทำให้เกิดการตื่นตัวและให้ความสนใจกับประเพณีต่าง ๆ มากขึ้นแต่เป็นในลักษณะที่แตกต่างจากเดิม

อีกปัจจัยที่มีผลกระทบต่อคนหนุ่มสาวในหมู่บ้านคือ ภาวะเศรษฐกิจที่ถดถอยอันเนื่องมาจากวิกฤตเศรษฐกิจ ภาวะการว่างงาน ทำให้หนุ่มสาวที่ได้รับการศึกษาระดับสูงขึ้นไป เช่น ระดับปริญญาตรี ปวช. และ ปวส. ยืนอยู่บนช่องว่างระหว่างสังคมท้องถิ่น และระบบเศรษฐกิจอุตสาหกรรม ที่รากฐานความสามารถในการทำมาหากินและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในชุมชนได้ขาดไป อันเป็นผลจากการเข้าสู่ระบบการศึกษาที่ไม่ได้เชื่อมโยงกับสภาพของชุมชนท้องถิ่น ในขณะเดียวกันเส้นทางของการศึกษาที่จะทอดไปสู่การทำงานในภาคธุรกิจเอกชน ภาครัฐ การ ก ก็เป็นไปได้ลำบาก และต้องผ่านการแข่งขันที่สูง พร้อมกับการระบาดของยาเสพติด ภาวะเช่นนี้จึงเป็นสถานการณ์ที่บั่นทอนความเข้มแข็งของชุมชนในอนาคตอย่างมาก

5.1.3 การเกิดกลุ่มบนฐานเครือข่ายความสัมพันธ์เดิม

การเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ที่เด่นชัดในเครือข่ายความสัมพันธ์ที่ดำรงอยู่ในบ้านหนองขาว คือ การเกิดขึ้นของกลุ่มต่าง ๆ ทั้งที่เป็นการจัดตั้งโดยราชการ และการรวมกลุ่มกันเองของคนในชุมชน การตั้งกลุ่มเหล่านี้มิได้เกิดขึ้นบนความสัมพันธ์ใหม่เป็นหลัก แต่เป็นการเกิดขึ้นบนฐานของเครือข่ายความสัมพันธ์เดิมที่มีอยู่แล้วในชุมชน

● กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขและสตรีอาสาพัฒนา

กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุข (อสม.) และกลุ่มสตรีอาสาพัฒนา เป็นกลุ่มที่มีสมาชิกเป็นผู้หญิง กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขได้จัดตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2524 ในตอนแรกใช้ชื่อว่า ผู้สื่อข่าวสาธารณสุข โดยสมาชิกที่เป็นอาสาสมัครจะได้รับสวัสดิการ คือ เมื่อมีการเจ็บป่วยเมื่อไปรักษาที่โรงพยาบาลจะไม่เสียค่าใช้จ่าย บทบาทของอาสาสมัครคือ การกระจายข่าวสารในเรื่องสาธารณสุข และเป็นอาสาสมัครในเรื่องต่าง ๆ ตามโครงการของทางราชการ เช่น การเป็นเวรประจำห้องพยาบาลของโรงเรียน เป็นต้น ส่วนกลุ่มสตรีอาสาพัฒนาเกิดขึ้นจากการเข้ามาจัดตั้งของทางราชการ โดยนายอำเภอท่าม่วง เมื่อวันที่ 27 พฤศจิกายน พ.ศ. 2535 โดยสมาชิกจะเป็นผู้หญิงในหมู่บ้านที่สมัครใจรวมกลุ่ม ในบางครั้งคนในชุมชนจะเรียกกลุ่มสตรีอาสาว่า “กลุ่มแม่บ้าน” ทั้งสองกลุ่มมีประธานเป็นคน ๆ เดียวกัน คือ คุณดาวเรือง เชื้อฮ้อย กิจกรรมที่เป็นกิจกรรมสำคัญของกลุ่มทั้งสองก็คือการดำเนินงานในลักษณะของกลุ่มฌาปนกิจ ที่คอยช่วยเหลือสมาชิกเมื่อสมาชิกในครอบครัว

ของสมาชิกเสียชีวิต ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่คอยยึดโยงคนในกลุ่มเข้าด้วยกัน “...การช่วยเหลืองานศพ ก็ทำมาตั้งแต่ต้นเลย ก็คุยกันว่าทำยังไง ถึงจะช่วยให้ได้ ทำยังไงจะมีอะไรที่คอยยึดเหนี่ยวกันไว้...” (ป้าดาวเรือง, สัมภาษณ์)

รายละเอียดของการดำเนินงานของงานฌาปนกิจ ดังตัวอย่างของกลุ่มแม่บ้านคือ จะมีการเก็บค่าแรกเข้า 100 บาท แล้วเมื่อมีสมาชิกเสียชีวิตจะทำการเก็บจากสมาชิกที่มีจำนวนประมาณ 200 คน คนละ 50 บาทเพื่อรวบรวมเงินให้กับครอบครัวผู้เสียชีวิต ถ้าสมาชิกไม่จ่าย 50 บาทเมื่อมีเพื่อนสมาชิกเสียชีวิตครบ 3 ครั้งก็จะถูกตัดออกจากการเป็นสมาชิก การดำเนินการในลักษณะนี้จึงเป็นการดำเนินการช่วยเหลือทั้งครอบครัวของผู้เสียชีวิตและตัวสมาชิก เนื่องจากการร่วมงานศพของชาวหนองขาวในปัจจุบันการใส่ซองขั้นต่ำจะอยู่ที่ประมาณ 100 บาท ทำให้เมื่อเป็นสมาชิกกลุ่มแม่บ้านอาจไม่จำเป็นต้องช่วยถึง 100 บาทก็สามารถไปร่วมงานได้อย่างไม่ต้องกังวลใจ ในขณะที่ครอบครัวผู้เสียชีวิตก็จะมีหลักประกันว่าจะได้รับเงินแน่นอนจำนวนหนึ่ง ส่วนในกรณีของอาสาสมัครสาธารณสุขจะต่างกันตรงที่เป็นการเก็บ 30 บาทเมื่อมีผู้เสียชีวิต

ในกรณีของกลุ่มแม่บ้านนั้น นอกเหนือจากเรื่องของกลุ่มฌาปนกิจแล้ว ก็ยังมีงานที่เชื่อมโยงกับทางราชการ และการช่วยเหลืองานส่วนรวมของชุมชน เช่น การจัดอาหาร เครื่องดื่ม และการดูแลสถานที่ ต่าง ๆ เมื่อมีงานเทศกาล งานประเพณีทางพุทธศาสนา การต้อนรับแขก งานประชุมของหมู่บ้าน ซึ่งการทำงานต่าง ๆ เหล่านี้ชาวบ้านโดยเฉพาะผู้หญิงต่างดูแลและรับผิดชอบในงานเหล่านี้อยู่แล้วแม้ไม่มีกลุ่มแม่บ้าน แต่การมีกลุ่มแม่บ้านทำให้เป็นช่องทางในการติดต่อสื่อสารที่แน่นอนขึ้น เมื่อมีประมุขงานต่าง ๆ จะพบประธานและรองประธานกลุ่มแม่บ้านเข้าร่วมประชุมด้วยเสมอ เมื่อประชุมเสร็จการกระจายข่าวสาร หน้าที่ความรับผิดชอบต่าง ๆ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิงก็จะถูกกระจายผ่านกลุ่มแม่บ้าน ซึ่งจะมีแกนหลักประจำแต่ละหมู่บ้านอีกทีหนึ่ง ทำให้มีการจัดการที่ชัดเจนยิ่งขึ้น

สิ่งที่น่าสนใจในการดำเนินการของกลุ่มแม่บ้านก็คือ การที่ต้องติดต่อประสานงานกับทางราชการ โดยเฉพาะในประเด็นเรื่องของกิจกรรมที่จะเป็นรูปธรรมของการจัดตั้งกลุ่มอันเป็นความคาดหวังจากทางราชการ โดยการดำเนินงานช่วงแรก ๆ นั้นทางกลุ่มยังไม่สามารถหากิจกรรมหรือการรวมกลุ่มกันสร้างผลิตภัณฑ์ของกลุ่มได้ แม้จะมีความพยายามในโครงการต่าง ๆ เช่น การทำดอกไม้ประดิษฐ์ แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากแต่ละคนก็มีภาระของตัวเอง บ้างต้องไปนาไปไร่ ทอผ้า ขายของ ในขณะที่ผู้หญิงหนองขาวได้เริ่มมีการทอผ้าและเริ่มมีการใช้ที่กระตุกกันมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525 และค่อย ๆ เริ่มแพร่กระจายมาเรื่อย ๆ เมื่อทางจังหวัดต้องการให้นำผลิตภัณฑ์ของกลุ่มไปแสดง ทางกลุ่มจึงได้ยกผ้าทอหนองขาวเป็นผลิตภัณฑ์ประจำกลุ่ม เนื่องจากเป็นสิ่งที่ทำกันอยู่แล้วในสมาชิกของกลุ่ม ในขณะที่เดียวกันรองประธานคือคุณอารีย์ ก็เป็นผู้นำผ้ามาป้อนและรับ

ซื้อผ้าทอจากกลุ่มคนที่ทอผ้าอยู่แล้ว ทำให้กลุ่มสตรีอาสาของตำบลหนองขาวจึงมีชื่อเสียงด้านการทอผ้าขึ้นมาโดยได้รับการประชาสัมพันธ์ผ่านทางช่องทางของราชการอีกทางหนึ่ง ทำให้เห็นว่าการรวมกลุ่มของกลุ่มสตรีอาสนั้น ต่างยึดโยงกันด้วยกิจกรรมที่สอดคล้องกับสภาพของชุมชน ดังในเรื่องของการฉาปนกิจ และใช้ฐานความสัมพันธ์ที่มีมาแต่เดิมของชุมชนผ่านการทอผ้าเป็นสำคัญ

เหตุการณ์ที่เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญก็คือ ในปี พ.ศ. 2540 ทางกลุ่มสตรีอาสบ้านหนองขาวได้รับเลือกเพื่อนำเสนอในรายการแปลงจริงหนอ ของคุณคำรณ หวานหวังศรี โดยทางรายการได้ติดต่อมาที่ประชาสัมพันธ์จังหวัด และประชาสัมพันธ์จังหวัดติดต่อไปยังพัฒนากรอำเภอ ซึ่งทางพัฒนากรอำเภอได้ให้ข้อมูลของการทอผ้าในหนองขาวไป ทางทีมงานจึงได้มาทำรายการเกี่ยวกับผ้าทอหนองขาว จนทำให้เกิดคำขวัญว่า “ผ้าทอร้อยสีของดีบ้านหนองขาว” ขึ้นนั่นเอง และจากจุดนี้ที่ชื่อเสียงของผ้าทอหนองขาวได้ค่อย ๆ เป็นที่รู้จักในวงกว้างมากขึ้น

- **กลุ่มศิษย์เก่า สัมพันธ์เพื่อนฝูงสู่กลุ่มที่เป็นทางการมากขึ้น**

กลุ่มศิษย์เก่าหรือกลุ่มรุ่น เป็นเครือข่ายความสัมพันธ์หนึ่งที่เกิดขึ้นตามช่วงอายุของคนในวัยเดียวกัน อันเป็นผลมาจากการร่วมเรียนหนังสือในชั้นเดียวกันในวัยเด็ก เมื่อเติบโตความสัมพันธ์ในลักษณะเพื่อน ที่มีวัยใกล้เคียงกันดำรงอยู่ ในขณะที่กิจกรรม การใช้ชีวิตจึงเปลี่ยนไปตามวัย เมื่ออย่างเข้าวัยกลางคน การรวมตัวที่เป็นระบบมีการจัดการที่เป็นทางการจะเริ่มมีมากขึ้น เมื่อเข้าสู่วัยทำงาน หลายคนแยกย้ายไปทำงานต่างถิ่น จึงทำให้เกิดการห่างเหินกันมากขึ้น ทำให้เกิดการปรับตัวในการนัดพบกันเพื่อดำรงความสัมพันธ์ไว้ และค่อย ๆ พัฒนาไปสู่กิจกรรมอื่น ๆ เพิ่มมากขึ้น การรวมรุ่นจะเป็นการร่วมกันในรุ่นที่เรียนปีเดียวกัน หรืออาจรวมกับรุ่นที่ใกล้เคียงกันด้วย เช่น ในรุ่นที่ชื่อว่า กลุ่ม 567 จะเป็นการรวมตัวกันตามปีเกิด คือเป็นกลุ่มเพื่อนนักเรียนที่เกิดในปี พ.ศ. 2505 – 2507 การรวมรุ่นของกลุ่ม 9900 เป็นการรวมกันของเพื่อนที่เกิดในปี พ.ศ. 2499 และ พ.ศ. 2500 หรือกลุ่มสห 08 เป็นการรวมตัวกันของกลุ่มที่เรียนจบในปีเดียวกัน คือ ปี พ.ศ. 2508 ซึ่งเป็นปีที่สำเร็จการศึกษาพร้อมกันสองรุ่นเนื่องจากการยุบชั้นเรียนในปีนั้น

การเกิดขึ้นของกลุ่มรุ่น เมื่อสอบถามมักจะพบว่าเป็นการตั้งขึ้นโดยในแนวทางของ รุ่นพี่รุ่นก่อน ๆ ทำให้ไม่สามารถแน่ใจได้ว่า เริ่มต้นที่รุ่นใดเป็นรุ่นแรก บางรุ่นรุ่นที่เด็กกว่าจะบอกว่ารุ่นก่อนเป็นต้นแบบ แต่เมื่อสอบถามไปถึงรุ่นที่กล่าวถึงก็จะพบว่าเป็นการจัดตั้งตามแนวทางของรุ่นพี่อีก “...เราก็ดังตามอย่างรุ่นพี่เขา” (น้ำโหม่ง, สัมภาษณ์) “...ไปงานศพ ก็เห็นพวกเรีตมีเป็นกลุ่มรุ่นโน้น รุ่นนี้ เราก็คิดว่ารุ่นเราน่าจะมีบ้าง” (นางพนม, สัมภาษณ์) กลุ่มรุ่นรุ่นแรก ๆ มักจะเป็นการรวมกลุ่มแบบไม่มีโครงสร้างมากนัก อาจมีการจัดกินเลี้ยงหรือร่วมในงานของชุมชนบ้างเมื่อมี

โอกาส เมื่อมีคนในรุ่นเจ็บป่วยหรือเสียชีวิตก็จะมีการเรียรายเงินกันเพื่อเป็นการช่วยเหลือเพื่อน แต่ถ้าเป็นกลุ่มที่รวมตัวกันในรุ่นหลัง ๆ จะมีการจัดการที่เป็นระบบ มีความเป็นทางการมากขึ้น เช่น ในบางรุ่นจะมีการจัดทำหนังสือรุ่นเป็นรายชื่อ ที่อยู่ เบอร์โทรศัพท์ของกลุ่ม มีการจัดทำเสื้อรุ่น รวมถึงมีการกำหนดข้อตกลงต่าง ๆ ที่แตกต่างกันไปตามการพูดคุยกันของคนในรุ่น เช่น มีการกำหนดการเป็นสมาชิกสงเคราะห์ คือทุกคนจะเป็นสมาชิกของกลุ่ม แต่คนที่สนใจสามารถสมัครเป็นสมาชิกสงเคราะห์ได้ ซึ่งจะแตกต่างจากการเป็นสมาชิกธรรมดา คือเป็นการเก็บเงินในลักษณะของกลุ่มฌาปนกิจ จะมีการเก็บค่าแรกเข้า และจะต้องจ่ายเงินจำนวนหนึ่งเป็นอัตราคงที่ตามที่ตกลงกันไว้ เมื่อมีสมาชิก ภรรยา บุตรหรือบิดา – มารดาของสมาชิกเสียชีวิต

การรวมตัวกันจัดตั้งกลุ่มรุ่นนั้น พบว่าจะเกิดขึ้นมากในช่วง พ.ศ. 2542 – 2543 ทั้งนี้อาจเป็นผลมาจากกระแสการรวมกลุ่มที่มีในชุมชน หรือสถานะเศรษฐกิจที่ทำให้เกิดการรวมกลุ่มในลักษณะของกลุ่มฌาปนกิจเพิ่มมากขึ้น ส่วนปัจจัยที่ก่อให้เกิด การตั้งกลุ่มขึ้นนั้นนอกเหนือจากการได้รับอิทธิพลของรุ่นพี่ตามที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ยังขึ้นอยู่กับผู้นำของแกนนำในแต่ละรุ่นด้วย ว่ามีความกระตือรือร้นมากเพียงใด โดยส่วนใหญ่แล้วการที่จะบ่งชี้ได้ว่ารุ่นใดมีการตั้งกลุ่มรวมตัวกัน จะสังเกตได้จากการที่มีการจัดงานเลี้ยงรุ่นขึ้น จึงอาจกล่าวได้ว่างานเลี้ยงรุ่นเป็นตัวชี้วัดมีกลุ่มรุ่นนั้น ๆ เกิดขึ้นแล้ว แต่การแสดงตัวตน การดำรงอยู่และความเหนียวแน่นของกลุ่มรุ่น คือ การมีส่วนร่วมในงานของชุมชน เช่น การออกขุ้มในงานเทศกาลอย่าง งานสงกรานต์ งานลอยกระทง โดยจะเป็นการจัดขุ้มสอยดาว ขุ้มเลี้ยงโชค หรือการเรียรายเงินช่วยเหลืองานวัดงานส่วนรวมต่าง ๆ รวมถึงการมีพวงรีดของกลุ่มในงานศพ เป็นต้น

การรวมกลุ่มของกลุ่มรุ่นได้ก่อให้เกิดผลต่าง ๆ ในหลายมิติ ทั้งในแง่จิตใจ ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน รวมถึงเรื่องของการเมือง ในมิติความสัมพันธ์ของคนในชุมชนนั้น กลุ่มรุ่นเป็นกลไกหนึ่งที่ดึงคนให้เข้ามาร่วมงานส่วนรวมของชุมชน และก่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างคนในชุมชน

“มันก็แปลก ตอนเรียนแม้ว่าจะสนิทกัน แต่พอห่าง ๆ กัน ไปก็ไม่ค่อยได้คุยกัน ก็เลยเหมือนไม่สนิท แต่พอมาเจอกันคุยกันก็รู้สึกสนิทเหมือนเดิม ... บางคนตอนเรียนอยู่เรียนคนละห้อง ก็ไม่ค่อยได้คุยกัน พอเจอในงานเลี้ยงรุ่น คุยกันเหมือนสนิทกัน” (นางพนม, 11 เม.ย. 2544)

“บางคนห่างไปมากเจอกันก็ไม่ได้ทัก พอเลี้ยงรุ่นเจอกัน หลังจากนั้นเจอกันที่ไหนในหมู่บ้านก็ต้องทักกันแล้ว ... ตอนวัยรุ่นดีกันก็มี แต่พอโต ๆ ก็ลดลง มีกลุ่มรุ่นก็ช่วยได้อีก” (สมเจตน์, 22 เม.ย. 2544)

นอกเหนือจากที่กล่าวมาแล้ว กลุ่มรุ่นยังมีอิทธิพลต่อเรื่องของการเมืองอีกด้วย โดยเฉพาะในระดับท้องถิ่น เนื่องจากฐานคะแนนจากคนรุ่นเดียวกัน ก็เป็นอีกช่องทางหนึ่งที่จะได้มาด้วยคะแนนเสียง นอกเหนือไปจากฐานของเครือญาติ และพรรคพวกเพื่อนฝูงที่สนิทสนมใกล้ชิดกัน ดังในการเลือกตั้งสมาชิกสภาเทศบาลเมื่อปี พ.ศ. 2542 โดยเป็นการเลือกเพิ่มเติมจำนวน 3 คน (ในปี พ.ศ. 2541 ได้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาเทศบาลจำนวน 9 คน เมื่อต่อมาในปี พ.ศ. 2542 ได้มีการเปลี่ยนแปลงฐานะเป็นเทศบาล จึงต้องมีการเลือกตั้งเพิ่มเติมให้ครบ 12 คน) ได้มีผู้สมัครรับเลือกตั้ง 2 คนในจำนวน 6 คน มีความพยายามจะก่อตั้งกลุ่มรุ่นของตนเองขึ้นมาในช่วงของการเลือกตั้ง แต่ก็ไม่ได้รับเลือก และภายหลังจากการเลือกตั้งเสร็จสิ้นไปแล้ว ได้เกิดกลุ่มรุ่นของผู้ที่ได้รับการเลือกตั้งผู้หนึ่งขึ้น อันอาจเป็นผลหรืออิทธิพลมาจากการหาเสียงจากเพื่อนร่วมรุ่นในช่วงเลือกตั้ง ทำให้เห็นว่า เมื่อถึงคราวจำเป็น เช่นการเลือกตั้ง เครือข่ายความสัมพันธ์ของบุคคลที่มีอยู่ในลักษณะต่าง ๆ จะถูกนำมาใช้ นอกจากนี้ด้วยบุคคลเพียงคนเดียว อาจรื้อฟื้นความสัมพันธ์และเชื่อมโยงคนที่เคยคุ้นเคยกันให้กลับมาใกล้ชิดกว่าที่เป็นอยู่ได้

- กลุ่มฉาปนกิจ: การปรับรูปแบบการช่วยเหลือกัน

การดำเนินงานในลักษณะของกลุ่มฉาปนกิจ ที่เกิดขึ้นกับกลุ่มต่าง ๆ นั้นเป็นการปรับเปลี่ยนรูปแบบการช่วยเหลือกันของคนในชุมชนที่สำคัญ อันมีผลต่อลักษณะการรวมกลุ่มที่เป็นทางการมากขึ้น แตกต่างจากเดิมที่ไม่มีรูปแบบและข้อกำหนดแน่นอน แต่เป็นธรรมเนียมที่รับรู้ร่วมกันถึงการไปช่วยเหลือกันในรูปแบบต่าง ๆ แต่จากการเปลี่ยนแปลงของสังคม ทำให้การแสดงออกถึงความเอื้ออาทรกัน เป็นไปในลักษณะที่เป็นรูปธรรมมากขึ้น เป็นเรื่องของการใช้เงินเป็นสื่อกลางในอัตราขึ้นพื้นฐานที่รับรู้กันอยู่ในที่ เมื่อสภาวะทางเศรษฐกิจที่ตกต่ำ ทำให้เกิดการปรับตัวเพื่อรองรับปัญหาดังกล่าว ในช่วง 3 - 4 ปีที่ผ่านมา (พ.ศ. 2541 - 2544)จึงพบว่ามีเกิดขึ้นของกลุ่มในลักษณะฉาปนกิจเพิ่มขึ้น นอกเหนือไปจากกลุ่มสตรีอาสาที่มีอยู่เดิม ก็จะเป็นกลุ่มที่ตั้งขึ้นตามหมู่ที่อยู่อาศัย หรือจากกลุ่มเพื่อนร่วมรุ่น ซึ่งการรวมกลุ่มดังกล่าวสามารถแบ่งเบาภาระเหล่านี้ได้ เนื่องจากการที่จ่ายเงินทำบุญในนามกลุ่มจะเป็นการจ่าย ที่น้อยกว่าในด้านของผู้ที่ไปร่วมงาน ในขณะที่เดียวกัน ทางด้านเจ้าภาพงานก็จะแน่ใจได้ว่า ตัวเองจะได้เงินก้อนหนึ่งมาช่วยในค่าใช้จ่าย

“การเก็บ 50 บาทบางครั้งกลับเป็นการดี เพราะบางที่ไปงานศพต้องจ่าย 100 แต่ถ้าจ่ายกับกลุ่มแม่บ้านแล้วก็ไม่เป็นไร คนส่วนหนึ่งจึงยังเป็นสมาชิกอยู่” (ป้าดาวเรือง, 5 พ.ย. 42)

“อย่างบางคนเขาไม่ได้เป็นกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มอสม. เขาก็อยากเป็นกลุ่มรุ่น เพราะอย่างน้อย ๆ เขาก็ยังได้แน่ ๆ อาจจะ 6,000 บาท คือบางที่เวลามีกงาน บางคนไปร่วมแต่ไม่ได้ร่วมทำบุญ ตรงนี้มันก็เป็นเหมือนการจี้ว่า ต้องจ่ายด้วยเหมือนกันมันดีกว่า”(ชาวบ้านหมู่ 2, สัมภาษณ์)

“เดี๋ยวนี้งานศพก็ไม่ลำบากแล้ว เพราะมีกลุ่มรุ่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มอะไรต่ออะไร ไม่งั้นแต่ก่อนต้องกังวลว่าจะพอ ค่าใช้จ่าย ค่าทำโลงอะไรต่ออะไรหรือเปล่า คืออย่างน้อย ๆ ก็จำนวนหนึ่ง”(ชาวบ้านหมู่ 1, สัมภาษณ์)

เป็นที่น่าสังเกตว่าการดำเนินการในลักษณะกลุ่มฌาปนกิจนี้มีเคยมีการดำเนินการกันมานานแล้ว ก่อนปี พ.ศ. 2457 เป็นอย่างน้อย โดยกลุ่มคนจีน และมีการเชื่อมโยงระหว่างตำบลด้วย “...คือกลุ่มฌาปนกิจนี้มีมานานแล้วนะ พ่อผมก็เล่าให้ฟังว่า สมัยพ่อของพ่ออีกทีก็มีกลุ่มฌาปนกิจแล้ว เกิดขึ้นในกลุ่มคนจีน ตอนนั้นพ่อผมอายุ 87 ปี แล้วยิ่งกว่านั้นยังมีสมาชิกระหว่างตำบลด้วยนะ...” (อ.สมบัติ, สัมภาษณ์) แต่ด้วยการเปลี่ยนแปลงของสังคม ทำให้เจ็องและค่อย ๆ หายไปบ้างตามแต่ละช่วงเวลา

อย่างไรก็ตาม การที่มีการดำเนินการในลักษณะของกลุ่มฌาปนกิจที่เพิ่มมากขึ้นในปัจจุบัน จะมีรูปแบบที่เป็นทางการและมีความหลากหลายขึ้น และการที่มีกลุ่มฌาปนกิจเพิ่มมากขึ้นเป็นจำนวนมากนั้น ได้ก่อให้เกิดคำถามที่เกี่ยวกับความยั่งยืนของกลุ่มบางกลุ่ม รวมถึงการเข้าร่วมเป็นสมาชิกของบุคคลบางคนที่ขาดส่งหรือไม่เต็มใจในการจ่ายเงินบ้าง การปรับเปลี่ยนรูปแบบการช่วยเหลือกันที่แสดงออกมาด้วยกลุ่มฌาปนกิจนี้ เป็นการปรับเปลี่ยนเพื่อให้มีความชัดเจน แน่นนอนเป็นหลักประกันและเป็นหน้าที่มากขึ้น ในขณะที่แต่ก่อนจะเป็นการช่วยเหลือกันตามแต่โอกาส การปรับตัวนี้ยังแสดงถึงการเปลี่ยนแปลงรูปแบบความสัมพันธ์ที่เป็นแบบหลวม ๆ เป็นเครือข่ายไปสู่ความเป็นกลุ่มที่ชัดเจน เป็นทางการมากขึ้น โดยมีฐานความสัมพันธ์ในลักษณะต่าง ๆ รองรับ

5.2 กระบวนการสร้างเครือข่ายกับภายนอก: การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น

เหตุการณ์สำคัญที่ทำให้บ้านหนองขาวมีการติดต่อและสร้างเครือข่ายกับภายนอกชุมชนอย่างเห็นได้ชัด และทำให้ตัวชุมชนเปิดสู่ภายนอก มีการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานต่าง ๆ มีการจัดงานประเพณีสงกรานต์ในลักษณะที่เป็นงานวัดเพื่อแสดง ประเพณีวัฒนธรรม การละเล่น และภูมิปัญญาต่าง ๆ ของบรรพชนในอดีต มีการแสดงแสง สี เสียงในรูปแบบของละครพื้นบ้าน ทำ

ให้เป็นที่น่าสนใจจากบุคคลภายนอกทั้งในแง่การท่องเที่ยว และในแง่ของวิชาการ โดยจุดกำเนิดเกิดขึ้นจากความต้องการที่จะอนุรักษ์อาคารเรียนเก่าของโรงเรียนวัดอินทาราม อันเป็นอาคารเรียนหลังแรกของชุมชนซึ่งมีความผูกพันกับคนหนองขาวเป็นจำนวนมาก

5.2.1 พิธีกรรมคือจุดเริ่มต้นและบทบาทของความสัมพันธ์แบบหลวม

เดิมที่อาคารหลังนี้เป็นอาคารเรียนของโรงเรียนวัดอินทาราม ตั้งอยู่บริเวณใกล้พระป่าเลไลย์ หน้าประตูทางเข้าวัด สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2510 เมื่อสมัยของพระครูโกวิทสุตคุณ เจ้าอาวาสที่เป็นที่นับถือของคนหนองขาวต่อมาเมื่อเวลาผ่านไป ได้มีการย้ายการเรียนการสอนไปอยู่อาคารหลังใหม่ ทำให้อาคารเรียนเดิมหลังนี้ถูกปล่อยทิ้งร้างไว้ มิได้มีการใช้ประโยชน์ และอยู่ในสภาพที่เสื่อมโทรม อดีตกำนัน ซึ่งแม้จะเป็นอดีตกำนันแต่ก็เป็นบุคคลที่มีบารมีสูง เป็นผู้นำเก่าที่ชาวบ้านเกรงใจ มีความคิดที่จะดำเนินการกับอาคารหลังนี้ จึงได้คิดป้ายแสดงความต้องการที่จะทุบอาคารหลังไว้ที่บริเวณอาคาร คนในบ้านหนองขาวต่างรับรู้เรื่องราวที่จะรื้ออาคารเรียนหลังเก่ามาเป็นระยะเวลา 3 - 4 ปี แต่ก็ยังไม่มีใครดำเนินการใดที่เป็นรูปธรรมเกิดขึ้น แม้ว่าโดยส่วนใหญ่แล้วจะไม่เห็นด้วยกับการทุบอาคารเรียนหลังเก่านี้ เนื่องจากชาวหนองขาวเกือบทุกคนจะเคยใช้อาคารหลังนี้ในช่วงที่เล่าเรียนหนังสือ

จนกระทั่งคุณชัชวาลย์ ทองดีเลิศ ซึ่งเป็นนักพัฒนาองค์กรเอกชนทำงานในพื้นที่ภาคเหนือ ได้กลับมาอยู่ที่บ้านในปี พ.ศ. 2539 เพื่อมาจัดงานศพของคุณแม่ ทำให้คุณชัชวาลย์ ได้รับทราบข่าวนี้และเริ่มพูดคุยกับเพื่อนฝูงคนรู้จักถึงความเป็นไปได้ในเรื่องดังกล่าว จากการปรึกษากับเพื่อนฝูง ทางคุณชัชวาลย์จึงได้ตัดสินใจเข้าไปพูดคุยกับอดีตกำนัน

“พี่กลับมาก็เห็นป้ายว่า ‘ควรจะทุบทิ้งหรือจะปรับปรุง ขอให้ไปคิดดู’ เจอเพื่อนเพื่อนก็เล่าให้ฟังว่าจะมีการทุบอาคารทั้งชาวบ้านไม่ยอม ยืนยันมาอยู่ 3 - 4 ปีแล้ว ก็คุกรุ่นกันมา ก็ไม่รู้จะเอาอย่างไร พี่ก็เลยคิด เราก็คืออยู่ไกลนะ ไม่น่าจะเป็นอะไร ก็เลยขอเข้าไปคุยกับแก ก็บอกพ่อกำนัน ผมคุยกับเพื่อน ๆ ว่าน่าจะปรับปรุงไม่ยากให้ทุบ ผมก็เรียนที่นั่น แกก็บอกว่ามีคนมาพูดกับแกเยอะหลายคน ไม่เห็นมีใครเอาจริงสักคน พูดกับแกแล้วก็หาย ถ้าคิดว่าไม่ปรับปรุงก็ควรจะทุบไม่งั้นก็จะเสียไปเรื่อย ๆ ไม่ก็จะเสีย อะไรก็จะเสีย แล้วก็จะได้อะไรเลย พี่ว่ามันก็ถูกของแฉะ พี่ก็เลยบอกว่าผมจะไปคุยกับเพื่อน ๆ ดูแล้วจะมาช่วยกันปรับปรุง แกก็บอกว่าเออเอา ถ้าจะปรับปรุงจริง ๆ พ่อกำนันก็จะช่วยด้วย แต่ถ้าเอ็งไม่เอาจริงพ่อกำนันก็จะทุบ” (ชัชวาลย์ ทองดีเลิศ, สัมภาษณ์)

หลังจากนั้นจึงมีการเรียกประชุมทั้งหมู่บ้าน เพื่อหารือในเรื่องอาคารเรียนดังกล่าว จนในที่สุด ได้มีความเห็นร่วมกันว่าจะทำการบูรณะอาคารเรียนหลังเก่า โดยในเบื้องต้นใช้แนวทางการจัดตั้งกองผ้าป่าเพื่อเป็นการระดมทุนในการบูรณะอาคารเรียนก่อนแรก และเมื่อพูดคุยกันต่อ ก็มีความคิดว่า เพื่อเป็นการฉลองผ้าป่าและเป็นการระดมทุนในการบูรณะอาคารจึงได้มีการจัดงาน “ย้อนอดีต 100 ปีบ้านหนองขาว” ในช่วงของวันสงกรานต์ ของปี พ.ศ. 2540 โดยมีการจัดชมจำลองวิถีชีวิตในอดีต อาหารคาวหวานต่าง ๆ การเล่นกีฬาวิ่งไล่จับ ประทัด และการเล่นต่าง ๆ โดยแบ่งกันรับผิดชอบชมละหมู่บ้าน เช่น หมู่ 1 เคี้ยวน้ำตาลทำกระแฉ่ง หมู่ 2 ทอผ้า แล้วแต่การพูดคุยตกลงกัน โดยเปิดให้คนภายนอกได้สัมผัส ชมนมคาวหวานและเครื่องคัมพภัณฑ์บ้านของชาวหนองขาว โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย ซึ่งการจัดงานดังกล่าวเป็นอิทธิพลมาจากประสบการณ์ทำงานของคุณชัชวาลย์ ในการจัดงานสืบสานวัฒนธรรมล้านนาที่เชียงใหม่เป็นประจำทุกปี และได้นำแนวทางดังกล่าวมาร่วมดำเนินการในบ้านเกิดของตนเอง

ปรากฏการณ์ดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นความสำคัญของพิธีกรรมที่เป็นดังจุดเริ่มต้นให้คนมารวมกัน เป็นจุดนัดหมาย ให้ข่าวสาร เรื่องราวต่าง ๆ ไหลเวียนสู่กัน ในขณะเดียวกัน บทบาทการทำงานที่แตกต่างกันของระดับความสัมพันธ์ได้ปรากฏออกมา ความสัมพันธ์ระหว่างคุณชัชวาลย์ ที่มีกลุ่มคนในชุมชนแตกต่างกันไป ด้านความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวอาจถือได้ว่าเป็นลักษณะความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกัน แต่ในขณะเดียวกันด้วยการทำงาน ที่ต้องไปอยู่ที่จังหวัดเชียงใหม่ ทำให้พิจารณาได้ว่า ความสัมพันธ์ของคุณชัชวาลย์ที่มีต่อคนในชุมชน เช่น เพื่อนร่วมรุ่นหรือกับคนอื่น ๆ เป็นความสัมพันธ์ที่หลวม ๆ มิได้ใกล้ชิดติดต่อกันเป็นประจำ ซึ่งความสัมพันธ์แบบหลวมที่เอง ที่แสดงบทบาทที่แตกต่างไปจากคนในชุมชน และก่อให้เกิดทางเลือกเพิ่มขึ้น

5.2.3 เครือข่ายของบุคคลสู่เครือข่ายของชุมชน

หลังจากการจัดงาน “ย้อนอดีต 100 ปีบ้านหนองขาว” ผ่านด้วยดีในปีแรก การซ่อมแซมอาคารเรียนหลังเก่าก็ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง จนใกล้เสร็จเรียบร้อย จึงได้มีการหารือกันของชาวบ้านในการใช้งานอาคาร ที่ประชุมได้ตกลงกันว่าจะจัดทำเป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นขึ้น ด้วยกระบวนการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นและความมีชื่อเสียงของชุมชนที่ค่อย ๆ มีคนรู้จักมากขึ้น จึงทำให้เกิดการติดต่อร่วมงานกับภายนอกมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยมี ททท. ที่ได้มีการให้ความช่วยเหลือในเรื่องของการประชาสัมพันธ์ตั้งแต่ปีแรก ก็เริ่มเข้ามาร่วมงานในด้านอื่น ๆ ด้วย ในเบื้องต้นนั้น ทางชุมชนได้เข้าไปพูดคุยกับทาง ททท. เพื่อขอการสนับสนุน ซึ่งในความสัมพันธ์กับ ททท. นั้นทางคุณชัชวาลย์ได้เคยร่วมงานกับทาง ททท. ในเขตพื้นที่ภาคเหนือและได้รู้จักกับเจ้าหน้าที่ส่วนกลางบ้างพอสมควร

จึงเป็นช่องทางสำคัญในการให้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับบ้านหนองขาวและนำมาสู่ความร่วมมือในที่สุด

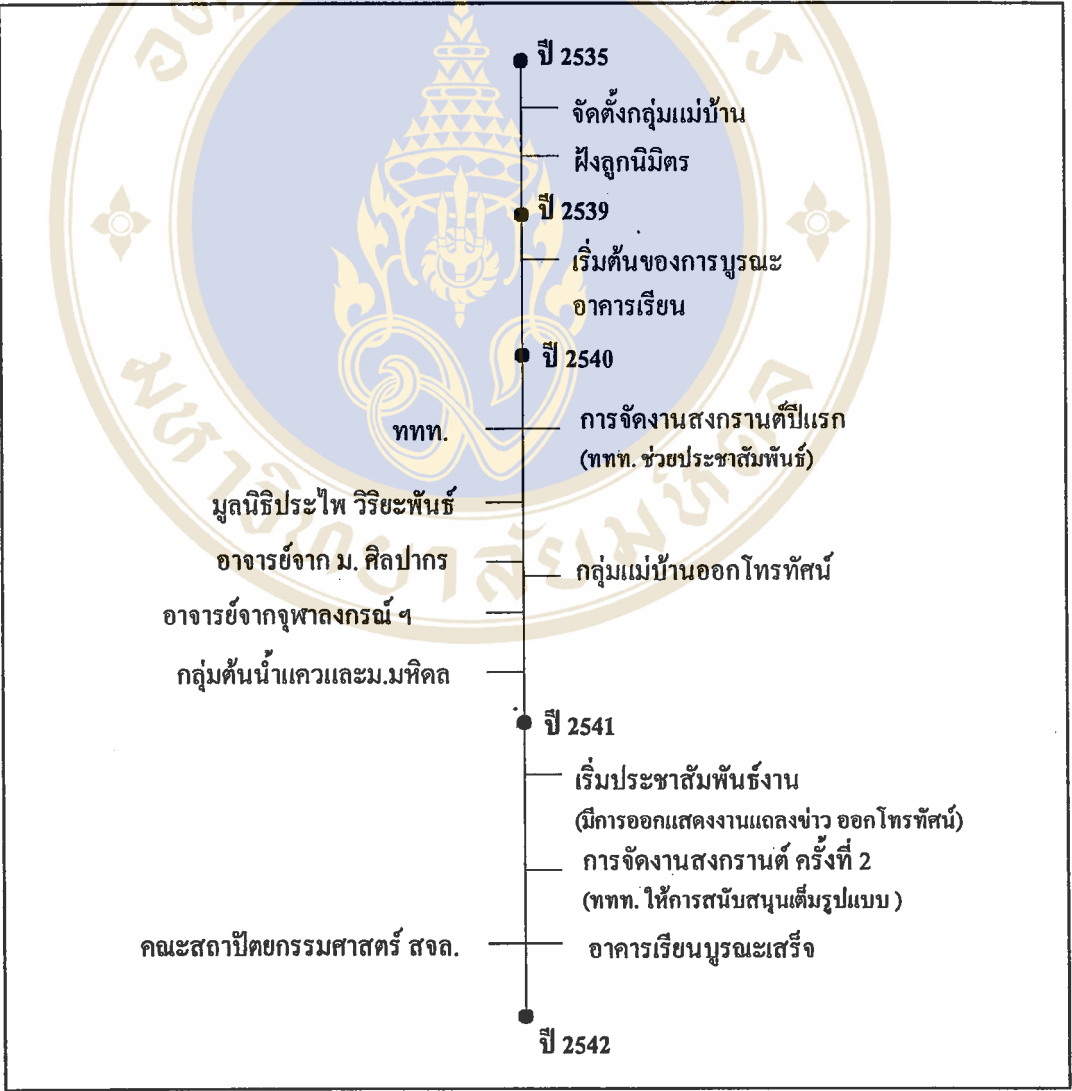
นอกเหนือจากทพท. แล้ว ทางมูลนิธิประไพ วิริยะพันธุ์ ได้เข้ามาช่วยเหลือในเรื่องของการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ซึ่งเป็นการติดผ่านทางอาจารย์ศรีศักร โดยคุณชัชวาลย์ได้ใช้ช่องทางของอาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ และเพื่อนรุ่นน้องที่ทำงานกับอาจารย์ศรีศักร ในการแนะนำเบื้องต้น การศึกษานอกโรงเรียน ได้ช่วยเหลือในเรื่องการอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เช่น การจัดพาหนะเพื่อพาคณะกรรมการไปดูงานพิพิธภัณฑ์ตามที่ตั้งต่าง ๆ โดยเป็นการสนับสนุนจากผู้อำนวยการศึกษานอกโรงเรียนในขณะนั้น ซึ่งมีภรรยาเป็นคนหนองขาว สอนอยู่โรงเรียนวัดอินทาราม อาจารย์จากมหาวิทยาลัยศิลปากร ได้นำนักศึกษามาออกภาคสนาม อาจารย์จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้เข้ามาศึกษาการสวดพระมาลัยเพื่อจัดทำสารานุกรมภาคกลาง มหาวิทยาลัยมหิดลและกลุ่มต้นน้ำแควร่วมกับกลุ่มครู ทำการวิจัยท้องถิ่นและได้มีการจัดเวทีสาธารณะในชุมชน นอกจากนี้ในภายหลัง (ปี พ.ศ. 2543 – 2544) ยังมีการของบประมาณสนับสนุนจากกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ โดยผ่านทาง ผู้ใหญ่ของกระทรวงศึกษาธิการที่คุ้นเคยกับชุมชน

กระบวนการของการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์จึงได้ก่อให้เกิดการร่วมมือกัน ทั้งจากภายในชุมชนเองและหน่วยงานภายนอกอย่างมาก กิจกรรมความร่วมมือและความเคลื่อนไหวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ได้ทำให้เครือข่ายของบุคคลที่มีความสำคัญต่องานส่วนรวมของชุมชนปรากฏขึ้น และยังคงค่อย ๆ แปรเปลี่ยนเป็นความสัมพันธ์ที่สำคัญของชุมชนด้วย เครือข่ายความสัมพันธ์เหล่านี้ต่างเอื้ออำนวยให้ประโยชน์ต่องานของชุมชน ซึ่งปรากฏออกมาให้เห็นอย่างเด่นชัดหรือเป็นอยู่เบื้องหลังความสำเร็จที่เกิดขึ้น โดยคนที่ไม่ได้ยุ่งในอาจไม่รู้ถึงความสัมพันธ์เบื้องหลังดังกล่าว ดังนั้นฐานความสัมพันธ์เดิม จึงเป็นส่วนสำคัญที่จะเอื้อให้เกิดความร่วมมือหรือการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ขึ้น

5.2.3 การแพร่กระจายของเครือข่าย

การเชื่อมโยงระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ กับชุมชน ยังมีได้หยุดอยู่เพียงแค่หน่วยงานต่าง ๆ ที่เข้าทำร่วมงานกับชุมชนตามที่ได้นำเสนอไปเท่านั้น แต่ยังคงมีการขยายต่อไปเรื่อย ๆ ผ่านการแนะนำ การบอกเล่าต่อ ๆ กัน รวมถึงการประสานงานในส่วนที่ต้องการความช่วยเหลือเพิ่มเติม โดยทางมูลนิธิประไพ วิริยะพันธุ์ ได้ติดต่อประสานให้ทางคณะสถาปัตยกรรม สถาบันเทคโนโลยีเจ้าคุณทหารลาดกระบัง (สจล.) เข้ามาช่วยเหลือในเรื่อง การออกแบบพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น อาจารย์จากคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ได้เข้ามาทำโครงการจัดทำคู่มือการท่องเที่ยว โดยได้ข้อมูล

จากกลุ่มต้นน้ำแควและสาขลาฟอรั่ม รวมถึงนักศึกษาของมหาวิทยาลัยศิลปากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยมหิดลที่ได้เข้ามาทำวิทยานิพนธ์ผ่านทางอาจารย์ของตน ทางด้าน ททท. ได้มีการดิงนักแสดงที่เป็นคนหนองขาว ไปแสดงในละครพื้นบ้านเรื่อง อื่น ๆ นอกจากนี้ผ่านช่องทางของ ททท. ก่อให้เกิดการประชาสัมพันธ์ในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งการเข้ามาทำรายการโทรทัศน์ การประชาสัมพันธ์ทางวิทยุและหนังสือพิมพ์ ทำให้บ้านหนองขาวเป็นที่รู้จักมากขึ้น ทำให้มีนักท่องเที่ยวและกลุ่ม องค์กร หน่วยงานต่าง ๆ มาศึกษาดูงานเพิ่มมากขึ้น เครือข่ายความสัมพันธ์ของชุมชนจึงเริ่มขยายออกไป ซึ่งลำดับเหตุการณ์และหน่วยงานที่ชุมชนได้มีการติดต่อสัมพันธ์แสดงได้ดังแผนภาพที่ 5-1

แผนภาพที่ 5-1 ลำดับเหตุการณ์และการเชื่อมต่อกับหน่วยงานภายนอกของบ้านหนองขาว

5.3 บทบาท การจัดการและกระบวนการของเครือข่าย

บทบาทการทำงาน การจัดการเป็นช่องทางหนึ่งที่จะใช้ในการทำความเข้าใจถึงการประสานงาน จุดเชื่อมต่อที่เกิดขึ้นในเครือข่ายความสัมพันธ์ของชุมชน รวมถึงปัจจัยแวดล้อมบางประการที่มีอิทธิพลต่อเครือข่ายความสัมพันธ์ของชุมชน ในหัวข้อนี้จึงเป็นการนำเสนอถึงบทบาทและการจัดการของกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน รวมถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับกระบวนการทำงานหรือจุดเชื่อมต่อในแต่ละช่วงของเวลา

5.3.1 บทบาทของกลุ่มต่าง ๆ ภายในหนองขาว

- ผู้นำที่เป็นทางการและองค์กรท้องถิ่น

กลุ่มคนเหล่านี้คือ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน รวมถึงสมาชิกสภาเทศบาลและสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ในอดีตกำนันผู้ใหญ่จะได้มาซึ่งตำแหน่งโดยความเห็นชอบของคนในหมู่บ้าน แต่ภายหลังการได้มาของกำนันผู้ใหญ่บ้านจะผ่านการเลือกตั้ง กำนันรัช พุททติกุล เป็นกำนันคนแรกที่ได้รับการเลือกตั้งขึ้นมามีตำแหน่งกำนัน เมื่อมีการเลือกผู้ใหญ่บ้านแล้ว ผู้ใหญ่บ้านจะทำการแต่งตั้งผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน จำนวน 2 คน กำนันผู้ใหญ่บ้านจะเป็นกลุ่มที่จะเข้าร่วมประชุมในงานของหมู่บ้านเกือบทุก ๆ ครั้ง ไม่ว่าจะเป็นงานของวัด ของโรงเรียนรวมถึงงานของทางราชการด้วย ในการประชุมผู้ที่เป็นแกนหลักของงานจะชี้แจงรายละเอียดปลีกย่อยของงาน ภายหลังจากนั้นก็ทำการแบ่งงานส่วนใหญ่จะแบ่งตามหมู่ เช่น ในการทำขุมนงานสงกรานต์ หรือการประดับเกวียนในขบวนแห่เทศน์มหาชาติ ในงานที่ปริมาณงานไม่มากนัก อาจหมุนเวียนกันตามความเหมาะสม เช่น ครั้งนี้ใช้แรงของหมู่ 1 – 2 ครั้งต่อไปใช้แรงของหมู่ 3 – 4 ตามแต่จะความสมัครใจและการตกลงกันของกลุ่มผู้ใหญ่

เมื่อรับงานมาแล้ว งานต่าง ๆ จะถูกกระจายสู่ลูกบ้านของตนเอง ตรงจุดนี้เองที่ฐานเครือข่ายและเพื่อนฝูงได้อำนวยความสะดวกให้แก่งานต่าง ๆ โดยทั่วไปบุคคลที่จะได้รับเลือกตั้งในการดำรงตำแหน่งต่าง ๆ จะเป็นบุคคลที่มีคนรู้จักมาก ดังนั้นเมื่อถึงคราวที่จะต้องกระจายข่าวระดมแรงงานหรือความช่วยเหลือ ข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ก็จะกระจายผ่านกลุ่มเครือข่าย ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านทำงานดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย และคนที่เข้ามาช่วยงานอย่างใกล้ชิด สม่าเสมอ มักจะเป็นกลุ่มเครือข่าย เพื่อนบ้านที่ใกล้ชิดและเพื่อนฝูงที่สนิทกัน ในแง่เดียวกันเทศบาลและอบต. จะเป็นหน่วยหนึ่งที่มีบทบาทในอีกลักษณะที่คล้ายกับเป็นอีกหมู่บ้านหนึ่ง เช่น การรับผิดชอบจัดเกวียนใน

ขบวนแห่ รวมถึง การสนับสนุนอุปกรณ์ การจัดสรรงบประมาณในการดำเนินกิจกรรมของหมู่บ้าน ตามโอกาสและการประชุมพูดคุยกัน โดยทำงานร่วมกับกำนัน ผู้ใหญ่บ้านและเจ้าอาวาส

อย่างไรก็ตาม ในกระบวนการทำงานอาจเกิดความไม่เข้าใจหรือความขัดแย้งระหว่าง กลุ่มผู้นำที่เป็นทางการด้วยกันหรือกลุ่มผู้นำในส่วนอื่น ๆ ขึ้นได้ ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นและดำรงอยู่นั้นจะส่งผลให้ ความร่วมมือจากลูกบ้านหรือคนใกล้ชิดกับผู้นำดังกล่าวก็จะลดน้อยลงไปด้วยตาม สายของผู้นำ

• เจ้าอาวาสและคณะกรรมการวัด

วัดเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านหนองขาวมาเป็นเวลาช้านาน และชาวบ้านหนองขาว ทั้งหมดต่างนับถือศาสนาพุทธ เจ้าอาวาสซึ่งเป็นคัมภีร์ตัวแทนของวัดจึงเป็นที่เคารพนับถือของคนใน ชุมชน งานต่าง ๆ ที่เป็นของวัดจึงดำเนินไปอย่างเรียบร้อยโดยการนำของเจ้าอาวาส นอกเหนือจาก นี้เจ้าอาวาสยังเป็นผู้สำคัญในงานพัฒนาต่าง ๆ ของหมู่บ้าน โดยเฉพาะในยุคของพระครู โกวิตสุตตคุณหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า หลวงพ่อพยอม ที่เป็นผู้มาร่วมกับกำนัน ผู้ใหญ่บ้านในการก่อสร้าง โรงเรียน สถานีอนามัย ห้องสมุดประชาชนและการพัฒนาต่าง ๆ และด้วยความที่เจ้าอาวาส เป็นผู้ผู้นำในด้านต่าง ๆ ของชุมชน เจ้าอาวาสจึงถูกเลือกสรรและตรวจสอบจากชาวบ้านอย่างใกล้ชิด

ในการทำงานเจ้าอาวาสจะเป็นสัญลักษณ์ของศูนย์รวมของความร่วมมือร่วมใจของ ชุมชน แต่การที่งานต่าง ๆ ที่มีจำนวนมากจะถูกจัดการไปได้เป็นอย่างดีนั้น จำเป็นต้องมีการ เกื้อหนุนจากคนในชุมชน นอกเหนือจากผู้นำที่เป็นทางการแล้ว จะมีกลุ่มคนที่ใกล้ชิดกับวัดเป็น แกนหลักในการดูแลความเรียบร้อยต่าง ๆ การวางแผนการจัดงาน การกำหนดช่วงเวลาการทำงาน การแบ่งงาน การเตรียมงาน และที่สำคัญคือการดูแลเรื่องงบประมาณ อุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ซึ่งก็คือ คณะกรรมการวัด ในอดีตสมัยหลวงพ่อพยอม เจ้าอาวาสจะเป็นผู้เลือกคณะกรรมการวัด แต่ในปัจจุบันมีการจัดโครงสร้างที่เป็นรูปแบบมากขึ้น โดยคณะกรรมการวัดจะได้มาจากการคัดเลือกของคนในชุมชน งานของคณะกรรมการวัดก็คือการดูแลเรื่องต่าง ๆ ของวัด แต่จะเน้นหนักไป ที่เรื่องของการเงิน งบประมาณ การใช้จ่าย อุปกรณ์เครื่องใช้ของวัด ดังนั้น บุคคลที่ได้รับการไว้วางใจให้เข้ามาเป็นคณะกรรมการของวัดจึงมักจะเป็นอดีตครูหรือบุคคลที่ชาวบ้านให้ความนับถือ คณะ กรรมการวัดอยู่เบื้องหลังที่คอยสนับสนุนการตัดสินใจและการดำเนินงานของเจ้าอาวาส โดยทำงาน ร่วมกับกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มคนที่ใกล้ชิดกับวัดโดยมีคนในชุมชนให้ความร่วมมือด้วยความศรัทธาใน พระพุทธศาสนาและวัด

งานส่วนร่วมที่เกิดขึ้น การได้รับการสนับสนุนจากวัดจะเป็นสิ่งจำเป็น แม้ว่าเรื่องนั้น ๆ จะเป็นเรื่องที่ดีมีประโยชน์ แต่ถ้าไม่ได้รับการสนับสนุนจากวัดจะทำให้ความร่วมมือที่เกิดขึ้นไม่เต็มที่ ซึ่งเป็นเช่นเดียวกับการที่ต้องได้รับการสนับสนุนจากผู้นำเช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน แต่การสนับสนุนจากวัดดูจะมีอิทธิพลมากกว่า ดังนั้นแนวคิดและบุคลิกของเจ้าอาวาสจึงมีอิทธิพลต่อทิศทางของชุมชนมาโดยตลอด ในปัจจุบันที่มีเรื่องของการจัดตั้งพิพิธภัณฑสถาน เรื่องของการท่องเที่ยว นั้น การติดต่อจากหน่วยงานต่าง ๆ จะผ่านไปที่หลวงพ่อก็ได้ รวมถึงปัญหาความขัดแย้ง การประสานงานจากทุก ๆ ฝ่าย ทั้งจากภายในและภายนอก แม้ในบางเรื่องจะมีผู้ที่มีบทบาทดูแลหลักในเรื่องนั้น ๆ แต่ท้ายสุดก็ต้องผ่านการรับรู้ของเจ้าอาวาส ทั้งในเรื่องของการท่องเที่ยวของ ททท. การจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานที่ได้รับการช่วยเหลือจากมูลนิธิประไพ วิริยะพันธุ์ การเข้ามาศึกษาดูงานของสถานศึกษา รวมทั้ง ความขัดแย้งหรือความคิดเห็นที่ไม่ลงรอยกันระหว่างกลุ่มหรือหน่วยงานในชุมชน

“เราอยู่ตรงนี้ มันเหมือนกับว่าเราฟังทั้งสองหู” (เจ้าอาวาสวัดหนองขาว, สัมภาษณ์)

“คนที่เป็นตัวประสานทั้งหมดก็คือหลวงพ่อก็เหมือนกับหลวงพ่อก็คือศูนย์กลาง คือหลวงพ่อก็คือเอ็น และก็นี่มัน ทำให้ไม่เกิดปัญหาเพิ่ม แต่ก็ไม่ได้สนใจหลายคน” (ชาวบ้านหนองขาว, สัมภาษณ์)

“... คิดว่าด้วยสถานะที่อยู่กับวัดด้วยที่ทำให้เจ้าอาวาสมีบทบาท คือหนองขาวนี้ นะถ้าเป็นเรื่องวัดทุกคนจะยอมให้ แต่ถ้าเป็นกลุ่มนั้น กลุ่มนี้ให้จะทำก็ทำแต่อาจไม่เต็มที่นัก เพราะเป็นเรื่องของคนของคนนั้น กลุ่มนั้น ถ้าเป็นวัดทุกคนจะยอมให้...” (ชัชวาลย์ ทองดีเลิศ, สัมภาษณ์)

“ที่นี้จะยึดมั่นกับผู้นำ อยู่ 2 คนเท่านั้น คือ เจ้าอาวาส กับ กำนัน” (ครูพยุ่ง ใบแย้ม, สัมภาษณ์)

เจ้าอาวาสของวัดจึงเป็นศูนย์กลางรวมรวมของเรื่องราวต่าง ๆ และมีอิทธิพลต่อทิศทางของชุมชน โดยมีคณะกรรมการวัดเป็นดังคณะที่ปรึกษาร่วมคิดในการตัดสินใจต่าง ๆ และมีกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มคนที่ใกล้ชิดกับวัดและคนในชุมชนคอยตรวจสอบและให้การสนับสนุน

• กลุ่มครู

กลุ่มครูในหนองขาว เป็นกลุ่มแกนหลักที่มีบทบาทสำคัญในเรื่องการก่อตั้งพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น กลุ่มครูในหนองขาวนี้เป็นกลุ่มครูผู้หญิงมีประมาณ 6 – 7 คน แต่ที่เป็นแกนหลักจะมี 3 คน คือ ครูอุบล สอนอยู่ที่โรงเรียนวัดอินทาราม จะเป็นคนดูแลในเรื่องเกี่ยวกับงานแสดงต่าง ๆ ทั้งของนักเรียนและชาวบ้านในหมู่บ้าน ครูพุง ใบแฉ่ม สอนอยู่ที่โรงเรียนวัดบ้านทวน และเป็นประธานสภาวัฒนธรรมตำบลหนองขาว ทำให้มีการติดต่อขอจัดงานจากบุคคลภายนอกในนามสภาวัฒนธรรมผ่านครูพุงอยู่เสมอ ครูสารภี มณีจินดา สอนอยู่ที่โรงเรียนวัดอินทาราม ทั้งครูพุงและครูสารภีจะมีบทบาทในเรื่องของการจัดตั้งพิพิธภัณฑสถาน โดยเฉพาะในเรื่องของงานวิชาการ ข้อมูลของหมู่บ้าน และเป็นจุดติดต่อแรก ๆ ของนักวิชาการจากภายนอกที่จะเข้ามาศึกษาในบ้านหนองขาว ส่วนครูคนอื่นส่วนใหญ่จะเป็นคนหนองขาวแต่สอนในโรงเรียนที่อยู่ตำบลใกล้เคียง

ในการดำเนินการเกี่ยวกับพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น กลุ่มครูจะเป็นตัวกลางร่วมกับเจ้าอาวาสในการติดต่อนักวิชาการจากภายนอก ผ่านทางมูลนิธิประไพ วิริยะพันธ์ และทำงานในส่วนข้อมูลและงานวิชาการ รวมถึงประสานกับกลุ่มแม่บ้านในกรณีที่มีการจัดประชุมสัมมนาหรือการดำเนินงานของบุคคลภายนอก ด้วยพื้นฐานของความเป็นครู ทำให้มักจะเป็นช่องทางหลักในการติดต่อของคนจากภายนอก ในกรณีของครูอุบลที่เดิมเป็นคนดูแลเรื่องการแสดงของนักเรียนในวัดอินทารามอยู่แล้ว เมื่อเริ่มมีการทำงานกับการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย จึงได้เข้ามารับผิดชอบในส่วนของการแสดง โดยเฉพาะการแสดงละครเพลงเรื่อง “ไฉนบุญของบ้านหนองขาว” ซึ่งแม้ปีแรกที่เริ่มมีการแสดงจะเป็นการแสดงนำโดยนักแสดงจากภายนอก แต่ปีต่อ ๆ มา ก็เป็นการแสดงและการจัดการของชาวบ้านหนองขาวเองทั้งหมด ทำให้ครูอุบลเข้ามารับผิดชอบตรงส่วนนี้ด้วย เมื่อมีการแถลงข่าว ออกสื่อโทรทัศน์หรือการที่จะมีทัวร์มาลง มีคนมาดูการแสดง การติดต่อของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยจึงผ่านทางครูอุบลเป็นหลักควบคู่ไปกับการติดต่อผ่านหลวงพ่อ

อีกด้านหนึ่งครูสารภีก็เป็นเพื่อนร่วมรุ่นกับคุณชัชวาลย์ ดังนั้นในช่วงแรก ๆ เมื่อคุณชัชวาลย์ติดต่อนักวิชาการและอาจารย์มหาวิทยาลัยจากภายนอก ครูสารภีจึงเป็นบุคคลที่คุณชัชวาลย์แนะนำให้ไปพบก่อนเข้าสู่ชุมชน เมื่องานต่าง ๆ เริ่มมากขึ้น ครูสารภีจึงได้ชักชวนครูคนอื่น ๆ ในหนองขาวเข้ามาทำงานร่วมกัน ภายหลังทางครูพุงซึ่งได้รับเลือกให้ดำรงตำแหน่งประธานสภาวัฒนธรรมตำบลหนองขาว ทำให้นอกเหนือจากการติดต่อกับนักวิชาการและอาจารย์มหาวิทยาลัยภายนอกแล้ว ยังมีการติดต่อจากทางสภาวัฒนธรรมของพื้นที่ต่าง ๆ ด้วย

ด้วยฐานะของครูที่ชาวบ้านถือว่าเป็นคนมีความรู้ และเป็นผู้อบรมบุตรหลานของคนในชุมชน รวมถึงเป็นครูของผู้นำบางคน ทำให้เป็นที่เชื่อถือ ไว้วางใจของชาวบ้าน และมีบทบาทใน

การดำเนินการงานของชุมชนอยู่เป็นประจำในลักษณะของที่ปรึกษาหรือตรวจสอบความเป็นไปต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นในหมู่บ้านมาแต่อดีต ภายหลังจากที่มีการจัดตั้งพิพิธภัณฑสถาน การติดต่อกับภายนอก ทำให้บทบาทของครูเริ่มมีมากขึ้น และเป็นไปในลักษณะของกลุ่ม โดยมีผู้นำที่เด่นขึ้นมา 2 – 3 คน แต่ด้วยพื้นฐานของครูที่แม้ว่าจะเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป แต่จะขาดความใกล้ชิดสนิทสนมกับเครือญาติและคนในชุมชน เนื่องจากการที่ต้องไปศึกษาในระดับสูงจากภายนอกหมู่บ้าน รวมถึงการทำงานที่อยู่นอกพื้นที่ในช่วงแรก ๆ ของหน้าที่การงาน หรือแม้กระทั่งในงานปัจจุบันหลายคนก็สอนอยู่นอกพื้นที่ ทำให้เครือญาติที่จะติดต่อกับคนภายในชุมชนเองไม่กว้างขวาง แต่มีลักษณะของความเชื่อถือและให้ความเคารพอยู่ ทำให้การขอความช่วยเหลือจากชาวบ้านไม่ใช่เรื่องลำบาก แต่การกระจายข่าวสารต่าง ๆ อาจไม่ทั่วถึงมากนัก ตรงจุดนี้การประสานงานผ่านหลวงพ่อกุศล กลุ่มแม่บ้าน โดยเฉพาะป้าประจวบ จึงเป็นส่วนที่เสริมการทำงานของกลุ่มครู ทั้งทางครูอุบลที่ดูแลในเรื่องของการแสดง การจัดงานนักแสดง ก็จะปรึกษาป้าประจวบ ในเรื่องของการคัดเลือกนักแสดง การพูดคุยกับคนในชุมชน หรือในช่วงที่ต้องจัดหาสิ่งของ อุปกรณ์ที่แสดงถึงวิถีชีวิตเดิมของชาวหนองขาว เพื่อขึ้นทะเบียนและใช้ในการจัดเตรียมพิพิธภัณฑสถาน ก็จะมิป้าประจวบช่วยในการบอกกล่าวกับคนในชุมชน กระบวนการสื่อสารที่ปรากฏนี้จึงได้ตกย้ำ รากฐานเครือญาติที่เป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ของชุมชน เนื่องจากป้าประจวบเป็นคนที่มาจากตระกูลใหญ่ในหมู่บ้าน มีญาติและคนรู้จักมากมาย เป็นคนพูดเก่ง จึงเป็นช่องทางที่สำคัญในการกระจายข่าวสารต่าง ๆ รวมถึงเรื่องราวที่เป็นเรื่องใหม่สำหรับชุมชน เรื่องที่ต้องการความร่วมมือจากคนในชุมชน

ดังนั้น กลุ่มครูจึงเป็นช่องทางการติดต่อสื่อสารที่สำคัญในการเชื่อมระหว่างคนในชุมชนกับกลุ่มคนจากภายนอก โดยเฉพาะกลุ่มอาจารย์จากมหาวิทยาลัย นักวิชาการที่เกี่ยวข้องกับพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น รวมถึงกลุ่มต้นน้ำแถว

• กลุ่มผู้หญิง แม่บ้าน

กล่าวได้ว่าเบื้องหลังความสำเร็จของงานต่าง ๆ ในบ้านหนองขาวเป็นผลมาจากทำงานของกลุ่มของผู้หญิง ด้วยรากฐานทางแบบแผนโครงสร้างครอบครัว ที่เมื่อแต่งงานฝ่ายชายจะย้ายเข้าบ้านสู่ครอบครัวของผู้หญิงและวัฒนธรรมประเพณีการนับถือบรรพบุรุษผ่าน “หม้อฮ่าย” ลักษณะดังกล่าว เป็นการให้ความสำคัญกับฝ่ายหญิง ทำให้ผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในเรื่องการจัดการของครัวเรือนและชุมชน การรวมกลุ่มทำงานต่าง ๆ บทบาทสำคัญในการปฏิบัติจึงมักตกเป็นหน้าที่ของผู้หญิง เมื่อมีการประชุมสัมมนา การต้อนรับกลุ่มจากภายนอกที่มาดูงาน หรือกลุ่ม

นักท่องเที่ยว กลุ่มผู้หญิงจะผลัดเปลี่ยนกันมาทำกับข้าว บริการน้ำ ดูแลต้อนรับผู้ที่มาเยี่ยมชม โดยจะมีแกนหลักในบทบาทต่าง ๆ ประมาณ 2 – 3 คน

แต่อย่างไรก็ตามในตำแหน่งหน้าที่ที่เป็นทางการต่าง ๆ จะไม่พบผู้หญิงเข้าไปมีส่วนด้วย ทั้งในตำแหน่งของ ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกสภาเทศบาลและสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล แต่ช่องทางหนึ่งที่ทำให้กลุ่มผู้หญิงเข้าไปมีบทบาทในการประชุมปรึกษาหารือต่าง ๆ อย่างเป็นทางการมากขึ้นก็คือ การจัดตั้งกลุ่มแม่บ้านของกรมพัฒนาชุมชน การเกิดขึ้นของกลุ่มแม่บ้านทำให้การประชุมของหมู่บ้านจะมีตัวแทนของกลุ่มแม่บ้านเข้าประชุมด้วย เป็นหนึ่งในแกนหลักเช่นเดียวกับผู้ใหญ่บ้าน ในขณะที่ในอดีตการประชุมจะมีเพียงกลุ่มกำนันผู้ใหญ่บ้านเท่านั้น

ผู้หญิงที่มีบทบาทสำคัญ 3 คนได้แก่ ป้าดาวเรือง เชื้อฮ้อ ซึ่งเป็นประธานกลุ่มแม่บ้านหนองขาว ป้าอารีย์ พงทติกุล เป็นรองประธานกลุ่มแม่บ้าน ทั้งสองจะเข้าร่วมประชุมในการเตรียมงานต่าง ๆ และติดต่อสื่อสารกับสมาชิกกลุ่มอยู่เป็นประจำ โดยป้าอารีย์ยังเป็นประธานกลุ่มทอผ้า และมีร้านผ้าขาวม้าร้อยสีอยู่ริมถนนใกล้วัด จึงเป็นจุดสำคัญที่คนภายนอกมักจะมาดูงาน ทำให้ป้าอารีย์มักจะทำหน้าที่ในการดูแลกลุ่มคนที่มาดูงาน

ป้าประจวบ สุขศิริ เป็นอีกผู้หนึ่งที่มีบทบาทสำคัญเป็นดังแม่บ้านของวัด จะเป็นผู้คอยดูแลงานในครัว จัดเตรียมอาหารและขนมต่าง ๆ ป้าประจวบมีอาชีพดำนํ้าพริกต่าง ๆ และขนมตาลขาย เป็นคนกว้างขวางรู้จักคนมาก มีชาวบ้านบอกรู้สึกดีใจที่นางสาวประจวบ ซึ่งเป็นนามสกุลใหญ่ทำให้มีญาติและคนรู้จักมาก เป็นผลทำให้ข่าวสารต่าง ๆ ถูกถ่ายทอดและกระจายออกไปได้รวดเร็ว และด้วยความเป็นคนตรง ด้านหนึ่งจึงเป็นกลไกสำคัญในการตรวจสอบการทำงานของผู้นำและความไม่ชอบมาพากลต่าง ๆ

• ชาวบ้านทั่วไป

จากบทบาทของกลุ่มต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่าช่องทางที่ข่าวสาร การระดมแรงงานต่าง ๆ จะไปถึงคนในหมู่บ้านมีหลายช่องทาง ทั้งผ่านแกนนำที่เป็นทางการหรือกลุ่มผู้หญิง เช่น กลุ่มแม่บ้าน รวมถึงการตกทอดพูดคุยกันเมื่อเจอหน้ากันเนื่องมาจากความใกล้ชิดและบ้านเรือนที่ติดกัน อย่างไรก็ตาม การช่วยเหลือจะแตกต่างกันไปตามความใกล้ชิดและวิถีชีวิตของแต่ละคนแต่ละครัวเรือน บ้านใดที่มีความใกล้ชิดกับผู้นำหรือกลุ่มที่มีบทบาทก็จะมีความร่วมมือในงานส่วนรวมสูง และไปช่วยเหลืองานอยู่เป็นประจำ แม้ว่าจะไม่เห็นความสำคัญจำเป็นหรือไม่เข้าใจที่ไปที่มาของงานนั้น ๆ มากนัก แต่ก็เห็นเป็นสิ่งที่ต้องช่วยกันเพราะสนิทกัน และหลาย ๆ งานเป็นเรื่องของวัด ซึ่งด้วยความเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนาอันเป็นสถาบันที่สำคัญของหมู่บ้าน การช่วย

เหลืองานของวัดจึงเป็นสำนักของคนหนองขาว ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนและความสัมพันธ์กับสถาบันจึงหนุนเสริมให้เกิดความร่วมมือของชุมชน

นอกจากนี้ชาวบ้านหนองขาวบางกลุ่มบางคน ยังได้เข้าร่วมงานของชุมชนผ่านทางกลุ่มที่ตนเองสนิทในลักษณะต่าง ๆ เช่น กลุ่มของศิษย์เก่าที่ได้กล่าวถึงไปแล้ว หรือกลุ่มเพื่อนที่สนิทสนมกันรวมตัวกันตั้งกลุ่มเพื่อทำประโยชน์ให้กับชุมชน ด้วยวิถีชีวิตการทำงาน ทำให้ความร่วมมือในงานของหมู่บ้านแตกต่างกัน กล่าวคือ ในคนจีนบางกลุ่มด้วยความที่มีเครือญาติที่ไม่กว้างขวาง มีความสัมพันธ์กับคนในชุมชนน้อยก็จะทำให้ความร่วมมือเหล่านี้น้อยลงไปด้วย หรือในกรณีของคนที่ต้องไปทำงานนอกหมู่บ้านทั้งในลักษณะไปเช้าเย็นกลับเช้า หรือการที่ออกไปอาศัยอยู่นอกพื้นที่ ทำให้กลุ่มคนเหล่านี้ รับรู้ข่าวสารและมีส่วนร่วมในงานของชุมชนน้อยกว่ากลุ่มคนอื่น ๆ และพบว่า มีกรณีของคนหนองขาวที่รับราชการอยู่ในเมือง ไปทำงานเช้าและกลับเย็นจะไม่รู้เรื่องการสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเลย

5.3.2 บทบาทของกลุ่มและหน่วยงานภายนอก

- กลุ่มต้นน้ำแคว

ความเป็นมาของกลุ่มต้นน้ำแควเริ่มจากเมื่อปลายปี 2540 ทางกลุ่มสาธิตาษาฟอรัม ซึ่งเป็นอาจารย์จากคณะต่าง ๆ ในมหาวิทยาลัยมหิดล ได้รับการสนับสนุนจากมหาวิทยาลัยเพื่อการทำวิจัยในโครงการวิจัยและพัฒนาประชาคมจังหวัดกาญจนบุรี อันเป็นโครงการที่มีวัตถุประสงค์ในการกระตุ้นให้เกิดประชาคมระดับจังหวัดขึ้น ด้วยเหตุนี้ทางมหาวิทยาลัยโดยกลุ่มสาธิตาษาฟอรัมจึงได้มีการติดต่อพูดคุยกับผู้นำในด้านต่าง ๆ ของจังหวัดกาญจนบุรี เพื่อรวบรวมทรัพยากรบุคคลของจังหวัดกาญจนบุรีผ่านความสัมพันธ์ของผู้นำเหล่านั้น เพื่อร่วมกันค้นหาอนาคตแนวทางการพัฒนาจังหวัดหรือวิสัยทัศน์ของจังหวัดกาญจนบุรีขึ้น หนึ่งในผู้นำของจังหวัดกาญจนบุรีก็คือ ป้าหมอบุญรัตน์ ปุณฺณศิริ ซึ่งเป็นอดีตหมอผดุงครรภ์และเป็นที่นับถือของคนในจังหวัดกาญจนบุรี เป็นคนอำเภอท่าม่วง ป้าหมอบุญรัตน์ ได้แนะนำและชักจูงบุคคลที่มีความสนใจเข้าร่วมการดำเนินงานของโครงการวิจัยและพัฒนาประชาคมจังหวัดกาญจนบุรี หนึ่งในนั้นคือ คุณลัดดา เขียรบุญเลิศรัตน์ ซึ่งเป็นประธานสภาวัฒนธรรมอำเภอท่าม่วง คุณลัดดาจึงได้ชักชวน ครูพยุ ไข่มุข ที่ได้รู้จักกันผ่านการทำงานของสภาวัฒนธรรมอำเภอท่าม่วง เข้าร่วมด้วย ทำให้กลุ่มครูหนองขาว เข้าร่วมดำเนินการกับกลุ่มต้นน้ำแคว และได้ร่วมจัดทำงานวิจัยท้องถิ่น เรื่อง “ແຫລ່ງວັດທະນະຣຸຸທທີ່ຟັງຫຼວງແຫນ ອ.ທ່າມຸ່ງ” อันเป็นงานวิจัยที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับอำเภอท่าม่วงและเรื่องราวของประเพณีวัฒนธรรมบ้าน

หนองขาว งานวิจัยชิ้นนี้เป็นหนึ่งในงานวิจัยที่เขียนโดยบุคคลท้องถิ่นของจังหวัดกาญจนบุรี และใช้เป็นองค์ความรู้พื้นฐานเพื่อสร้างวิสัยทัศน์ของกลุ่มบุคคลที่เข้ามาทำงานร่วมกันในลักษณะของประชาคมจังหวัดกาญจนบุรี โดยให้ชื่อกว่ากลุ่ม “ต้นน้ำแคว”

ด้วยเหตุนี้ทำให้กลุ่มครูของหนองขาวจึงได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการดำเนินการของกลุ่มต้นน้ำแควในงานต่าง ๆ คือ การร่วมสร้างวิสัยทัศน์จังหวัดกาญจนบุรี การร่วมสัมมนาผู้นำการเปลี่ยนแปลง การจัดเวทีสาธารณะในประเด็นที่สำคัญต่าง ๆ ของจังหวัดกาญจนบุรี และที่สำคัญคือการเข้าร่วมกระบวนการทวิวิสัยทัศน์จังหวัดกาญจนบุรีเพื่อจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 ในฐานะวิทยากรกระบวนการ อันเป็นการระดมความคิดเห็นจากภาคต่าง ๆ ของสังคมจังหวัดกาญจนบุรี ทั้งภาครัฐ ธุรกิจเอกชน ประชาชน องค์กรพัฒนาเอกชนในจังหวัดกาญจนบุรี เพื่อนำไปสู่การวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 9 นอกจากนี้ยังมีการดำเนินงานของกองทุนเพื่อสังคม (Social Investment Fund – SIF) ที่ได้มีการดึงกลุ่มครูของหนองขาวเข้าไปร่วม แต่ด้วยปัญหาของการติดต่อสื่อสารทำให้มีเพียงครูพุง เท่านั้นที่ได้รับจดหมายและสามารถเข้าร่วมประชุมได้ แต่ท้ายที่สุดครูพุง ก็มีได้เข้าร่วมในการดำเนินงานของกองทุนเพื่อสังคมจังหวัดกาญจนบุรี

การติดต่อเชื่อมโยงกับกลุ่มต้นน้ำแควนั้น ทำให้ช่องทางการสื่อสารกับหน่วยงานเครือข่ายของคณะสาธาณศาทยาลัยมหิดล รายชื่อบุคคลที่เข้าร่วมกลุ่มต้นน้ำแคว จะเป็นช่องทางในการส่งผ่านงานสาธารณะ รวมโครงการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับชุมชนต่าง ๆ เช่น กองทุนเพื่อสังคม การจัดสัมมนาในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับภาคประชาชน ดังเช่นในเรื่องของสื่อภาคประชาชน การดำเนินโครงการวิจัยของอาจารย์จากคณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ในเรื่องของการจัดทำคู่มือเส้นทางท่องเที่ยว ในชื่อของคู่มือศึกษาธรรมชาติ ธรรมะ และวัฒนธรรม

นอกเหนือจากกิจกรรมต่าง ๆ ที่กลุ่มครูหนองขาวได้เข้าไปร่วมกับกลุ่มต้นน้ำแควในฐานะของคนจังหวัดกาญจนบุรีแล้ว ยังมีกิจกรรมที่กลุ่มต้นน้ำแควได้เข้ามามีส่วนในงานของบ้านหนองขาว คือ การจัดเวทีสาธารณะสัญจรขึ้นในบริเวณลานข้างหอประชุมของวัดเป็นจำนวน 2 ครั้งติดต่อกัน โดยการจัดเวทีสาธารณะนี้จะดำเนินการเดือนละ 1 ครั้ง การจัดที่หนองขาวคือเป็นครั้งที่ 8 โดยก่อนหน้านี้จะเป็นการจัดที่บริเวณลานพิภพหน้าศาลา 60 พรรษาในตัวจังหวัดกาญจนบุรี โดยประเด็นการพูดคุยของทั้ง 2 ครั้งเป็นประเด็นเรื่องของวัฒนธรรม ประเพณีของชาวหนองขาวที่ควรอนุรักษ์ไว้ การรวมกลุ่ม การมีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่นและปัญหาต่าง ๆ ในชุมชน เช่น เรื่องยาเสพติด ซึ่งได้ทำชาวหนองขาวเห็นความสำคัญของการพูดคุยถึงปัญหาของชุมชนขึ้นมาระดับหนึ่ง และทำให้คนหนองขาวตื่นตัวในการรวมกลุ่มและจัดตั้งกลุ่มเพื่อท้องถิ่น

- มุลนิธิประไพ วิริยะพันธุ์ และคณะสถาปัตยกรรม สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง

มูลนิธิประไพ วิริยะพันธุ์ เป็นหน่วยงานที่ก่อตั้งขึ้น เพื่อดำเนินการรวบรวมข้อมูล หลักฐานทางวัฒนธรรมและองค์ความรู้แบบไทยที่กำลังขาดตอนสูญหาย มาบันทึก สนับสนุนการอนุรักษ์เพื่อการพัฒนาและเผยแพร่เพื่อการศึกษาของสาธารณชนในวงกว้าง บทบาทของมูลนิธิ ฯ คือ การศึกษา รวบรวม เอกสารทางด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี การสัมภาษณ์ รวบรวมรายชื่อนักปราชญ์ ผู้รู้ท้องถิ่นต่าง ๆ และดำเนินการสัมมนาเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนสืบทอดความรู้ และการทำความเข้าใจเผยแพร่ข้อมูลและกิจกรรมต่าง ๆ สู่สังคม รวมถึงการจัดพิมพ์ข้อมูลที่ได้จากการศึกษา และสนับสนุนส่งเสริมให้มีการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น เพื่อปลูกฝังให้เยาวชนไทยได้เห็นคุณค่า รักท้องถิ่นที่เป็นมาตุภูมิและรู้จักรากเหง้าวัฒนธรรมอันหลากหลายของตนเอง (จดหมายข่าว มูลนิธิประไพ วิริยะพันธุ์, 2542:2) โดยมูลนิธิประไพ วิริยะพันธุ์ เป็นหน่วยงานหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญ ภายหลังจากที่การบูรณะอาคารเรียนหลังเก่าดำเนินไปจนใกล้สำเร็จ ในช่วงปีเนื่องจากการพูดคุยในเรื่องการปรับปรุงอาคารเรียนดังกล่าวเป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น จึงได้มีการติดต่อไปยังมูลนิธิประไพ วิริยะพันธุ์ เพื่อให้เข้ามาช่วยในเรื่องของวิชาการ และแนวทางการดำเนินการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น

สิ่งที่ทางมูลนิธิ ฯ ได้เข้ามาช่วยเหลือชุมชนก็คือ การจัดทำทะเบียนวัตถุสิ่งของ การเก็บข้อมูลทางวิชาการบางส่วน ที่เป็นประวัติศาสตร์ โบราณคดี โดยเฉพาะในส่วนที่นอกเหนือจากตัวท้องถิ่นหนองขาว เพื่อเชื่อมโยงให้เห็นภาพรวมของพื้นที่ รวมถึงการกำหนดหัวข้อในการจัดแสดง โดย อาจารย์ศรีศักร ส่วนในเรื่องของการออกแบบการจัดแสดง ทางคณะอาจารย์และนักศึกษาจากทางคณะสถาปัตยกรรม สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหาร ลาดกระบัง (สจล.) เข้ามาช่วยอีกหน่วยงานหนึ่ง โดยดูแลในเรื่องการออกแบบพิพิธภัณฑ์ การจัดภูมิทัศน์โดยรอบและเป็นที่ปรึกษาในการคัดเลือกผู้รับเหมาเข้ามาดำเนินการก่อสร้าง ตกแต่ง ซึ่งทางชุมชนเป็นผู้รับผิดชอบในเรื่องค่าใช้จ่ายในการก่อสร้าง โดยทางสจล. เริ่มเข้ามาช่วยตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2541 เป็นต้นมา ในกระบวนการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นนี้เองให้ก่อให้เกิดการประชุมปรึกษาหารือกันบ่อยครั้งทั้งภายในชุมชนเองและกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง คือ มูลนิธิ ฯ และสจล. รวมถึงการจัดประชุมสัมมนาเชิงวิชาการที่เปิดให้นักศึกษาภายนอกเข้าร่วม ในปี พ.ศ. 2543 โดยเป็นการจัดร่วมกับศูนย์มนุษยวิทยาสิรินธรด้วยอีกหน่วยงานหนึ่ง

ในเรื่องการประสานงานของมูลนิธินั้น ในการเข้ามาดำเนินการในช่วงแรก ๆ ของมูลนิธิ ฯ จะติดต่อประสานงานกับครูสารภี เนื่องจากเป็นเพื่อนร่วมรุ่นของคุณชัชวาลย์ และค้อย ฯ

เข้าสู่การดูแลของกลุ่มครูรวมถึงครูพungที่ได้เข้ามาร่วมในช่วงปีที่ 3 ของการดำเนินการ ต่อมาเรื่องดังกล่าวเข้าสู่ชุมชนในวงกว้าง ช่องทางการติดต่อประสานงานจึงกลับเข้าสู่การดูแลของหลวงพ่อกเป็นหลัก

- สถาบันการศึกษา

สถาบันการศึกษาเป็นหน่วยงานที่มีความสัมพันธ์กับบ้านหนองขาว โดยส่วนใหญ่เป็นไปในลักษณะของการศึกษาดูงาน การนำนักศึกษาไปออกภาคสนาม และเป็นพื้นที่ในการทำวิทยานิพนธ์และการศึกษาวิจัย โดยสถาบันการศึกษาต่างได้รับรู้เรื่องราวของทางชุมชนด้วยช่องทางที่แตกต่างกันไป เช่น โดยอาจารย์จากมหาวิทยาลัยศิลปากร คุณชัชวาลย์รู้จักและสนิทกันในช่วงที่ทำงานอยู่มูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม โดยมีการนำนักศึกษามาฝึกภาคสนาม ส่วนอาจารย์จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็นพี่สาวของเพื่อนคุณชัชวาลย์ ทำให้รับรู้เรื่องราวของบ้านหนองขาว ในขณะที่กำลังจัดทำสารานุกรมภาคกลางพอดี จึงได้เข้ามาศึกษาในเรื่องการสวดพระมาลัย และในภายหลังได้มีนักศึกษามาทำวิทยานิพนธ์ในเรื่องการสวดพระมาลัยอีกด้วย ในขณะที่ทางมหาวิทยาลัยมหิดลและกลุ่มต้นน้ำแควได้รู้จักชุมชนผ่านทางคุณลักดา ซึ่งเป็นประธานสภาวัฒนธรรมท่าม่วง ต่อมาในภายหลังก็ได้มีสถาบันการศึกษาอื่น ๆ เข้ามาในลักษณะของการดูงานอยู่เรื่อย ๆ

ด้วยการเข้ามาของสถาบันการศึกษานั้น จึงทำให้บ้านหนองขาวเป็นชุมชนที่เป็นแหล่งความรู้ในเรื่องประเพณีวัฒนธรรม เป็นพื้นที่ในการเรียนรู้ของสถาบันการศึกษาต่าง ๆ อีกด้านหนึ่งคนในชุมชนก็มีความภูมิใจในชุมชนของตนเองมีความสำคัญที่สถาบันการศึกษาต่างเข้ามาเรียนรู้ แต่อย่างไรก็ตาม การเข้ามาของสถาบันการศึกษาที่มากและบ่อยขึ้น จึงเริ่มมีคำถามถึงบทบาทของสถาบันการศึกษาจากคนในชุมชนว่า ได้ให้อะไรกับทางชุมชนบ้าง

- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย เป็นหน่วยงานหนึ่งที่ได้เข้ามามีบทบาทในชุมชน หลังจากที่ได้เข้ามาช่วยประชาสัมพันธ์ “ย้อนอดีต 100 ปีบ้านหนองขาว” งานสงกรานต์ที่จัดในรูปแบบงานเทศกาลในปีแรกแล้ว ททท. ก็เริ่มเข้ามาร่วมดำเนินการในเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยในปีแรก ทาง ททท. ได้เข้ามาร่วมในเรื่องของการประชาสัมพันธ์เท่านั้น แต่ในปีต่อมาทางททท. ได้เข้ามาดำเนินการในด้านอื่น ๆ มากขึ้น คือ ได้มีการจัดแสดงละครพื้นบ้าน เรื่อง “ไฉ่นุญทองบ้านหนองขาว” ในลักษณะของ แสง สี เสียง โดยในการแสดงครั้งแรก

นั้นได้ให้นักแสดงนำจากข้างนอก แต่ในการแสดงของปีต่อ ๆ ไป จึงใช้คนในชุมชนแสดง นอกเหนือจากการจัดการในเรื่องการแสดง ที่ต้องจัดเตรียมตกแต่งเวทีแล้ว การสนับสนุนหลักของ ททท. คือ เรื่องการประชาสัมพันธ์และจุดเชื่อมต่อกับบริษัททัวร์ เช่น การจัดทัวร์มาท่องเที่ยวและทานอาหารเย็นในหมู่บ้าน การประชาสัมพันธ์ในสื่อต่าง ๆ เช่น หนังสือพิมพ์ วิทยุ รวมถึงการให้ข้อมูลกับรายการโทรทัศน์ และการนำนักแสดง ศิลปินพื้นบ้านของหนองขาวไปแสดงในงานแถลง การงานประชาสัมพันธ์ตามที่ตั้งต่าง ๆ ทั้งหมดนี้จึงทำให้บ้านหนองขาวเริ่มเป็นที่รู้จักมากขึ้นเรื่อย ๆ

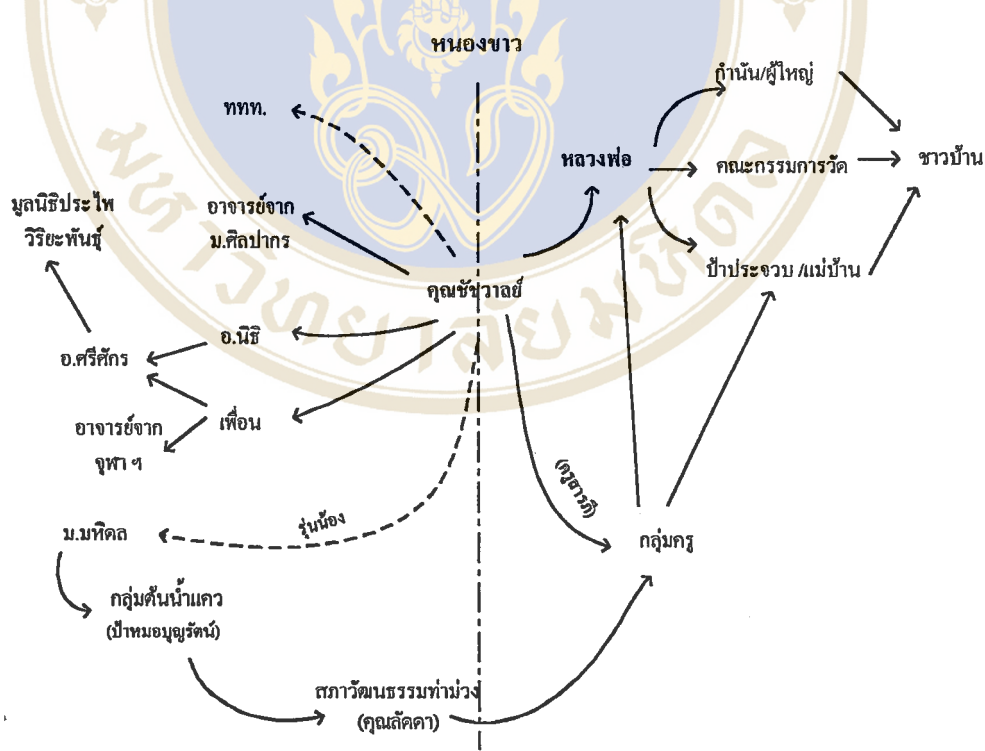
ด้วยเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการแสดง ดังนั้นการติดต่อสื่อสารระหว่างชุมชนกับททท. นอกจากจะผ่านหลวงพ่อกับผู้นำทางเช่นกำนันแล้ว บุคคลที่ทางเจ้าหน้าที่ททท. ประสานงานอยู่เสมอก็คือ ครูอุบล เนื่องจากครูอุบล เป็นผู้ดูแลในเรื่องการแสดง การจัดหาผู้แสดง การกำกับ การแสดง การซักซ้อมต่าง ๆ และด้วยความที่มีสถานะของครู ในภายหลัง จึงมีการจัดคณะผู้แสดงไว้ 2 ชุด คือชุดใหญ่ คือชุดหลักเป็นผู้ใหญ่และเด็ก และชุดเล็กที่เป็นการแสดงโดยเด็ก ๆ ส่วนในเรื่องงบประมาณ การช่วยเหลือ การเตรียมงาน การจัดสถานที่ที่จะผ่านติดต่อทางหลวงพ่อกำนันเป็นหลัก ส่วนทางด้าน ททท. นอกเหนือจากเจ้าหน้าที่ที่ประสานงานประจำแล้ว ผู้อำนวยการ ททท. เขตพื้นที่ที่ 1 ก็ยังเข้ามาดูแลอย่างใกล้ชิด ด้วยทำให้คนในชุมชนมีความรู้สึกที่ดีในการร่วมงานกับ ททท. อย่างไรก็ตามเป็นที่สังเกตได้ว่า การติดต่อระหว่างททท. กับทางชุมชน จึงยังคงผ่านช่องทางผู้นำดั้งเดิมอยู่เช่นเดียวกัน แต่จะมีเพิ่มเติมในช่องทางของครูอุบล อันเป็นทักษะเฉพาะในเรื่องของการแสดงที่ทางผู้นำเดิมไม่มีความถนัด

- การศึกษานอกโรงเรียน (กศน.)

การศึกษานอกโรงเรียนเป็นหน่วยงานหนึ่งที่ได้เข้ามาเกี่ยวข้องตั้งแต่ช่วงแรก ๆ ก่อนหน้าที่จะมีกระบวนการในการบูรณาการเรียนโดยชาวบ้าน ครั้งหนึ่งทางการศึกษานอกโรงเรียนเคยเสนอที่จะบูรณาการเรียนหลังนี้ให้ ในสมัยเจ้าอาวาสองค์ก่อน แต่ก็ไม่ได้มีการดำเนินการต่อเนื่องการตกลงในเรื่องแนวทางการใช้ศึกษาหลังจากการบูรณา ในภายหลังจากที่ทางชุมชนได้มีความคิดในเรื่องของการบูรณาการเรียน ทางกศน. โดยการนำของผู้อำนวยการ ก็ร่วมสนับสนุนด้วยหน่วยงานหนึ่ง การศึกษานอกโรงเรียนได้ช่วยเหลือในส่วนของการอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ดังเช่นการจัดหารถตู้ในการพาคนในชุมชนที่สนใจไปดูงานตามพิพิธภัณฑ์ต่าง ๆ การร่วมเสนอความคิดเห็น ซึ่งทาง กศน. ได้เข้าร่วมอย่างใกล้ชิดในช่วง 2 – 3 ปีแรก (พ.ศ. 2539 – 2541) ต่อมาได้มีความคิดเห็นและแนวทางการทำงานที่ไม่ตรงกันกับชาวบ้านในเรื่องการจัดสรรพื้นที่ ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับ กศน. จึงได้ห่างออกไป

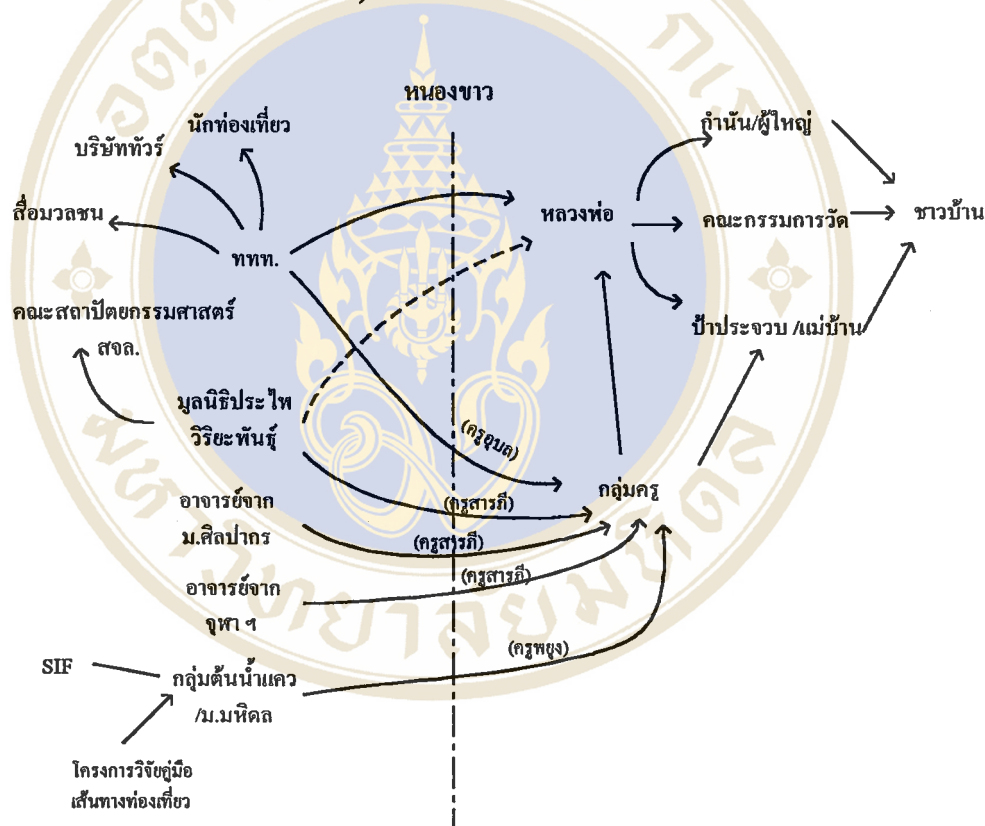
5.3.3 จุดเชื่อมต่อและพลวัตรของเครือข่าย

เพื่อเป็นการประมวลกระบวนการและช่องทางในการประสานงานที่เกิดขึ้นทั้งในและนอกชุมชน เพื่อให้เห็นระบบการติดต่อสื่อสารระหว่างชุมชนกับภายนอก ในหัวข้อนี้จึงจะนำเสนอถึงช่องทางการติดต่อสื่อสารของหน่วยงานภายนอกกับชุมชนหนองขาว ในระยะเวลาต่าง ๆ โดยแบ่งช่วงระยะเวลาเป็น 3 ช่วงดังนี้ คือ ช่วงแรก พ.ศ. 2539 – 2540 ช่วงกลาง พ.ศ. 2540 – 2541 และช่วงหลัง พ.ศ. 2541 – 2543 โดยในช่วงแรกเป็นช่วงที่เริ่มติดต่อประสานงานกับหน่วยงานภายนอก คือ ททท. อาจารย์และนักวิชาการจากสถาบันต่าง ๆ โดยใช้ความสัมพันธ์ส่วนบุคคลเป็นหลัก จุดประสานงานที่สำคัญในช่วงนี้จึงเป็น คุณชัชวาลย์ ที่ใช้ฐานความสัมพันธ์ส่วนบุคคลของตนเอง เชื่อมโยงไปสู่บุคคลสำคัญและเข้ามาเกี่ยวข้องกับชุมชน ในฐานะหน่วยงานหรือองค์กรต่าง ๆ (ดูแผนภาพที่ 5 – 2 ประกอบ)

แผนภาพที่ 5-2 การติดต่อประสานงานของหน่วยงานภายนอกกับชุมชนหนองขาวช่วงแรก (พ.ศ. 2539 – 2540)

ในเรื่องการติดต่อสื่อสารและกระบวนการดำเนินงานในชุมชน เนื่องจากคุณชัชวาลย์มิได้พักอาศัยอยู่ในชุมชนดังนั้น การติดต่อประสานงานระหว่างหน่วยงานภายนอกในพื้นที่จึงผ่านมาที่ ครูสารภีซึ่งเป็นเพื่อนร่วมรุ่นกับคุณชัชวาลย์ อย่างไรก็ตามการดำเนินการต่าง ๆ ในพื้นที่ยังคงต้องเชื่อมโยงกับระบบความสัมพันธ์เดิมของชุมชน ซึ่งก็คือการติดต่อผ่านทางเจ้าอาวาส และผ่านไปสู่ ผู้นำทางการ กลุ่มแม่บ้าน และคณะกรรมการวัดไปสู่คนในชุมชน ในขณะที่เดียวกันก็เริ่มมีช่องทางของสภาวัฒนธรรมที่ติดต่อผ่านทางรวมถึงคุณกัตตา เทียรบุญเลิศรัตน์ ในฐานะของประธานสภาวัฒนธรรมท่าม่วง กับกลุ่มครูและกลุ่มแม่บ้าน เพิ่มขึ้นมาด้วย (ในช่วงแรกนี้ยังมิได้จัดตั้งสภาวัฒนธรรมตำบลหนองขาวอย่างเป็นทางการ)

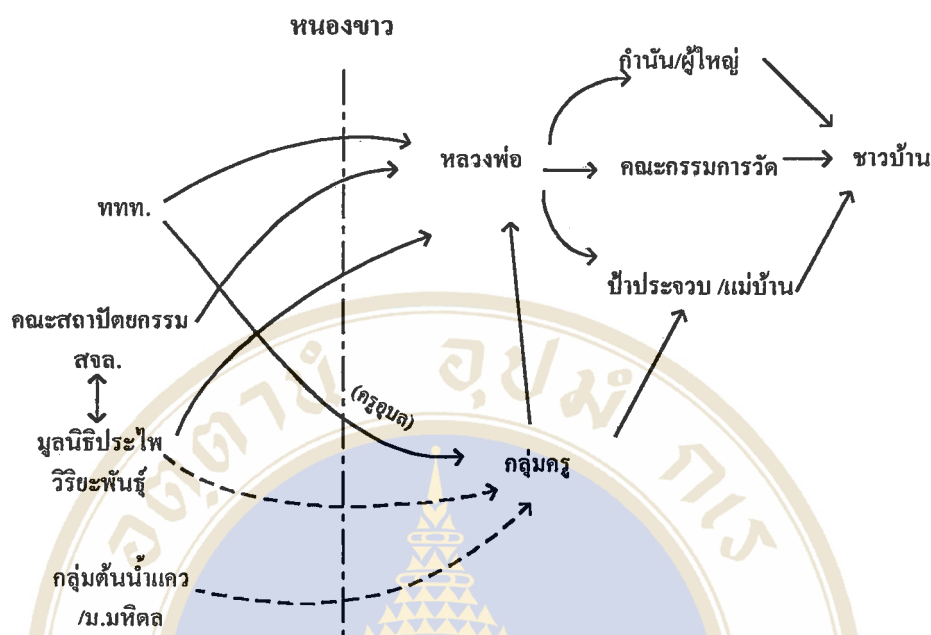
แผนภาพที่ 5-3 การติดต่อประสานงานของหน่วยงานภายนอกกับชุมชนหนองขาว ช่วงกลาง (พ.ศ. 2540 – 2541)

การติดต่อประสานงานในช่วงกลางเริ่มเป็นการติดต่อประสานงานระหว่างหน่วยงานภายนอกกับชุมชนโดยตรง ดังแสดงในแผนภาพที่ 5-3 แต่ในขณะเดียวกันหน่วยงานภายนอกก็เริ่มมีบทบาทในฐานะตัวกลาง ระหว่างหน่วยงานภายนอกอื่น ๆ กับชุมชนด้วย กล่าวคือ ทางมูลนิธิประไพ วิริยะพันธ์ได้ประสานกับภาควิชาสถาปัตยกรรมภายใน คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ สถาบัน

เทคโนโลยีพระจอมเกล้า เจ้าคุณทหารลาดกระบัง ในเรื่องของการออกแบบภายในพิพิธภัณฑ์ ทาง การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย เข้ามาประชาสัมพันธ์อย่างเต็มที่ ทำให้เกิดการติดต่อกับทางบริษัทที่ ดำเนินธุรกิจด้านการท่องเที่ยว สื่อมวลชน รวมถึงนักท่องเที่ยวด้วย นอกจากนี้ ทางกองทุนเพื่อ สังคมและโครงการวิจัยเพื่อจำทำคู่มือ ศึกษาธรรมชาติ ธรรมะ และวัฒนธรรม ก็ได้ติดต่อกับชุมชน ผ่านทางทางกลุ่มต้นน้ำแควและมหาวิทยาลัยมหิดล

ส่วนในด้านการประสานงานกับชุมชน โดยส่วนใหญ่แล้วทางสถาบันการศึกษาต่าง ๆ จะติดต่อผ่านกลุ่มครูเนื่องจากมีทักษะ และมีความเข้าใจเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัยรวมถึงเป็น ช่องทางแรก ๆ ที่สถาบันการศึกษาเหล่านั้นติดต่อกับชุมชน ในขณะที่ทางการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย เมื่อเริ่มมีการติดต่อกับชุมชนมากขึ้น ทำให้มีช่องทางการติดต่อที่หลากหลาย คือ การจัดการ โดยทั่วไปจะติดต่อผ่านทางเจ้าอาวาสและผู้นำที่เป็นทางการ ในขณะที่งานที่เกี่ยวข้องกับการแสดง ต่าง ๆ การออกแถลงข่าวเพื่อประชาสัมพันธ์ จะติดต่อผ่านทางครูอุบลซึ่งดูแลในเรื่องการแสดงเป็น หลัก แต่อย่างไรก็ตามการติดต่อประสานงานภายในชุมชนเอง กลุ่มครูต่างใช้ช่องทางการติดต่อ ประสานงานกับทางเจ้าอาวาส ในขณะที่เดียวกันช่องทางสำคัญของกลุ่มครู ที่จะสื่อสารกับคนส่วน ใหญ่ในชุมชนอีกช่องทางหนึ่งก็คือกลุ่มแม่บ้านแม่ครัวที่ใกล้ชิดกับวัด นอกเหนือจากเจ้าอาวาส กลุ่มครูจึงเป็นตัวกลางในชุมชนที่สำคัญอีกจุดหนึ่ง

การติดต่อประสานงานในช่วงหลังนั้น หน่วยงานภายนอกที่มีได้มีการดำเนินงานต่อ เนื่องก็จะเริ่มห่างออกไป แต่ในส่วนที่เป็นารดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง เช่น การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ ท้องถิ่น เรื่องของการท่องเที่ยว ก็เกิดการเปลี่ยนแปลงในเรื่องช่องทางของการประสานงาน กล่าว คือ ช่องทางการติดต่อประสานงานกับชุมชน เริ่มถ่ายโอนไปที่เจ้าอาวาสมากขึ้น ในขณะที่การติด ต่อประสานงานกับกลุ่มครูเริ่มลดลงไป ดังแสดงในแผนภาพที่ 5-4 ทั้งนี้ศูนย์กลางการติดต่อ ประสานงานที่เริ่มกลับไปสู่เจ้าอาวาส อาจเนื่องมาจาก การดำเนินงานในเรื่องของพิพิธภัณฑ์ เรื่อง การท่องเที่ยวเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความร่วมมือร่วมใจของคนในชุมชนเป็นสำคัญ ดังนั้นการ ดำเนินการ การประสานความคิดความเห็นต่าง ๆ จำเป็นต้องอาศัยการนำเป็นอย่างมาก ในขณะที่ ระบบความสัมพันธ์ของชุมชนเดิม ได้วางบทบาทของการนำไว้ที่เจ้าอาวาสและผู้นำทางการ ณ จุด นี้การประสานงานผ่านวัด โดยเจ้าอาวาสจึงเป็นช่องทางที่ทำให้การดำเนินงานต่าง ๆ เป็นไปอย่าง เรียบร้อย เนื่องจากด้วยสถานภาพ บารมี ที่มีอยู่ในตำแหน่งเจ้าอาวาสที่มีอิทธิพลต่อคนในชุมชน

แผนภาพที่ 5-4 การติดต่อประสานงานของหน่วยงานภายนอกกับชุมชนหนองขาวช่วงหลัง
(พ.ศ. 2541 – 2543)

ในอีกด้านหนึ่ง ความเป็นข้าราชการของกลุ่มครูต่างมีผลต่อความสัมพันธ์ภายในชุมชน เนื่องจากภาระหน้าที่ที่มีได้อยู่ในชุมชนตลอดเวลา กลุ่มครูส่วนใหญ่ต่างสอนอยู่ในโรงเรียนนอกพื้นที่หนองขาว ยกเว้นครูสารภีและครูอุบล ซึ่งทั้งสองต่างเป็นครูในโรงเรียนวัดอินทาราม แต่ครูสารภีได้ย้ายมาสอนในพื้นที่ เมื่อปี พ.ศ. 2536 ในขณะที่ครูอุบลแม้ว่าจะมิใช่คนหนองขาว แต่แต่งงานกับคนหนองขาวและสอนอยู่ในพื้นที่มาเป็นเวลานาน ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ครูอุบลยังคงเป็นจุดประสานงานที่สำคัญระหว่างทพท.กับชุมชน นอกเหนือไปจากความสามารถในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการแสดงพื้นบ้าน การที่มีสถานะภาพทางราชการนอกเหนือจากทำให้ขาดฐานความสัมพันธ์ที่มีกับชุมชน อันเป็นผลมาจากเรื่องพื้นที่ในการปฏิบัติงานแล้ว อีกปัจจัยที่สำคัญก็คือ ความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องเนื่องกับแวดวงราชการ แวดวงการศึกษา ในช่วงหลังจากการประกาศใช้รัฐธรรมนูญใหม่ ฉบับ พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา ทำให้เกิดกระบวนการปฏิรูปในด้านต่าง ๆ ขึ้นอย่างจริงจังโดยเฉพาะในด้านการศึกษา ซึ่งได้เริ่มเข้มข้นในช่วงปี พ.ศ. 2542 เป็นต้นมา ทำให้งานในบทบาทของข้าราชการครูมีมากขึ้น ดังเช่น ครูสารภีที่ได้รับเลือกเป็นครูต้นแบบของจังหวัดกาญจนบุรี ทำให้ต้องมีภาระที่จะต้องเป็นแกนหลักในการจัดกระบวนการถ่ายทอด แลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความรู้กับกลุ่มครูที่สนใจ และกลุ่มครูหนองขาวที่ทำงานร่วมกันส่วนใหญ่ก็เข้าร่วมด้วย กรณีนี้จึงเป็นตัว

อย่างหนึ่งที่น่าสนใจให้เห็นถึง บทบาทที่หลากหลายของบุคคลที่มีอิทธิพลต่อเครือข่ายความสัมพันธ์ในชุมชน

5.4 อุปสรรค ความขัดแย้งและการจัดการปัญหา

ในกระบวนการทำงาน สิ่งหนึ่งที่เกิดขึ้นควบคู่ไปด้วย ก็คืออุปสรรค ปัญหา รวมถึงความขัดแย้ง สิ่งเหล่านี้ส่งผลกระทบต่อการทำงานของส่วนรวมและทิศทางของเครือข่าย เรื่องของความร่วมมือที่จะเกิดขึ้นทั้งในและนอกชุมชน บางประเด็นบางปัญหาเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นกับชุมชนโดยทั่วไป และตัวชุมชนได้ตั้งสมและสร้างกระบวนการจัดการของชุมชนเอง บางเรื่องเป็นประเด็นปัญหาใหม่ที่เกิดขึ้นจากการติดต่อกับหน่วยงานภายนอก ซึ่งบางเรื่องอาจเป็นเรื่องของการปรับตัวและการเรียนรู้เพื่อนำไปสู่การจัดการในที่สุด แต่บางประเด็นปัญหาก็จะเป็นเรื่องที่ยังคงอยู่ และส่งผลกระทบต่องานของส่วนรวม ในด้านหนึ่งอาจมองได้ว่าประเด็นดังกล่าวยังคงอยู่ในกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

5.4.1 ปัญหาที่เกิดจากระบบการทำงานที่แตกต่างกัน

ด้วยความแตกต่างกันของระบบการทำงานระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภายนอก ทำให้เกิดความไม่คล่องตัวในการทำงานอยู่พอสมควร สิ่งหนึ่งที่พบจากการประสานงานกับหน่วยงานภายนอกก็คือ ประเด็นในเรื่องช่องทางการติดต่อหรือบุคคลในการประสานงาน

“เวลาลงไปจะเจอปัญหาบ้าง ว่าทางชุมชนยังไม่เข้าใจ ก็จะเจอปัญหาดูแลว่ามูลนิธิเป็นใครทำไมมาเลือกหมู่บ้านเขา ก็บอกว่าทางเขาติดต่อเรามา ถ้าเข้าใจก็คือคุณชัชวาลย์ ติดต่อกับทางแกนนำกลุ่มเป็นส่วนใหญ่ และพอลงไปเราก็ไม่รู้ว่าจะติดต่อกับใครในหมู่บ้านที่ชัดเจน กว่าจะมาหาตัวว่าคนที่มาประสานกันได้ และการติดต่อก็จะมีการเปลี่ยนชุดเปลี่ยนคน หลัง ๆ ก็เลยติดต่อที่หลวงพ่อกันเดียวเลย” (เจ้าหน้าที่มูลนิธิ ประไพ วิริยะพันธ์, สัมภาษณ์)

ปรากฏการณ์ดังกล่าว ด้านหนึ่งจึงชี้ให้เห็นถึง ความสนใจในเรื่องของราวความเป็นไปของคนในชุมชน และด้านหนึ่งก็ชี้ให้เห็นถึงภาวะเบื้องต้นที่หน่วยงานภายนอกต้องประสบ ระหว่าง

ที่ข้อมูลข่าวสารจะถูกส่งผ่านลงไปถึงคนในชุมชนทั้งหมด และที่สำคัญก็คือการประสานงานของชุมชนที่ไม่ได้มีตำแหน่งหน้าที่ชัดเจน แตกต่างจากระบบการทำงานของ องค์กร หน่วยงานราชการ ที่การกำหนดตำแหน่งหน้าที่ในการรับผิดชอบในแต่ละเรื่อง แต่เป็นที่สังเกตว่า ในท้ายสุด ช่องทางการติดต่อสื่อสารของชุมชนได้กลับไปอยู่ที่เจ้าอาวาส ซึ่งเป็นช่องทางของผู้นำดั้งเดิมที่สำคัญของชุมชนตามเดิม

นอกเหนือจากนี้ยังพบปัญหาในลักษณะที่เกิดจากลักษณะของการทำงาน “...เมื่อก่อนนี้จะประชุมอะไร ดิกลองใหญ่ก็ไปกันละ เคียวนี่เวลาประชุมใช้หนังสือเชิญ พอถ้าไม่มีหนังสือเชิญบางทีก็ไม่ไป... (ผู้พูดกล่าวถึงในช่วงที่พูดคุยในเรื่องการดำเนินงานพิพิธภัณฑ - ผู้วิจัย)” (ชาวบ้านหนองขาว, สัมภาษณ์) ซึ่งลักษณะเช่นนี้อาจเป็นด้วยหลายสาเหตุ กล่าวคือ อาจเป็นผลมาจากการประชุมที่บ่อยครั้ง หรือลักษณะงานที่จะเข้าประชุมเป็นงานที่ไม่เห็นเป็นรูปธรรม ไม่เห็นตัวงานชัดเจน รวมถึงอาจเป็นด้วยปัญหาที่เกิดจากการทำงาน แบ่งงานในรูปแบบใหม่ ก็คือการแบ่งงานที่เริ่มเจาะจงขึ้นบุคคลที่เห็นว่าจะไม่เกี่ยวข้องก็จะไม่เข้าร่วมประชุม ในขณะที่การแบ่งงานแบบเดิมที่ไม่เจาะจง เปิดโอกาสให้ทุกคนได้เข้าร่วม ดังนั้นผู้ที่เข้าร่วมจึงหมุนเวียนกันไปในขณะที่คนที่เข้าร่วมอาจเปลี่ยนไป แต่จำนวนยังคงเท่าเดิม

5.4.2 การรวมศูนย์ในการติดต่อประสานงาน

การรวมศูนย์ในการติดต่อประสานเครือข่ายเป็นลักษณะปัญหาที่กำกวมระหว่างเรื่องของผลประโยชน์ กับเรื่องลักษณะความสัมพันธ์ใหม่ ที่เกิดจากการติดต่อกับหน่วยงานภายนอก โดยปกติการติดต่อระหว่างบุคคลภายนอกกับหน่วยงานภายนอก จะผ่านทางผู้นำที่เป็นทางการ ในขณะที่คนในชุมชนต่างมีสถานะภาพที่ใกล้เคียงกัน แต่ในปัจจุบันที่การติดต่อประสานงานของหน่วยงานภายนอกกับชุมชน เริ่มใช้ช่องทางบุคคลที่มีใช้ผู้นำที่เป็นทางการ ดังเช่น การติดต่อของมูลนิธิประไพ วิริยะพันธ์ ในเรื่องการจัดตั้งพิพิธภัณฑท้องถิ่น การเข้ามาศึกษาวิจัยจากสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ซึ่งการติดต่อสื่อสารกับหน่วยงานภายนอก สถาบันการศึกษา และการประสานงานที่ทำให้ได้รู้จักกับอาจารย์ที่มีชื่อเสียง รวมถึงการร่วมงานกับหน่วยงานต่าง ๆ ด้านหนึ่งมีผลต่อสถานะภาพของบุคคลในสายตาของคนในชุมชนว่าเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ และเป็นบุคคลที่กว้างขวางและการทำงานร่วมกับหน่วยงานภายนอกในบางโอกาสยังนำไปสู่ผลงานในหน้าที่การงาน ดังนั้นจึงพบปรากฏการณ์ของการที่บุคคลพยายามรวมศูนย์ในการเข้าถึงและสร้างความสัมพันธ์บุคคลและหน่วยงานภายนอก ซึ่งปัญหาในลักษณะเช่นนี้ปรากฏขึ้นน้อย และเป็นปัญหาที่คนที่ไม่ได้

เกี่ยวข้องกับใกล้ชิดจะไม่พบความผิดปกติดังกล่าว แต่เป็นปัญหาที่เป็นอุปสรรคในการดำเนินงานอย่างมาก เนื่องจากทำให้ขาดการร่วมมือและกลุ่มคนที่ร่วมทำงานจะค่อย ๆ ถอยห่างออกไป

การรวมศูนย์ในการประสานงานยังก่อให้เกิดการจัดการที่ไม่เหมาะสมอื่น ๆ กล่าวคือ มีกรณีที่พบความขัดแย้งระหว่างผู้เข้าร่วม คนที่เกี่ยวข้องกับผู้นำหรือแกนหลักที่รับผิดชอบงานนั้น ๆ อยู่ เมื่อถึงคราวประชุม ผู้นำหรือแกนหลักที่รับผิดชอบงาน จะไม่ส่งจดหมายเชิญให้กับบุคคลที่ขัดแย้งกันอยู่ หรือไม่ส่งจดหมายเชิญให้แก่คนที่ตนไม่ต้องการ ในแง่หนึ่งอาจเป็นการลดความขัดแย้งเฉพาะหน้า แต่จะทำให้ความขัดแย้งนั้นดำรงอยู่และมีแนวโน้มที่จะรุนแรงขึ้นเป็นลำดับ และสิ่งที่ได้รับกลับก็คือ ผู้ที่ไม่ได้รับจดหมายเชิญจะค่อย ๆ ห่างออกไป ทำให้การขาดความร่วมมือตรงความสัมพันธนั้นไป ความขัดแย้งในกรณีนี้บางครั้ง อาจจัดการได้เมื่อถึงคราวที่มีงาน โดยผู้นำที่มีบารมีอาจพูดคุยโดยตรง และขอให้บุคคลผู้นั้นมาช่วยงาน ก็จะได้รับความร่วมมืออีกครั้งหนึ่ง เนื่องจากอาจเป็นด้วยความเกรงใจและเห็นว่าเป็นงานของส่วนรวม แต่ความร่วมมือที่ได้ก็ไม่เต็มที่ และขาดความต่อเนื่องไป

5.4.3 ความขัดแย้งและการจัดการ

ในเรื่องของการทำงาน ความสัมพันธ์คนในชุมชน ความขัดแย้งเป็นปรากฏการณ์หนึ่งที่เกิดขึ้นในหลากหลายระดับ เช่น ระหว่างบุคคลต่อบุคคล ผู้นำกับคนในชุมชนหรือในระหว่างกลุ่มคนที่มีความคิดไม่ตรงกัน และหลากหลายในประเด็นที่ต่างกันออกไป เช่น ประเด็นปัญหาส่วนตัว ความคิดเห็นไม่ตรงกันและที่สำคัญคือเรื่องของผลประโยชน์

• ความขัดแย้งในระดับบุคคล

ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในระดับบุคคลหรือประเด็นปัญหาส่วนตัวนั้น อาจเป็นด้วยเรื่องส่วนตัวหรือประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการทำงานส่วนรวม แต่ต่างมีผลกระทบต่องานของชุมชนด้วยเช่นกัน ในกรณีของวัยรุ่นนุฎีกาจะเป็นปัจจัยหนึ่งที่จะคลี่คลายความขัดแย้งดังกล่าวให้ลดลงไป “...สมัยก่อนตอนพี่หนุ่ม ๆ ไม่รู้เป็นอะไร พวกที่อยู่หลังวัด จะไปกินส้มตำตรงบ๊มไม่ได้นะ โคนไต้ตึกกลับมา... พอ โต ๆ มันก็ลดลง มีลูกมีเมียมันก็น้อยลง... แต่รุ่นพี่นี่เป็นรุ่นท้าย ๆ แล้วที่มีอย่างนี้...” (ชาวบ้านหมู่ 1, สัมภาษณ์) นอกเหนือจากภูมิกาวะที่เพิ่มขึ้นแล้ว ปัจจัยสำคัญที่ช่วยคลี่คลายความขัดแย้งหรือเอื้ออำนวยให้งานส่วนร่วมดำเนินต่อไปได้ คือความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดและระบบเครือญาติ เพื่อนฝูงที่หลากหลายต่างเป็นตัวกลางที่เจือจาง ความรู้สึกขัดแย้งนั้นออกไป “...ความขัด

แย่งข้างในจะดำรงตนไม่นาน อย่างโกรธกับคนนี้แต่ดีกับน้องมัน โกรธกับคนนั้นแต่พ่อแม่เราถูกกัน สายสัมพันธ์ต่าง ๆ มันจะล้างความบาดหมางออกไปทีละน้อย ในที่สุดก็จะหายไป บางทีก็เกลียดไอ้คนนี้แต่เกรงใจคนนั้น...” (ชัชวาลย์ ทองดีเลิศ, สัมภาษณ์) ระบบความสัมพันธ์ที่หลากหลายนี้เอง ที่ทำให้ความขัดแย้งในระดับบุคคลไม่ปัญหาต่องานส่วนรวม เนื่องจากบุคคลคนหนึ่ง ต่างมีกลุ่มหรือเครือข่ายความสัมพันธ์ที่หลากหลาย เมื่อไม่ถูกกับกลุ่มหนึ่ง ก็ยังสามารถร่วมงานของชุมชนหรือเครือข่ายผ่านกลุ่มคนอีกกลุ่มหนึ่งได้ เช่นในขณะที่มีปัญหากับเพื่อน ก็ยังร่วมงานต่าง ๆ โดยไปกับเครือข่ายของตนเองได้ หรือมีปัญหากับเพื่อนที่โรงเรียนก็ยังไปกับเพื่อนในละแวกบ้านหรือลูกพี่ลูกน้องในวัยใกล้เคียงกันได้ ดังนั้นแม้ในที่สุดความขัดแย้งจะยังดำรงอยู่ ความสัมพันธ์ที่ร่ายล้อมบุคคลก็จะเป็นกลไกที่ค่อย ๆ คลี่คลายไปได้

- ความขัดแย้งในระดับกลุ่มคน ชุมชน

ความขัดแย้งระดับที่สูงขึ้นไปในระดับชุมชน กลุ่มคน ทิศทางการพัฒนาหมู่บ้านและผลประโยชน์นั้น ช่องทางการสื่อสารที่มีอยู่ในชุมชน การพูดคุยในลักษณะ “ปากต่อปาก” จะเป็นปัจจัยสำคัญ ทั้งในการตั้งเรื่องหรือการยกประเด็นความขัดแย้งให้ปรากฏออกมา ตลอดจนทำให้ประเด็นดังกล่าวชัดเจนขึ้น จนเกิดทางเลือกในการตัดสินใจ จะนำไปสู่การเคลื่อนไหวเพื่อดำเนินการกับปัญหาดังกล่าว ดังในกรณีของการบูรณะอาคารเรียนหลังเก่าที่นำไปสู่การสร้างพิพิธภัณฑสถานหรือในกรณีของการสร้างที่ทำการ อบต. ในปี พ.ศ. 2538 ทางผู้นำ คือ กำนัน ผู้ใหญ่บ้านได้ตกลงกันที่จะจัดสร้างที่ทำการในบริเวณลานวัดฝั่งที่ติดกับถนน โดยได้งบประมาณและดำเนินการลงเสาไปแล้ว เมื่อชาวบ้านเห็นที่ของวัดมีการลงเสาและไม่เห็นด้วยกับการที่จะใช้ที่วัดในการสร้างที่ทำการ อบต. จึงได้รวมตัวกันและเสนอให้มีการประชุมกันที่วัด

“เราก็ไม่รู้หรอก อยู่ดี ๆ ก็เห็นมีการลงเสาอะไร ก็เลยพูดคุยกัน ตกลงกันว่าให้ไปประชุมที่วัดในวันจันทร์ ชาวบ้านก็ไม่ยอมให้สร้างตรงนั้น และตกลงกันว่าถ้าจะใช้ก็ให้ใช้ตรงด้านข้างของวัดแทน แต่เขาก็ไม่เอาแล้ว” (ชาวบ้านหมู่, สัมภาษณ์)

ท้ายสุดที่ทำการอบต. จึงย้ายไปที่หมู่บ้านเมืองใหม่ ซึ่งเป็นหมู่บ้านรินถนนกาญจนบุรี อุทอง ไปทางตัวเมืองกาญจนบุรี และเรื่องราวดังกล่าวไว้ว่าจะมีเพียง กำนัน ผู้ใหญ่เท่านั้น ที่เห็นควรกับการสร้างในที่วัด ยังมีชาวบ้านบางกลุ่มที่เห็นด้วยกับแนวคิดดังกล่าว แต่กระบวนการของชุมชนก็ได้ตัดสินใจในทิศทางร่วมกัน และไม่ได้นำไปสู่ความขัดแย้งที่ถาวรแต่อย่างใด อย่างไรก็ตามด้วย

บุคลิกของผู้นำชาวหนองขาว ที่มีลักษณะเป็นผู้นำเดี่ยว ยึดถือในเรื่องที่ตนเองคิดว่าถูกต้องและดีที่สุด ทำให้มีบางเหตุการณ์ ที่ผู้นำได้ดำเนินการไปอย่างรวดเร็วเกินกว่าที่ กระบวนการของชุมชนจะไหวตัวทัน แต่แม้ว่าจะไม่เห็นด้วยก็ตาม

- **กลุ่มที่หลากหลายกับการลดความขัดแย้ง**

นอกเหนือจากความขัดแย้งในความคิดของกลุ่มคนในชุมชนแล้ว การแข่งขันระหว่างกลุ่มต่าง ๆ เช่น ระหว่างหมู่บ้านแต่ละหมู่ ระหว่างกลุ่มรุ่น ก็เป็นอีกปรากฏการณ์หนึ่งที่ดำรงอยู่ในชุมชน แล้วถ้าการแข่งขันไม่เกินเลยจนเป็นเรื่องความขัดแย้งระหว่างกลุ่ม การแข่งขันจากหลากหลายของกลุ่มก็เป็นกลไกสำคัญที่ผลักดันให้งานของชุมชนดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่นการจัดซุ้ม แต่งเกวียนของแต่ละหมู่ ในงานสงกรานต์หรืองานเทศน์มหาชาติ ซึ่งในบางโอกาส ก็จะมีกลุ่มศิษย์เก่าบางรุ่น หรือกลุ่มเฉพาะกิจอื่น ๆ เข้าร่วมวงด้วย ทำให้เกิดสีสัน การช่วยเหลือและสนุกสนานกันอยู่ในที่ ดังนั้นการแข่งขันของกลุ่มที่หลากหลายจึงอาจเป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดความร่วมมือของชุมชน เนื่องจากการดำรงอยู่ของกลุ่มต่าง ๆ เช่น หมู่บ้านแต่ละหมู่ กลุ่มศิษย์เก่า กลุ่มแม่บ้าน ทำให้บุคคลได้มีโอกาสในการเลือกที่วางตัวเองลงในบทบาทอย่างไร กลุ่มไหน เพื่อการร่วมงานอย่างสบายใจ เช่น กลุ่มหนุ่มสาวอาจไม่ได้ช่วยงานผ่านหมู่บ้านของตนเองมากนัก แต่ร่วมกันแต่งเกวียนในนามกลุ่มของตนเอง หรือบางคนอาจจะเต็มใจในการจัดซุ้มร่วมกับเพื่อนร่วมรุ่นในนามกลุ่มศิษย์เก่าแทน ด้านหนึ่งกลุ่มย่อย ๆ ในชุมชนใหญ่จึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่คลายความขัดแย้งอย่างรุนแรง ในขณะที่เดียวกันก็เปิดโอกาสให้กลุ่มต่าง ๆ แสดงพลังของตนเองได้เต็มที่ ตามกรอบงานที่วางไว้ร่วมกันของชุมชน

- **ผลประโยชน์กับความขัดแย้ง**

ความขัดแย้งในอีกรูปแบบหนึ่งที่สำคัญและเป็นปัญหาในทุก ๆ ที่ คือ เรื่องของผลประโยชน์ ที่เป็นประเด็นที่ล่อแหลมและบั่นทอนความไว้วางใจกันระหว่างบุคคล องค์กรและสถาบันในทุก ๆ เรื่อง ด้วยระบบการประสานงานที่มักจะกระจุกตัวอยู่กับแกนนำเพียงไม่กี่คน ทำให้บุคคลที่เป็นแกนนำหรือกลุ่มคนทำงานตั้งข้อสงสัยในเรื่องของการที่จะได้ประโยชน์ส่วนตัวจากเรื่องส่วนรวม ทั้งจากแกนนำด้วยกันและคนในชุมชน เช่น การนำเงินส่วนกลางไปใช้ส่วนตัว การคอร์รัปชัน ประเด็นเรื่องของค่าตัวนักแสดง ศิลปินพื้นบ้านที่ไปร่วมแสดง ในงานแลกลงข่าว งานประชาสัมพันธ์ตามทีต่าง ๆ ที่ควรจะได้รับมากกว่านี้หรือได้รับการแบ่งปันค่าตอบแทนไม่ยุติธรรม

ปรากฏการณ์เหล่านี้ต่างเป็นปัญหาสำคัญที่เกิดขึ้นในการทำงาน และเป็นเหตุการณ์ที่ตรวจสอบได้ยาก ในบางกรณีที่เป็นจริงก็จะทำให้สูญเสียทรัพยากรของส่วนรวมให้กับประโยชน์ส่วนตัว หรือในกรณีที่ไม่เป็นจริง ก็ทำให้แกนนำหรือคนทำงานเกิดความท้อแท้ และเป็นเรื่องที่บั่นทอนความไว้วางใจระหว่างกันของคนในชุมชน

สิ่งหนึ่งที่สืบทอดมาจากอดีตและยังคงเอื้ออำนวยให้งานของชุมชนดำเนินไปได้ โดยมองข้ามความความขัดแย้งหรือผลประโยชน์ไป คือระบบความเชื่อความศรัทธาและผู้นำ ดังที่ศรีศักร วัลลิโภดม (2543: 54) ชี้ว่า “ในอดีตของชุมชนที่มีการรวมตัวกันเป็นกลุ่ม เป็นก้อนตามตะแวงบ้าน ตามหมู่บ้าน สภาพของสังคมที่มีรากฐานจากกลุ่มคนหลายพวก หลายเผ่าพันธุ์นั้น สังคมจำเป็นต้องทำให้เกิดการบูรณาการทางวัฒนธรรม กลายเป็นชนชาติกลุ่มเดียวกันให้ได้ สิ่งที่จะทำให้เกิดการบูรณาการเช่นนั้นได้ นอกจากต้องอาศัยผู้นำที่ชาญฉลาดแล้ว ยังจำเป็นต้องสร้างระบบความเชื่อให้ครอบคลุมคนเหล่านี้ ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้จงได้” ร่องรอยของแนวทางในการบูรณาการดังกล่าวปรากฏให้เห็นอยู่ในบ้านหนองขาวผ่านสถาบันทางพุทธศาสนาและ เรื่องของการเคารพในผีบรรพบุรุษ ดังที่มีศาลพ่อแม่ เป็นศาลหลักของชุมชน แม้ว่าสถาบันทั้งสองถูกกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของของสังคมภายนอก แต่ยังมีรากที่ยึดโยงและจัดระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนอยู่ ดังที่ยังปรากฏอยู่ในพิธีกรรมต่าง ๆ ความศรัทธาในพระพุทธศาสนาผ่านสถาบันวัด จึงเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้คนในชุมชนมองข้ามความการถกฉวยผลประโยชน์ส่วนตัวของคนผู้นำหรือนุคคลบางกลุ่ม และร่วมงานของชุมชนต่อไป

“งานบุญงานวัด ชาวบ้านจะไปกันจนแน่นวัดเลย แต่ข้าราชการบางคนกลับคิดแต่จะสร้างผลงาน” (ชาวบ้านหนองขาว, สัมภาษณ์)

“แรก ๆ ก็เข้าไปช่วยงานอยู่ ก็เห็นว่าพวกตัวใหญ่ ๆ ถ้าเผละก็เอา แล้วตัวเล็ก ๆ จะไปเหลือหรือ เห็นอย่างนี้เราก็มักไม่ค่อยอยากเข้าไปยุ่งด้วย แต่ที่นี้บางทีแฟนไป เราก็ดึงไปด้วย และอีกอย่างก็เพื่อวัด เพื่อชุมชนก็ต้องไป” (ชาวบ้านหนองขาว, สัมภาษณ์)

ปัจจัยของความศรัทธาและความสัมพันธ์ จึงยังดึงให้งานดำเนินต่อไปได้ ในขณะที่ระบบการสื่อสารของชุมชน การที่ได้พบปะเห็นหน้ากันเป็นประจำ การพูดคุยนิทา ยังทำหน้าที่ในการจับตาตรวจสอบ ในการกระทำที่มีขอบ มิให้ดำเนินไปได้โดยง่าย แต่ก็พบว่า การกระทำที่มีขอบของผู้นำบางคน เมื่อได้กระทำไปแล้ว ก็ยังมิได้มีการดำเนินการใด ๆ จากคนในชุมชน แต่เรื่องราวดังกล่าวก็เป็นที่รู้กันของคนในชุมชน จึงเป็นการปรามมิให้เกิดการกระทำที่เกินเลยไปกว่านี้ และมี

แนวโน้มว่าผู้นำคนดังกล่าวจะขาดความเชื่อถือลงไปเรื่อย ๆ เรื่องของผลประโยชน์ จึงยังคงกีดกร่อนความร่วมมือในชุมชนอยู่เสมอ

5.5 ผลกระทบจากการติดต่อกับภายนอก

การติดต่อเชื่อมโยงกับหน่วยงานภายนอกโดยเฉพาะในเรื่องของการสร้างพิพิธภัณฑ์และการท่องเที่ยวได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในบ้านหนองขาว ความสัมพันธ์กับบุคคลภายนอกที่เพิ่มมากขึ้น นักท่องเที่ยวที่เข้ามาในหมู่บ้าน การทำงานร่วมกับหน่วยงานภายนอก ได้ส่งผลกระทบต่อ เครือข่ายและระบบความสัมพันธ์ของชุมชนในแง่มุมต่าง ๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งผลกระทบจากการติดต่อกับภายนอกที่น่าเสนอต่อไปนี้จะเน้นไปที่ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับระบบเครือข่ายความสัมพันธ์ของชุมชนทั้งทางตรงและทางอ้อม

5.5.1 บทบาทของวัฒนธรรมและประเพณีที่เปลี่ยนไป

การติดต่อกับการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ส่งผลให้ตัวของชุมชนเข้าสู่ตลาดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม และการท่องเที่ยวย่อมมีผลกระทบต่อวัฒนธรรมท้องถิ่นทั้งในเชิงบวกและลบด้วยเช่นกัน การจัดการแสดง การมีงานเทศกาลสงกรานต์ในลักษณะของงานออกร้าน ที่ดึงให้นักท่องเที่ยวภายนอกได้เข้าร่วมในงานประเพณีของชุมชน และกระแสดึงดูดนักท่องเที่ยวได้ทำให้คนในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนรุ่นใหม่ ได้เกิดความภาคภูมิใจ และหันกลับมาสนใจในภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ แต่ในขณะเดียวกันก็ได้ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาสาระและรูปแบบของประเพณีไปด้วยเช่นกัน

ในอดีตประเพณี พิธีกรรม การละเล่นจะเป็นการกระทำร่วมกันของคนในชุมชนในบทบาทที่แตกต่างกัน แต่ที่ต่างอยู่ในฐานะที่ “ร่วมกันทำให้เกิดขึ้น” เนื่องจากในขณะที่มีการร้องรำทำเพลง ผู้ที่มีได้ร้องรำต่างก็มีส่วนร่วมในการปรบมือ การพูดคุยหยอกเย้าและ มีปฏิสัมพันธ์ตลอดเวลา ดังนั้นผู้เล่นและผู้ชมจึงไม่มีความแตกต่างกันมาก ในขณะที่เมื่อชุมชนได้เข้าสู่ระบบการท่องเที่ยว การเชื่อเชิญให้คนภายนอกได้เข้ามาทำความรู้จักวัฒนธรรมท้องถิ่นในฐานะ ผู้ชมหรือผู้มาท่องเที่ยว ประเพณีการละเล่นอันเป็นวัฒนธรรมเดิมได้เปลี่ยนไปเป็นลักษณะของการแสดงมากขึ้น มีการจัดเวทีและจัดสรรที่นั่งของผู้เข้าชม ผู้แสดงจึงมีสถานะภาพของ “ผู้ผลิต” ที่ชัดเจนขึ้น ในขณะที่จำนวนของนักท่องเที่ยวที่เข้ามาในชุมชน ได้มีอิทธิพลทำให้ เส้นแบ่งระหว่าง “ผู้ผลิต” หรือ “ผู้แสดง”

และ “ผู้บริโภค” หรือ “ผู้ชม” ชัดเจนขึ้น คนในชุมชนไม่ได้มีส่วนร่วมเช่นเดิมแต่เป็นความรู้สึกของการเป็นผู้ชมแทน ซึ่งปรากฏการณ์เช่นนี้ อาจมีผลกระทบต่อธรรมเนียมปฏิบัติที่สืบทอดกันของชุมชนอย่างช้า ๆ แม้ว่าการได้ชมได้เห็นการแสดงที่เกิดจากคนในชุมชนของตัวเอง ทำให้เกิดความภาคภูมิใจขึ้น แต่อีกด้านหนึ่งอาจเป็นสัญญาณบ่งชี้ว่า ความภูมิใจ ตำนานที่มีต่อชุมชน อาจไม่จำเป็นต้องมีส่วนร่วมในการปฏิบัติก็ได้

5.5.2 ตำนานท้องถิ่น : การสื่อสารและมรดกชน

การรื้อฟื้นประวัติศาสตร์ของหมู่บ้าน การก่อตั้งพิพิธภัณฑ์ และการจัดงานประเพณีสงกรานต์ ดึงดูดให้บุคคลภายนอกเข้ามาเที่ยวชมชุมชน มีการเชิญผู้หลักผู้ใหญ่ในระดับต่าง ๆ เช่น รัฐมนตรี ผู้ว่าราชการจังหวัด เข้ามาเปิดงานหรือเข้าร่วมงานของชุมชนในระดับตำบลได้ รวมถึงการเผยแพร่ภูมิปัญญา เอกสิทธิ์ วัฒนธรรมประเพณีของชุมชนได้ปรากฏสู่สังคม แวดวงวิชาการ อาจารย์มหาวิทยาลัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีการนำเสนอเรื่องราวของชุมชนผ่านสื่อโทรทัศน์ เริ่มจากรายการแปลกจริงหนอ เมื่อปี 2540 รายการบ้านเลขที่ 5 และรายการตะลอนเกม เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ต่างก่อให้เกิดสำนึกและความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตนเองของคนในชุมชน

“ก็คิดว่าบ้านเรามีอะไรดี ๆ เยอะ อย่างเป็นตำบลเล็ก ๆ แต่สามารถจัดงานใหญ่ที่ขนาดทางอำเภอยังจัดไม่ได้ เวลาเพื่อนมาบ้านก็เล่าประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านให้ฟัง เพื่อนก็บอกว่า ดินะยังรู้ความเป็นมาด้วย ของบ้านเขาก็ไม่รู้แล้ว... ถ้าเรารู้สึกภูมิใจในบ้านตัวเองเมื่อไหร่ ก็น่าจะตอนที่มาช่วยแม่ทำงานอะไรพวกนี้ ก็คือช่วงที่มีการจัดงานสงกรานต์ที่มีการแสดงอะไร ก็ทำให้รู้ว่าบ้านเรามีของดีเยอะ” (วัยรุ่นหนุ่ม 4, สัมภาษณ์)

“ถ้าจะให้มอง เรื่องความภูมิใจในความเป็นคนหนองขาว ก็น่าจะเกิดขึ้นในช่วงหลัง ๆ นี้นะ เพราะแต่ก่อนคนตำบลอื่นมาล้อเลียนคนหนองขาวว่า กินข้าวกับมะม่วงคอง ยังโดนชกเลย คล้ายกับมาดูถูกว่าจนอะไรอย่างนี้” (อาจารย์สมบัติ, สัมภาษณ์)

เรื่องของสำนึกและความภาคภูมิใจในท้องถิ่น จึงเป็นผลมาจากปัจจัยหลาย ๆ ด้านเสริมเข้าด้วยกัน ปัจจัยแรกเป็นเรื่องของคุณค่าและวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนเอง ที่ยังคงดำรงคงอยู่มาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน ทำให้มีรากฐานที่จะสืบสานและประยุกต์ต่อไปในอนาคต ปัจจัยที่สองคือ การสื่อสารมรดกชน ในกรณีของหนองขาวทำให้เห็นหน้าที่ที่แตกต่างกันของระดับการสื่อสาร ในขณะที่การสื่อสารในชุมชน ความใกล้ชิดกันของบ้านเรือน การไปมาหาสู่ ทำให้เกิดการ

ไหลเวียนของข้อมูลข่าวสารในชุมชน หากจะมีการสื่อสารในระดับที่กว้างและรวดเร็วขึ้นก็จะมีการใช้รถกระจายเสียงของเทศบาลหรือเสียงตามสาย เช่น ในกรณีที่มีการเรียกประชุมของหมู่บ้าน การประชุมเชิงชุมชนในกิจกรรมต่าง ๆ การเชิญชวนให้ไปเลือกตั้ง และการออกอากาศข่าวของทางส่วนกลางทุก ๆ เช้า และในขณะที่สื่อสารมวลชน ผ่านสื่อเช่น โทรทัศน์อันเป็นช่องทางที่ชุมชนจะรับรู้เรื่องราวของสังคมภายนอก มิได้ทำหน้าที่เพียงแค่เรื่องของการส่งผ่านข่าวสารเท่านั้น แต่เรื่องราวของหมู่บ้านหนองขาวที่ปรากฏสู่สื่ออย่างโทรศัพท์ ทำให้บุคคลภายนอกได้รับรู้เรื่องราวของท้องถิ่นของตน ได้ก่อให้เกิดความภูมิใจแก่คนในชุมชนด้วย

ปัจจัยที่สาม เรื่องของการท่องเที่ยว ประเด็นของการท่องเที่ยวจะมีผลในลักษณะเดียวกันกับอิทธิพลของโทรทัศน์ ซึ่งการศึกษาของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536: 91) ในเรื่องของการท่องเที่ยวกับงานบุญบั้งไฟในจังหวัดยโสธร ได้ตั้งข้อสังเกตว่า การท่องเที่ยวถูกใช้เป็นมาตรฐานะของชุมชนในสังคมปัจจุบัน การเป็นชุมชนที่มีตำแหน่งในแหล่งท่องเที่ยวสำคัญ ๆ จะเป็นการยกระดับของชุมชนนั้น ๆ ให้สูงขึ้นแทนที่ การเป็นเมืองเอก โต ตรี หรือการเป็นที่ตั้งของเจดีย์สถานอันสำคัญในพระพุทธศาสนาในสมัยอดีต ดังนั้นการส่งเสริมการท่องเที่ยวจึงไม่ใช่เรื่องของเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว แต่เป็นการพิสูจน์ให้เห็นถึงความรัก ความภูมิใจในท้องถิ่นของตนเอง ผู้นำชุมชนในระดับต่าง ๆ จึงต้องส่งเสริมการท่องเที่ยว ไม่ใช่เพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ แต่เป็นผลประโยชน์ทางจิตวิทยาสังคมของชุมชนนั่นเอง ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าว ก็เกิดขึ้นในหนองขาวเช่นเดียวกัน

ปรากฏการณ์เหล่านี้จึงแสดงให้เห็นถึงกระแสของสังคมที่มีอิทธิพลต่อทิศทางการพัฒนาของชุมชน ผ่านการสื่อสารและมวลชนที่ผลักดันให้ตัวชุมชน ตระหนักถึงความสำคัญของภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของตนเองมากยิ่งขึ้น ในแง่นี้ระดับหรือเครื่องมือการสื่อสารที่แตกต่างกันจึงส่งผลกระทบและมีอิทธิพลที่แตกต่างกัน แม้ว่าภาระกิจหลักคือการส่งข้อมูล ข่าวสาร เหมือนกันก็ตาม กล่าวคือการสื่อสารมวลชนที่มีการนำเสนอเรื่องของท้องถิ่น นั้นทำให้เกิดความภาคภูมิใจกับคนในท้องถิ่นนั้น ๆ แต่ชุมชนที่แตกต่างหลากหลายไม่สามารถถูกนำเสนอในสื่อมวลชนได้ทั้งหมด เอกลักษณะ ความเป็นตัวตนของชุมชนที่ไม่มีโอกาสออกสู่สื่อมวลชนจึงอาจถูกเบียดบังไป การสื่อสารในชุมชน ภายในท้องถิ่น จึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะสร้างสมดุลระหว่างชุมชนและสังคมโดยรวม เพื่อรักษาความเป็นท้องถิ่นของตนเองไว้ มิให้หลงไปตามตัวอย่างที่ถูกนำเสนอผ่านทางสื่อมวลชน

5.5.3 การเกิดขึ้นของกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน

การเกิดขึ้นของกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน เป็นผลมาจากกระแสสังคมในเรื่องของการมีส่วนร่วมของประชาชน การดูแลท้องถิ่น รวมถึงกระบวนการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นและการเข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่มต้นน้ำแควของกลุ่มครูในหนองขาว ทำให้เกิดมีการถ่ายทอดความคิดสู่คนในชุมชน โดยเมื่อครั้งที่มีการจัดเวทีสาธารณะกลุ่มต้นน้ำแควขึ้นในพื้นที่บ้านหนองขาว 2 ครั้ง ในช่วงเวลาดังกล่าว ทำให้เกิดการตื่นตัวในเรื่องการรวมกลุ่ม โดยมีครูพูน ซึ่งเป็นประธานสภาวัฒนธรรมตำบลหนองขาว ได้รับเป็นที่ปรึกษาในการจัดตั้งกลุ่ม มีการจัดทำธรรมนูญกลุ่มและจดทะเบียนเข้าในทะเบียนกลุ่มองค์กรชุมชนของสภาวัฒนธรรมตำบลหนองขาว ซึ่งกลุ่มต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นและมีความเคลื่อนไหว พอเป็นที่รับรู้มีดังนี้

- **กลุ่มนมสด**

เป็นกลุ่มเยาวชน เกิดขึ้นภายหลังจากที่กลุ่มครูของหนองขาว ได้เข้าร่วมการดำเนินงานของโครงการวิจัยและพัฒนาประชาคมจังหวัดกาญจนบุรี ทำให้เกิดแรงบันดาลใจและจัดกิจกรรมให้กับเยาวชนในท้องถิ่นของตนเอง เพื่อเป็นการกระตุ้นให้เกิดความสนใจในท้องถิ่นของตนเอง และได้เชิญวิทยากรจากสาธิตาฟาร์มมาร่วมจัดกิจกรรมด้วย เป็นเวลา 1 วัน ผลของกิจกรรมทำให้เยาวชนกลุ่มนี้คิดตั้งกลุ่มขึ้นมาโดย ใช้ชื่อว่า “กลุ่มนมสด”

เยาวชนที่รวมตัวเป็นกลุ่มนมสดนี้ ส่วนใหญ่ศึกษาอยู่ในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ภายหลังจากที่ทำกิจกรรมครั้งนั้นแล้วก็ยังมีได้ดำเนินการเคลื่อนไหวใด ๆ ในนามกลุ่ม จะมีการเข้าช่วยเหลืองานของชุมชนตามคำขอกลุ่มครูบ้างในบางโอกาส และเมื่อเวลาผ่านไป สมาชิกกลุ่มบางคน รวมถึงบุคคลที่เป็นแกนสำคัญได้ไปศึกษาต่อนอกพื้นที่ ก็ได้ทำให้การเคลื่อนไหวในนามกลุ่มน้อยลงไป แต่อย่างไรก็ตามได้เกิดความร่วมมือในการดำเนินการโครงการหมู่บ้านปลอดยาเสพติดเฉลิมพระเกียรติขึ้น อันจะได้กล่าวถึงต่อไป ความสัมพันธ์ของเยาวชนในกลุ่ม จะเป็นความสัมพันธ์ของคนในรุ่นราวคราวเดียวกัน อันเกิดจากเพื่อนร่วมชั้นเรียน และความเป็นเครือญาติ ถูกพี่ถูกน้องกัน ทำให้เพื่อนของแต่ละคนได้รู้จักกัน กลุ่มนมสดจึงเป็นตัวอย่างที่ดีให้เห็นว่าฐานความสัมพันธ์ที่หลากหลายที่เกื้อหนุนให้คนในชุมชนได้รู้จักสนิทสนมกัน

● กลุ่มหญ้าดอกขาว

กลุ่มหญ้าดอกขาวเป็นการรวมตัวกันของคนหนุ่มสาว ในช่วงอายุ 26 – 27 ปี ประมาณ 10 กว่าคน โดยได้รับแรงบันดาลใจจากการจัดเวทีสาธารณะของกลุ่มต้นน้ำแคว อันเป็นการจัดเวทีเพื่อให้คนในชุมชนได้แสดงความคิดเห็น ทั้งนี้ในการเข้าไปร่วมฟัง แกนนำกลุ่มได้พบเจอกับกลุ่มคนหนุ่มสาวที่มาจากแก่งเลี่ยนอำเภอศรีสวัสดิ์ ที่มีการรวมตัวกันเพื่อดูแลอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นตนเอง มีการดำเนินงานหลายอย่างที่เป็ประโยชน์ต่อชุมชนของตนเอง จึงทำให้ทางแกนนำกลุ่มคิดว่าในวงเพื่อนของตัวเองที่มีอยู่น่าจะมีการตั้งกลุ่มเพื่อดำเนินการเพื่อชุมชนตัวเองบ้าง จึงได้ชักชวนเพื่อนในกลุ่มเดียวกัน จัดตั้งกลุ่มขึ้น โดยใช้ชื่อว่า “กลุ่มหญ้าดอกขาว” และได้ขอคำปรึกษาและแนวทางในการดำเนินจากจากครูพุง

โดยกิจกรรมที่ผ่านมาทางกลุ่มได้รับผิชอบแต่งตั้งเกี่ยวร่วมขบวนในงานเทศน์มหาชาติ ปี 2542 ที่ผ่านมา นอกจากนั้น ทางกลุ่มได้จัดการสาริตการเลือกตั้งสมาชิกวุฒิสภากันขึ้น ในช่วงก่อนการเลือกตั้ง โดยเริ่มต้นจากการที่บัณฑิตอาสาได้เข้ามาติดต่อผ่านทางผู้ใหญ่บ้านเพื่อเผยแพร่ประชาสัมพันธ์การเลือกตั้ง ซึ่งเป็นโอกาสอันเหมาะสมเนื่องจาก ขณะนั้นแกนนำในกลุ่มคนหนึ่งได้ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ทำให้ทราบเรื่องและเข้ามารับผิชอบในเรื่องดังกล่าว จึงได้หารือกับทางบัณฑิตอาสาการเลือกตั้งว่า น่าจะเป็นการทดลองสาริตการเลือกตั้งเลยจะได้ประโยชน์มากกว่า ทางกลุ่มหญ้าดอกขาวจึงได้ร่วมกับบัณฑิตอาสา และทางผู้ใหญ่บ้านจัดเวทีสาริตการเลือกตั้งในแต่ละหมู่บ้านรวม 12 เหวที โดยใช้เวลา 6 วัน วันละ 2 เหวที ซึ่งทำให้การเลือกตั้งของตำบลหนองขาวมีบัตรเสียน้อยกว่าที่อื่น

“ตอนแรก อสร. (อาสาสมัครรัฐธรรมนูญ) จะให้ช่วยเดินแจกแผ่นพับตามบ้านต่าง ๆ ก็คิดว่าเดินแจกไปก็ไม่มีประโยชน์เพราะชาวบ้านคงไม่ค่อยอ่านก็รู้ ๆ กันอยู่ ก็เลยจัดเป็นเวทีสาริตเลย มีการพิมพ์ลายนิ้วมือด้วยนะ ทำให้เหมือนวันจริงเลย ก็ทำให้ที่นี้บัตรเสียน้อยกว่าที่อื่น และเป็นการกดดันผู้ใหญ่บ้านให้ไม่มีการซื้อเสียง เพราะสาริตในบ้านผู้ใหญ่หมู่บ้านต่าง ๆ” (พี่เอก, สัมภาษณ์)

นอกเหนือจากนี้ก็มีการดำเนินโครงการประชาคมต่อต้านยาเสพติด อันเป็นคำสั่งจากทางราชการให้ตำบลเลือกหมู่บ้านนำร่อง เพื่อจัดตั้งประชาคมเพื่อต่อต้านยาเสพติดขึ้น เพื่อนำไปสู่การประกาศเป็นหมู่บ้านปลอดยาเสพติดเฉลิมพระเกียรติ และหมู่ที่ที่ได้รับเลือกเป็นหมู่ที่สมาชิกของกลุ่มหญ้าดอกขาว เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่และได้รับมอบหมายให้มาดำเนินการ ซึ่งแนวทางที่ทางราชการ

ให้เรามีลักษณะของลำดับขั้นตอนเป็นสูตรสำเร็จ ด้านหนึ่งแม้การดำเนินงานจะทำให้เกิดชุมชนเกิดการตื่นตัว แต่ด้านหนึ่งก็เป็นการเพิ่มภาระงานให้กับชุมชน ในการดำเนินงานได้มีการจัดเวทีพูดคุย 3 ครั้งและการลงประชามติว่าจะรับรองเป็นหมู่บ้านปลอดยาเสพติดหรือไม่ ช่วงเวลาการดำเนินงานทางกลุ่มจึงได้มีกิจกรรมอื่น ๆ ที่นอกเหนือจากขั้นตอนของทางราชการอยู่พอควร เช่น การจัดออกสอบถามความคิดเห็นในการดำเนินโครงการ การเดินขบวนในหมู่บ้านเพื่อณรงค์ โดยใช้แบบสอบถาม ซึ่งได้รับการช่วยเหลือจากสมาชิกของเยาวชนกลุ่มนมสดเป็นธุระในการเดินสอบถามตามบ้านให้ ที่น่าสังเกตก็คือพี่สาวของวัยรุ่นในกลุ่มนมสดเป็นเพื่อนสนิทของผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน จึงเป็นการสะดวกและพูดคุยง่ายเนื่องจากความสนิทสนม หากจะขอให้กลุ่มมาช่วยเหลือ โดยการที่เลือกให้วัยรุ่นนั้นเนื่องมาจากความคิดที่ว่า การที่เด็ก ๆ ได้พูดคุยความเป็นมาของโครงการและแสดงให้เห็นว่า เยาวชนยังสนใจในเรื่องยาเสพติดและหวังว่ากลุ่มผู้ใหญ่ที่ได้พูดคุยจะตื่นตัวมากขึ้น ในการประชุมพูดคุยครั้งสุดท้ายจะเป็นการกำหนดวันที่จะลงประชามติ และในวันนั้นเองได้มีการพูดคุยกันว่า ในวันดังกล่าวจะมีการเดินขบวน ในหมู่บ้านเพื่อณรงค์ในการต่อต้านยาเสพติด ก่อนที่ตอนเย็นจะลงประชามติ ก็ได้สร้างความแปลกประหลาดใจในหมู่บ้านได้พอสมควรและผลการลงประชามติก็ได้ออกมาว่า หมู่บ้านนาร่องจะประกาศเป็นหมู่บ้านปลอดยาเสพติด ภายหลังจากนั้นก็จะมีงานอื่น ๆ ที่กลุ่มได้เข้าไปรับผิดชอบ เช่นงานแต่งเกวียนของกลุ่ม ในการขบวนแห่ในวันสงกรานต์ปีล่าสุด (พ.ศ. 2544) ด้วย

เป็นที่น่าสังเกตว่าสมาชิกส่วนหนึ่งของกลุ่มหญ้าดอกขาว กำลังศึกษาในระดับอุดมศึกษากับมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช ทำให้มีกิจกรรมร่วมกับชมรมนักศึกษาในจังหวัดกาญจนบุรี และนักศึกษาภาคตะวันตกของมหาวิทยาลัยอยู่เรื่อย ๆ และเพื่อนที่เรียนด้วยกันนอกตำบลก็ได้มาร่วมในเวทีสาธารณะบ้างเป็นครั้งคราว ทำให้กลุ่มหนุ่มสาวเหล่านี้มีความคิดที่กว้างไกล เป็นกลุ่มที่มีหัวก้าวหน้า และมีแนวโน้มที่จะเป็นกลุ่มที่เป็นปัญญาชนในหมู่บ้าน โดยที่อาศัยอยู่ในชุมชนตลอดช่วงเวลา ซึ่งแตกต่างจากกลุ่มปัญญาชนเดิมของชุมชน ที่จะออกไปอยู่นอกพื้นที่ในช่วงเวลาหนึ่งเพื่อการศึกษาเล่าเรียนในระดับอุดมศึกษา

● กลุ่มเรารักหนังทองขาว

เป็นการรวมตัวกันของกลุ่มผู้ใหญ่ ที่มีตำแหน่งหน้าที่การงานในระดับที่ดี เป็นกลุ่มผู้นำของหมู่บ้าน เช่น สมาชิกสภาเทศบาล ข้าราชการครู มีความสนใจในเรื่องการบ้านการเมือง แต่ด้วยการหน้าที่การงานที่มีอยู่และยังอยู่ในระยะเริ่มต้นจึงไม่ปรากฏการเคลื่อนไหวมากนัก จากการพูด

คุยทำให้พบว่า มีความคิดต่าง ๆ มากมาย แต่สมาชิกกลุ่มต่างมีภาระหน้าที่การทำงาน จึงอาจเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้ยังไม่มีกิจกรรมใด ๆ ในนามของกลุ่ม

จากกลุ่มต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นใหม่ จะเห็นได้ว่า เป็นกลุ่มที่เกิดขึ้นจากเครือข่ายความสัมพันธ์ที่ดำรงอยู่ในชุมชนอยู่แล้ว เช่น ความสัมพันธ์ของเพื่อนรุ่นราวคราวเดียวกัน และระบบเครือญาติ การตั้งกลุ่มเป็นการยกระดับความสัมพันธ์ที่มีอยู่ให้ชัดเจนขึ้น หรือพูดอีกนัยหนึ่งก็คือการแสดงตัวตนของกลุ่มคนที่เชื่อมโยงกันอยู่ และเป็นการประกาศตัวว่าสนใจในความเป็นไปของท้องถิ่น ดังนั้นเมื่อชุมชนหรือสังคมรับรู้ ก็อาจเป็นที่คาดหวังในการรับผิดชอบงานของส่วนรวมได้ ดังในกรณีของกลุ่มหมู่บ้านดอกขาวที่ถูกผลักดันให้รับผิดชอบในการประดับเกียรติ ขบวนแห่งานเทศน์มหาชาติ ในปี พ.ศ. 2542 แม้ว่าการตั้งกลุ่มจะดูเป็นกระแสที่เกิดขึ้นในชุมชนเมื่อช่วงปี พ.ศ. 2542 – 2543 แต่การผูกมัดตัวเองของคนกลุ่มหนึ่งเข้าด้วยกัน และมีการประกาศให้ผู้อื่นรับรู้ “ความมีอยู่” ของกลุ่ม ทำให้เกิดลักษณะของสัญญาประชาคม หรือธรรมเนียมบางอย่างขึ้น เมื่อมีงานอย่างใดอย่างหนึ่งเข้ามา คนในกลุ่มจึงต้องร่วมกันดำเนินงานกันอย่างเต็มที่ด้วยความเป็น “คนกลุ่มเดียวกัน” ผลงานที่ออกไปก็จะเป็นหน้าตาของกลุ่ม ความร่วมมือที่เกิดขึ้นได้เป็นไปในลักษณะที่ไม่ได้ยึดโยงด้วยขอบเขตของพื้นที่ ซึ่งแตกต่างจากความรับผิดชอบงานของหมู่บ้านเป็นหมู่ ๆ แต่เป็นไปด้วยความสนิทสนมกัน

ภายหลังจากที่นำเสนอพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของเครือข่าย การสร้างเครือข่ายกับภายนอก บทบาท การจัดการ อุปสรรค ความขัดแย้งและการจัดการปัญหาในเครือข่ายของชุมชนแล้ว ทำให้เห็นถึงความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับเครือข่ายของชุมชน อันจะนำไปสู่การวิเคราะห์ถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้น รวมถึงโครงสร้างและองค์ประกอบของเครือข่าย ที่จะได้นำเสนอในบทที่ 6 ต่อไป

บทที่ 6

เครือข่ายทางสังคมของชุมชน

จากการศึกษารากฐานและการเปลี่ยนแปลงของเครือข่ายความสัมพันธ์ของชุมชน การสร้างเครือข่ายกับหน่วยงานภายนอก กระบวนการทำงานและบทบาทของกลุ่มต่าง ๆ อุปสรรคและผลกระทบที่เกิดจากการติดต่อกับหน่วยงานภายนอก ในบทที่ 4 และ 5 แล้ว ในบทที่ 6 จะเป็นการวิเคราะห์ถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อเครือข่ายทางสังคมของชุมชน และกรอบการวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคมของชุมชนในเชิงโครงสร้าง

6.1 ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อเครือข่ายความทางสังคมของชุมชน

เครือข่ายทางสังคมของชุมชนนั้นมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ โดยปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อเครือข่ายทางสังคมที่จะนำเสนอต่อไปนี้ จะเน้นไปที่เครือข่ายความสัมพันธ์ของชุมชนที่นำไปสู่ความร่วมมือของชุมชน ซึ่งมีรายละเอียดต่อไปนี้

6.1.1 ฐานความสัมพันธ์ที่หลากหลาย

เนื่องจากเครือข่ายทางสังคม คือ ระบบของความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายอย่างสลับซับซ้อน ดังนั้น ลักษณะของความสัมพันธ์ในเครือข่ายจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อเครือข่ายทางสังคมของชุมชน ในสังคมไทยระบบเครือญาติ เป็นลักษณะที่เด่นชัด ในการศึกษาเรื่องการรวมกลุ่มและเครือข่ายของชุมชน พบว่า ความสัมพันธ์ในลักษณะเครือญาติเป็นฐานที่สำคัญของเครือข่ายชุมชน (สมพันธ์ เศรษฐกิจ และคณะ, 2537: 78; นุชนาฏ จันทวิเศษ, 2543) อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ในลักษณะใดลักษณะเดียว ไม่สามารถเชื่อมโยงให้คนในชุมชน สังคม เข้าร่วมกันได้ เนื่องจากความสัมพันธ์ในแต่ละลักษณะ จะเชื่อมโยงคนได้จำนวนหนึ่ง และมีบทบาทที่จำกัด ไม่ครอบคลุมในทุก ๆ เรื่องของชุมชน เช่น ความสัมพันธ์ในลักษณะของเครือญาติ เป็นความสัมพันธ์ที่มีบทบาทในเรื่องของการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การดูแลในด้านจิตใจ ในขณะที่ความ

สัมพันธ์ในลักษณะที่เป็นทางการ กับหน่วยงานต่าง ๆ จะสนับสนุนในเรื่องการเข้าถึงทรัพยากรภายนอกชุมชน ดังนั้นในเครือข่ายทางสังคมของชุมชน ความสัมพันธ์ที่หลากหลาย จึงมีความสำคัญที่จะยึดโยงคนในชุมชนเข้าด้วยกัน และการเกื้อหนุนกันในด้านต่าง ๆ รวมถึงทำให้ระบบความสัมพันธ์มีเสถียรภาพ เนื่องจากในกรณีที่ความสัมพันธ์ใดเกิดขาดลง ก็จะมีความสัมพันธ์อื่น ๆ ที่จะเชื่อมโยงไปถึง ดังการศึกษาของ Boissevain (1974 อ้างใน พิมพ์วัลย์ ปรีดาสวัสดิ์, 2530: 171-177) ที่ชี้ให้เห็นว่า คู่ความสัมพันธ์ที่มีความสัมพันธ์กันในหลาย ๆ บทบาท จะทำให้ความสัมพันธ์นั้น ๆ มั่นคงขึ้น เพราะมีบทบาทหลาย ๆ อย่างสนับสนุนซึ่งกันและกัน

นอกเหนือจากความสำคัญ ในการเชื่อมโยงคนและดำรงรักษาความสัมพันธ์ของชุมชนแล้ว ความสัมพันธ์ที่หลากหลายยังหมายถึง แวดวงข่าวสารของชุมชนที่จะได้รับด้วย ความสัมพันธ์ที่มีกับหน่วยงานภายนอก หรือผู้นำชุมชนที่ต้องติดต่อกับทางราชการ เครือญาติที่อยู่นอกพื้นที่ ทำให้ชุมชนรับรู้ความเคลื่อนไหวจากสังคมภายนอกได้รวดเร็ว และข่าวสารดังกล่าวมักจะเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับชุมชนหรือครัวเรือน เนื่องจากมีการกลั่นกรองแล้วระดับหนึ่งจากตัวบุคคลที่รับส่งสารนั้น ซึ่งข้อมูลข่าวสารเหล่านี้เองที่นำไปสู่ ความรู้ ประสบการณ์ วิทยาการที่ไม่มีอยู่ในชุมชน รวมถึงช่องทางการเข้าถึงทรัพยากรด้วย

6.1.2 สถานภาพของกลุ่มและบุคคล

สถานภาพและกลุ่มของบุคคลเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อ เครือข่ายความทางสังคมของชุมชน เนื่องจากสถานภาพที่แตกต่างกัน มีอิทธิพลต่อการเข้าถึงกลุ่มหรือบุคคล ทำให้โอกาสในการสร้างหรือขยายเครือข่าย และจุดที่จะเชื่อมต่อแตกต่างกันไป กล่าวคือ บุคคลที่เป็นผู้นำทางการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน จะเป็นกลุ่มคนแรก ๆ ที่ภาคราชการและบุคคลภายนอกเข้าไปติดต่อเมื่อต้องการจะเข้าถึงชุมชน เนื่องจากมีตำแหน่งมีสถานภาพที่ชัดเจน ในปัจจุบันช่องทางการเข้าถึงชุมชนเริ่มมีมากขึ้น และมีลักษณะเป็นกลุ่มนอกเหนือจากเป็นตัวบุคคล ทำให้คนภายนอกเข้าถึงชุมชนได้หลายช่องทางตามความเหมาะสม เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มอสม. กลุ่มหนุ่มสาว กลุ่มอาชีพ และกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ เป็นต้น แม้ว่าหลายกลุ่มเป็นกลุ่มที่จัดตั้งขึ้น บางกลุ่มล้มหายไป บางกลุ่มจะมีการรวมกันเมื่อถึงเวลางานของทางราชการ แต่ในแง่ที่มีสถานภาพรองรับ และเป็นช่องทางการเข้าถึงกลุ่มที่แตกต่างจากกลุ่มผู้นำทางการ ความเป็นกลุ่มจึงมีแนวโน้มที่จะดึงเข้าสัมพันธ์ต่าง ๆ เข้ามารวมไว้ได้ เช่น การเข้าถึงเครือข่ายผู้หญิงในชุมชนผ่านกลุ่มแม่บ้าน การนำประเด็นของสาธารณะสุขผ่านกลุ่ม อสม. หรือในกรณีที่ตัวชุมชนเองมีกิจกรรมใด ๆ ที่เด่นขึ้นมามาก เช่น การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ ก็จะเป็นช่องทางเข้าถึงชุมชนในเรื่องหรือประเด็นนั้น ๆ

ในทางกลับกันหากพิจารณาจากภายในชุมชน จะพบว่าในบางโอกาส การก่อตั้งกลุ่มที่เริ่มจากตัวคนในชุมชนเอง ก็ทำให้เป็นที่รับรู้ของคนในชุมชน เมื่อมีกิจกรรมหรือประเด็นที่เกี่ยวข้อง ก็จะทำให้เกิดจุดที่คนในชุมชนจะเข้าไปติดต่อพูดคุยหรือดำเนินงานใด ๆ ร่วมกัน อันนำไปสู่การเข้าไปร่วมในงานของส่วนรวม และด้วยการดำเนินการในนามกลุ่ม ทำให้เกิดความน่าเชื่อถือมากขึ้น มากบ้างน้อยบางตามแต่เหตุปัจจัย แต่ก็ทำให้โอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรภายนอกเพิ่มมากขึ้นด้วย ดังเช่น การขอทุนจากกองทุนเพื่อสังคม (Social Investment fund - SIF) หรือการขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานต่าง ๆ ของทางราชการ ดังนั้นสถานภาพของกลุ่มและบุคคลจึงกำหนดช่องทางหรือความสัมพันธ์ที่ภายนอกจะสร้างขึ้นกับชุมชน ในขณะเดียวกันในบางโอกาสก็จะเป็นศูนย์รวมความสัมพันธ์ของชุมชน และเป็นช่องทางที่คนในชุมชนจะติดต่อกับภายนอก

6.1.3 ผู้นำ

ในชุมชนทั่วไป ผู้นำจะเป็นคนที่รับเรื่องราวต่าง ๆ ของชุมชนทั้งจากภายในและภายนอก หรือในกรณีของผู้นำที่เป็นทางการก็จะเป็นตัวแทนของคนในชุมชน ติดต่อกับทางราชการ ด้วยฐานะของตำแหน่งหน้าที่และความเป็น ที่คนในชุมชนเห็นว่ารับรู้เรื่องราวมากกว่า จึงมีแนวโน้มที่คนในชุมชนจะเชื่อถือและวางใจผู้นำของชุมชนในการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ของชุมชน ผู้นำจึงมีอิทธิพลต่อทิศทางที่ชุมชนจะติดต่อสัมพันธ์กับใคร หน่วยงานใด รวมถึงกิจกรรมส่วนรวมที่จะเกิดขึ้นในชุมชนอันนำไปสู่การร่วมมือจากภายในและภายนอกชุมชน ในด้านความสัมพันธ์ในชุมชนนั้น บุคลิกภาพ และวิธีการทำงานของผู้นำก็เป็นสิ่งสำคัญ ผู้นำที่มีลักษณะสั่งการ มีบารมี เชื่อมมั่นในตนเองสูง ย่อมปิดโอกาสการมีส่วนร่วมในกระบวนการคิด การตัดสินใจจากกลุ่มต่าง ๆ ของชุมชน แม้จะทำให้การดำเนินการเป็นไปอย่างรวดเร็วก็ตาม

นอกเหนือจากตัวผู้นำที่มีอิทธิพลต่อทิศทาง ความร่วมมือที่จะเกิดขึ้นในชุมชนแล้ว เครือข่ายความสัมพันธ์ส่วนตัวของผู้นำเป็นสิ่งที่ต้องคำนึงถึงด้วย เนื่องจาก บุคคลที่เป็นผู้นำมักจะเป็นผู้ที่มีเครือข่ายกว้างขวาง และมักจะขยายไปตามสถานภาพ บทบาทของของแต่ละคนด้วย ทั้งนี้ เครือข่ายความสัมพันธ์ของผู้นำนั้น ไม่ได้มีเฉพาะที่เป็นเรื่องของชุมชนเท่านั้น แต่ยังมีเครือข่ายความสัมพันธ์ที่เป็นเรื่องของหน้าที่การงาน หรือเรื่องส่วนตัว ซึ่งเครือข่ายส่วนบุคคลของผู้นำสามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ส่วนรวมได้ จึงมักพบว่า ผู้นำที่มีเครือข่ายในแวดวงใดมาก ก็จะมีอิทธิพลต่องานที่รับผิดชอบด้วย กล่าวคือ ทำให้งานที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับเครือข่ายความสัมพันธ์ของตนเองจะสามารถทำได้อย่างมีประสิทธิภาพ เนื่องจากมีช่องทาง มีสายสัมพันธ์ที่จะอำนวยความสะดวกให้งานเหล่านั้นสำเร็จไปได้ด้วยดี แต่ในทางกลับกัน ด้วยความสัมพันธ์ที่แวดล้อมนี้ก็อาจทำให้ผลประโยชน์ส่วน

รวมถูกฉกฉวยกระจายให้กับเครือข่ายความสัมพันธ์ที่มีอยู่ได้เช่นกัน เครือข่ายความสัมพันธ์ของบุคคลในลักษณะนี้จึงก่อให้เกิดลักษณะของความคาบเกี่ยวระหว่างผลประโยชน์ส่วนตัวและส่วนรวม (Conflict of interest) ได้เช่นกัน ตรงจุดนี้เองที่ความไม่ไว้วางใจในตัวผู้นำอาจเกิดขึ้นได้ ทำให้ความร่วมมือที่ควรจะมีลดลงไป

อย่างไรก็ตาม เครือข่ายส่วนบุคคลของผู้นำนั่นเองที่ชี้ให้เห็นความสำคัญของผู้นำหมู่ (Collective leader) หรือการมีผู้นำหลายคนในการทำงาน เนื่องจากผู้นำแต่ละคนจะมีแวดวงของตนเองที่จำกัด ทำให้ดึงความร่วมมือได้จำกัด ดังนั้น ผู้นำหมู่ที่มาจากกลุ่มต่าง ๆ จึงสามารถดึงความร่วมมือขึ้นมาได้ ในขณะเดียวกัน ก็หมายถึงการดึงประสบการณ์หรือความรู้ในด้านต่าง ๆ ของชุมชนเข้ามาใช้ให้เกิดประโยชน์ร่วมกันด้วย

6.1.4 ภูมิศาสตร์และทรัพยากร

เรื่องของเครือข่ายทางสังคมเป็นเรื่องของระบบความสัมพันธ์ของคนในสังคม ซึ่งระบบความสัมพันธ์ของผู้คนต่างอยู่ภายใต้อิทธิพลของสภาพแวดล้อม ลักษณะทางภูมิศาสตร์ การตั้งถิ่นฐานและทรัพยากรธรรมชาติของพื้นที่ จึงมีอิทธิพลต่อเครือข่ายทางสังคมของชุมชน เพื่อให้เห็นถึงอิทธิพลของภูมิศาสตร์และทรัพยากรธรรมชาติที่มีต่อเครือข่ายทางสังคมของชุมชน ในที่นี่จะใช้ลักษณะภูมิประเทศของบ้านหนองขาวในการเปรียบเทียบกับพื้นที่อื่น ๆ บ้านหนองขาวตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มในเขตชลประทาน มีพื้นที่ป่าและเขาอยู่ถัดออกไปไม่ไกล ทำให้มีความหลากหลายของทรัพยากรและมีความอุดมสมบูรณ์พื้นที่หนึ่ง จะพบว่าคนหนองขาวจะไม่นิยมออกไปทำงานนอกพื้นที่มากนัก จะมีในลักษณะที่เข้าไปทำงานในตัวเมืองกาญจนบุรีตอนเช้าและกลับในตอนเย็น ถ้ามีการย้ายไปทำงานนอกพื้นที่มักจะเป็นผู้ที่รับการศึกษาสูง และรับราชการไปประจำต่างถิ่น ทำให้มีการโยกย้ายที่อยู่บ่อย โดยเฉพาะเมื่อเทียบกับทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศที่มีความสมบูรณ์น้อยกว่า ทำให้คนในพื้นที่ต้องโยกย้ายตัวเองเข้ามาขายแรงงานตามเมืองใหญ่ ๆ รวมถึงการตัดอ้อยในพื้นที่จังหวัดกาญจนบุรี ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เครือข่ายความสัมพันธ์ของคนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือกว้างไกลมาก เนื่องจากกระจายไปตามแหล่งงานในจังหวัดต่าง ๆ ความสัมพันธ์ของคนในพื้นที่เดิมจึงห่างเหินกันมากขึ้น

เครือข่ายความสัมพันธ์ของคนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นั้นยังมีลักษณะที่เคลื่อนไหวอยู่นอกพื้นที่ด้วย กล่าวคือ ในช่วงใกล้วันสงกรานต์ จะมีการทอดผ้าป่า โดยตามจังหวัดใหญ่ที่มีคนจากพื้นที่เดียวกันไปทำงานเป็นจำนวนมาก เช่น กรุงเทพฯ ระยอง ชลบุรี จะมีการเรียกรายเงินเพื่อเป็นผ้าป่ากลับไปทอดที่วัดประจำหมู่บ้านของตนเอง โดยกระจายการระดมทุนออกไปตามเครือข่าย

ของคนรู้จัก เพื่อนฝูงญาติพี่น้องในจังหวัดต่าง ๆ โดยผ่านแกน ที่มักจะเป็นผู้ที่ออกไปทำงานต่างถิ่นเป็นเวลายาวนาน และยังเป็นผู้ที่เป็นตัวกลางให้คนในหมู่บ้านตามไปทำงานด้วย เมื่อถึงวันหยุดผ้าป่าจะมีรถบัสที่มาจากจังหวัดต่าง ๆ ขนคนและขบวนผ้าป่ามาที่วัดประจำหมู่บ้าน ด้วยเครือข่ายของชุมชนที่กระจายกันและเคลื่อนไหวยุ่่นอกพื้นที่ ทำให้เครือข่ายที่มีอยู่จะปรากฏในพื้นที่ผ่านกิจกรรมในชุมชนไม่บ่อยนัก ในขณะที่บ้านหนองขาวที่คนมิได้ออกไปทำงานนอกบ้านมากนัก การเคลื่อนไหวของเครือข่ายความสัมพันธ์จึงอยู่ในท้องถิ่นและมีความถี่ที่มากกว่า โดยผ่านประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ แต่เป็นที่สังเกตได้ว่า เครือข่ายของเครือญาติและเพื่อนฝูงยังคงเป็นฐานความสัมพันธ์หลักของทั้งสองกรณี

หากพิจารณาในพื้นที่ภาคเหนือ จะพบอิทธิพลของภูมิศาสตร์และทรัพยากรที่มีต่อเครือข่ายของชุมชนในอีกลักษณะหนึ่ง กล่าวคือ ในการจัดการทรัพยากรน้ำในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำ จะมีการจัดการแบบเหมืองฝาย ที่เป็นการจัดสรรทรัพยากรร่วมกันระหว่างชุมชนตามแนวของลุ่มน้ำ โดยการร่วมกันสร้างฝายกันน้ำชั่วคราวตามช่วงเวลา และมีรูปแบบของพิธีกรรมและการกำหนดระเบียบ กติกาที่จะใช้ร่วมกันของชุมชนต่าง ๆ ทำให้แต่ละชุมชนที่อยู่ในบริเวณลุ่มน้ำเดียวกันมีปฏิสัมพันธ์กันอยู่เสมอ ในขณะที่พื้นที่ราบลุ่มภาคกลาง – ภาคตะวันตก ดังเช่นบ้านหนองขาว จะมีความอุดมสมบูรณ์ในตัวในพื้นที่เองอยู่สูง คือ มีป่าและเขาที่ไม่สูงชันมากนัก มีระบบชลประทาน การคมนาคมที่สะดวกทำให้น้ำใช้ตลอดปี และสามารถเดินทางซื้อหาสิ่งของที่ต้องการได้ สามารถเข้าไปหาของป่าล่าสัตว์ได้ ความสัมพันธ์ในลักษณะที่ต้องพึ่งพิงกันระหว่างชุมชนภายนอกจึงลดลงไป จะมีก็แต่ในเรื่องของการค้าขายหรือผลิตภัณฑ์จากทะเลที่ต้องนำมาจากภายนอก

ด้วยความอุดมสมบูรณ์ในตัวเองของท้องถิ่นนี้ ทำให้เกิดความสัมพันธ์กับชุมชนอื่นน้อย โดยเฉพาะในเรื่องของทรัพยากรธรรมชาติ การที่มีเครือข่ายเชื่อมโยงกับพื้นที่อื่นเป็นจำนวนน้อย จึงอาจเป็นปัจจัยหนึ่ง ที่ทำให้ชุมชนในภูมิภาคตะวันตกมีการสนองตอบต่อปัญหาความขัดแย้งด้านทรัพยากรและปัญหาสิ่งแวดล้อมที่มักเป็นการปะทะกับอำนาจรัฐน้อยมาก (โอภาส ปัญญา อนุชาติ พวงสำลีและวิภาณุ คงจันทร์, 2543: 318-319) เนื่องมาจากเครือข่ายเชื่อมโยงกับพื้นที่อื่นที่น้อย ทำให้ขาดการไหลเวียนของข้อมูลข่าวสาร การปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชน จึงไม่มีพลังพอที่จะเคลื่อนไหว ผลักดันเรื่องต่าง ๆ ได้ หรือมองในมุมกลับกัน ในการศึกษาของวิภาณุ คงจันทร์ (2543: 147) ที่ตำบลเสือไกร่ก อำเภอบึงสามพัน จังหวัดมหาสารคาม พบว่า ปัจจัยหนึ่งที่มีอิทธิพลทำให้ คนในชุมชนมีข้อจำกัด ในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ หรือการจัดการการอยู่ร่วมกันในระดับและขอบเขตที่กว้างกว่าขอบเขตของหมู่บ้านหรือกลุ่มบ้าน ก็คือ การไม่มีสมบัติสาธารณะร่วมกัน ในระดับกว้าง เช่น ไม่มีแม่น้ำสายหลักที่ใช้ร่วมกันในระดับตำบล อำเภอ จังหวัด ทำให้ไม่เห็นประเด็นสาธารณะที่ร่วมกันในวงกว้าง

การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนเป็นอีกปัจจัยที่สืบเนื่องมาจากเรื่องของภูมิศาสตร์และทรัพยากร บ้านเรือนที่อยู่ใกล้กัน จะช่วยเสริมความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติและเพื่อนบ้านมากยิ่งขึ้น รวมถึงความสัมพันธ์ในลักษณะของการร่วมแรงร่วมใจในงานเขาวน ซึ่งไม่ใช่เรื่องของจิตใจที่เสียสละเพียงอย่างเดียว แต่เป็นเรื่องของการควบคุมทางสังคม การพบหน้าค่าตากันอยู่เสมอ การชักชวนจากเครือญาติและเพื่อนฝูงที่รู้จักกัน หรือเพื่อนบ้านใกล้เคียงกันจึงมีนำไปสู่ความช่วยเหลือกันมากเป็นประจำ

6.1.5 ศูนย์รวมจิตใจและสำนึกร่วมของคนในชุมชน

ในยุทธศาสตร์การสร้างความเข้มแข็งของชุมชน และแนวทางการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 ต่อเนื่องสู่กระบวนการจัดทำแผน ฯ 9 จะพบว่า มีประเด็นในเรื่องของความเป็นท้องถิ่น สำนักท้องถิ่น ที่จะเชื่อมโยงคนในภาคประชาชน เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาโดยใช้เขตการปกครองเป็นฐาน การมีศูนย์รวมจิตใจหรือการสร้างให้คนในชุมชนมีจุดร่วมเดียวกัน มีความรู้สึกถึงความเป็นคนกลุ่มเดียวกันและยึดโยงคนในชุมชนเข้าด้วยกัน พื้นฐานของสำนักเหล่านี้ต่างดำรงอยู่ในสังคม ชุมชน ซึ่งมีระดับที่แตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น ซึ่งในชุมชนท้องถิ่น จะพบว่าศาสนาจะเป็นศูนย์รวมที่สำคัญของชุมชน ในชุมชนที่นับถือศาสนาพุทธ วัดจะเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมและพิธีกรรมต่าง ๆ ในชุมชน ความศรัทธาของคนในชุมชนที่มีต่อพระพุทธศาสนาส่งผลต่อการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน การช่วยเหลือการทำงานของวัด กิจกรรมของวัด ซึ่งถือเป็นส่วนหนึ่งในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และด้วยพระพุทธศาสนาบ้านเมืองจึงอยู่เย็นเป็นสุข ดังนั้นการงานต่าง ๆ ในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับวัด คนในชุมชนจะร่วมมือด้วยความเต็มใจโดยมีวัดเป็นศูนย์กลาง

นอกเหนือจากศาสนาแล้ว ประวัติศาสตร์เป็นรากฐานหนึ่งที่เป็นเครื่องมือในการสร้างจุดร่วม สร้างนิยามความเป็นชุมชนเดียวกัน ซึ่งแต่ละท้องถิ่นจะมีฐานของประวัติศาสตร์แตกต่างกันไป แต่สิ่งสำคัญที่พบในเนื้อหาของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คือ เรื่องเล่าหรือตำนานที่แฝงถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ตัวตนหรืออดีตที่มีร่วมกัน รวมถึงบุคคลที่เป็นอุดมคติของคนในชุมชน เช่น การช่วยเหลือกัน พึ่งพากันของคนในชุมชนเมื่อเกิดน้ำท่วมใหญ่ของชุมชนศิริวงศ์ หรือเรื่องเล่าในหนองขาวเกี่ยวกับสระน้ำที่ว่า “คนที่กินน้ำบ่อเดียวกันแตกต่างกันไม่ลง” รวมถึงคุณงามความดีของพระครูโกวิทสุตคุณ ศาสนาและประวัติศาสตร์จึงเป็นฐานที่สำคัญในการสร้างสำนึกร่วม เป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชน

อย่างไรก็ตามเนื้อหาสาระของศาสนาและประวัติศาสตร์และอุดมคติของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จำเป็นต้องได้รับการถ่ายทอด ส่งผ่านจากรุ่นสู่รุ่น ด้วยกระบวนการทางสังคมของแต่ละชุมชน ผ่านวัฒนธรรม พิธีกรรม ความเชื่อ ซึ่งถูกหล่อหลอมขึ้นมาจากคุณค่า เนื้อหาสาระของการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน กลายเป็นแบบแผน พิธีกรรม ธรรมเนียมปฏิบัติที่จะเชื่อมโยงและสร้างสำนึกร่วมของคนในชุมชน การเปลี่ยนแปลงของสังคม อาจทำให้คุณค่าเหล่านั้นได้ถูกหลงลืมหรือละเลยไป คงเหลือแต่รูปแบบ แต่อย่างไรก็ตามรูปแบบหรือพิธีกรรมเหล่านั้นยังคงมีอิทธิพลต่อสำนึกความเป็นคนบ้านเดียวกันอยู่ไม่มากนักน้อย และพิธีกรรมที่ยังคงดำรงอยู่นี้เองจะเป็นปรากฏการณ์สุดท้ายที่จะรักษาและฟื้นฟูเนื้อหาและคุณค่าเบื้องหลังพิธีกรรมดังกล่าว (พระธรรมปิฎก, 2537:2-3)

6.1.6 โครงสร้างและช่องทางการติดต่อสื่อสาร

โครงสร้างการติดต่อสื่อสารเกี่ยวข้องกับการรับ - ส่งข้อมูลข่าวสารความเป็นไปในเรื่องต่าง ๆ ที่เคลื่อนไหวอยู่ในชุมชน ทั้งที่เป็นเรื่องระหว่างบุคคลและเรื่องของชุมชน ข้อมูลข่าวสารต่างมีความเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคม ดังที่ ไพโรจน์ คงทวีศักดิ์ (2543: 47 - 49) ชี้ให้เห็นว่า การกระทำทางสังคมของมนุษย์ที่เติบโตขึ้นมาท่ามกลางสังคมมักจะเป็นการกระทำที่อยู่บนฐานของข่าวสารหรือเนื้อหา ข้อมูลที่มนุษย์ผู้นั้นรับรู้มา โดยผ่านประสบการณ์การใช้ชีวิตในสังคมในแต่ละวัน ในความหมายนี้ก็คือการปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกชนกับปัจเจกชน ปัจเจกชนกับกลุ่มสังคม ปัจเจกชน/กลุ่มคนกับสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ฯลฯ จะเกิดขึ้นมาบนฐานของ “ข่าวสารหรือเนื้อหาที่มนุษย์ผู้นั้นหรือกลุ่มนั้นรับรู้ไว้แต่เดิม” ขณะเดียวกันการปฏิสัมพันธ์ทั้งกับตัวเอง (การคิด ตรึกตรอง จินตนาการ ฯลฯ) และกับสิ่งอื่นไม่ว่าจะเป็นปัจเจกชน กลุ่มคน สภาพแวดล้อมทางกายภาพและสังคมโดยรวมก็จะทำให้ได้มาซึ่ง “ข่าวสารใหม่” ที่จะกลายมาเป็น “พลัง” คอยชี้นำความคิดและการกระทำของผู้คนรวมตลอดไปจนถึงแนวโน้ม ทิศทาง ความเป็นไปของสังคมอันเป็นภาพสะท้อนของความคิดและการกระทำของสมาชิกส่วนใหญ่ในสังคมนั้น ๆ ดังนั้นช่องทางการสื่อสารในชุมชนที่มากขึ้นและรวดเร็วทำให้ การรับรู้ ความเข้าใจ ความเป็นไปและกระบวนการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนของตัวเองก็มากขึ้นเท่านั้น ข่าวสารที่อิงกับเรื่องราวที่เป็นไปในชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้านจึงต่อยอดการรับรู้ของคนในสังคมถึงความเชื่อมโยงระหว่างกันและกัน แตกต่างจากสังคมเมืองหรือชุมชนที่บ้านเรือนที่อยู่อาศัยอยู่ห่างกันและข่าวสารที่ได้รับมักมาจากสื่อส่วนกลาง

ในชุมชนท้องถิ่น จะสามารถพบโครงสร้างของการติดต่อสื่อสารอยู่มากมาย ดังเช่น ประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ทำให้คนในชุมชนเข้ามามีปฏิสัมพันธ์ร่วมกัน บ้านเรือนปลูกอยู่ชิดติดกัน ทำให้ง่ายต่อการไปมาหาสู่และพบเจอกัน ฐานความสัมพันธ์ด้วยระบบเครือญาติ และเพื่อนฝูงที่เชื่อมโยงกันอย่างหนาแน่น ทำให้เกิดการพูดคุยกันและข่าวสารไหลเวียนได้ง่าย ตลาด ร้านกาแฟ และร้านชาอันเป็นที่พบปะของผู้คนและศูนย์รวมของข้อมูลข่าวสาร เรื่องราวทั้งจากภายในและภายนอกชุมชน จึงไหลเวียน ถูกวิเคราะห์และไตร่ตรองกันอยู่ในชุมชนเสมอ โดยส่วนใหญ่แล้ว โครงสร้างและช่องทางการสื่อสารเหล่านี้อยู่ในอาณาบริเวณของชุมชน ใช้โดยคนที่อยู่ในชุมชน แต่ช่องทางการสื่อสารบางประเภท เช่น เทศกาลสงกรานต์ การทอดผ้าป่า งานบวช และงานศพ เป็นต้น ประเพณี พิธีกรรมเหล่านี้ที่มีความหมายต่อคนที่ผูกพันกัน ทำให้เชื่อมโยง คนของชุมชนที่อาศัยอยู่นอกพื้นที่เข้ามาด้วย โครงสร้างและช่องทางการสื่อสารประเภทนี้ จึงเป็นช่องทางสำคัญที่ ข้อมูลข่าวสารจากภายนอกถูกส่งผ่านเข้ามาในชุมชน ในขณะเดียวกันได้รักษาความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนที่อยู่นอกชุมชนให้มีการติดต่อกันอยู่เสมอ ในด้านหนึ่งแล้วโครงสร้างหรือช่องทางการติดต่อสื่อสารนี้เกิดขึ้นและดำรงอยู่บนเครือข่ายทางสังคมของชุมชนเองด้วย กล่าวคือเครือข่ายความสัมพันธ์ในลักษณะต่าง ๆ ของชุมชนที่เชื่อมโยงกันอย่างหนาแน่นและกว้างขวาง ก็จะทำให้เกิดช่องทางการสื่อสารที่มากและกว้างขึ้น ดังนั้นทั้งสองสิ่งจึงเกี่ยวพันซึ่งกันและกัน

6.1.7 ธรรมเนียมปฏิบัติ

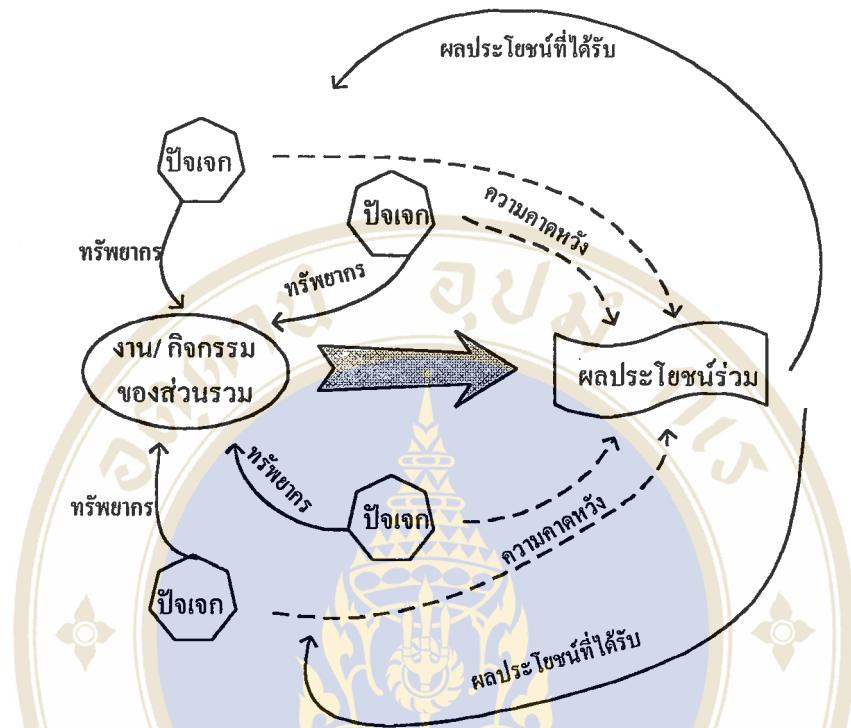
ธรรมเนียมปฏิบัติ เป็นบรรทัดฐานของสังคมที่วางไว้สำหรับพฤติกรรมที่บุคคลพึงกระทำเพื่อจะเป็นส่วนหนึ่งของสังคม เพื่อให้ระบบความสัมพันธ์ของชุมชนเป็นไปอย่างเหมาะสมตามสภาพแวดล้อมของชุมชนนั้น ๆ ดังนั้น ชุมชนที่ต้องอาศัยการพึ่งพาอาศัยระหว่างกันของสมาชิก จึงมีธรรมเนียมในการปฏิบัติที่จะนำไปสู่หลักประกันของการช่วยเหลือพึ่งพากันระหว่างกันจะเกิดขึ้น โดยมีกระบวนการทางสังคมในการตรวจสอบและลงโทษรองรับ ในแง่ของการพึ่งพากัน อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2541: 6) ชี้ให้เห็นว่า การตอบแทนกัน (Reciprocity) ถือเป็นการระดมทุนทางสังคมนิรูปแบบแรก ๆ ที่ยึดกฎเกณฑ์ของพันธะทางสังคมในการตอบแทนกัน เป็นกลไกในการสร้างความร่วมมือเพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การแลกเปลี่ยนแรงงานแบบลงแขก การผลัดกันช่วยสร้างบ้านให้สมาชิกในชุมชน และการระดมแรงงานเพื่อกิจกรรมส่วนรวมของชุมชน เป็นต้น หลักการนี้จะเน้นที่ความเท่าเทียมกัน ซึ่งเป็นบรรทัดฐานที่ถูกผลิตซ้ำเรื่อยมาจนกลายเป็นสถาบันสำคัญในชุมชน ที่สร้างหลักประกันความมั่นคงของชีวิต ในปัจจุบันหลักการนี้ได้ถูกผลิตใหม่ให้

เป็นพื้นฐานของการรวมกลุ่มช่วยเหลือกันเองในวงกว้าง ตัวอย่างเช่น กลุ่มฌาปนกิจ ที่สมาชิกพลัดกันช่วยกันออกค่าใช้จ่ายในการจัดงานศพ

นอกเหนือจากการพึ่งพาตอบแทนกันแล้ว ธรรมเนียมปฏิบัติยังเป็นสิ่งที่กำหนดและวางแบบความสัมพันธ์ของชุมชนด้วย เช่น ธรรมเนียมในการไปมาหาสู่และทำความรู้จักกันของหญิงชายและญาติของทั้ง 2 ฝ่าย แบบแผนการจัดที่อยู่อาศัยหลังแต่งงาน การนับถือผู้ใหญ่ พิธีกรรมความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับระบบเครือญาติและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน เป็นต้น ดังนั้น ธรรมเนียมปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับพันธะความสัมพันธ์ในชุมชน สังคม ที่ยังคงอยู่ในแต่ละชุมชน จึงบอกถึง คุณค่าความสำคัญและสภาพของระบบความสัมพันธ์ในชุมชน ธรรมเนียมปฏิบัติที่ยังคงปฏิบัติกันอยู่ก็จะเกื้อหนุนให้ระบบความสัมพันธ์ ดำเนินไปอย่างสอดคล้องกับสภาพภาพของชุมชน

6.1.8 ผลประโยชน์ร่วมกับความเข้าใจ

แรงจูงใจที่สำคัญในการร่วมกิจกรรม การทำงาน การเคลื่อนไหวและความร่วมมือต่าง ๆ อันหนึ่งก็คือเรื่องของผลประโยชน์ ในการกระบวนการทำงานที่ต้องอาศัยความสัมพันธ์ระหว่างกันของคนหลากหลายกลุ่ม ผลประโยชน์ดังกล่าวจึงเป็นผลประโยชน์ร่วมกันของกลุ่มคนทั้งหมด ความเข้าใจในเรื่องของผลประโยชน์ร่วมเป็นสิ่งสำคัญที่จะดำรงรักษาเครือข่ายความร่วมมือไว้ได้ เนื่องจากผลประโยชน์ร่วมกับผลประโยชน์ส่วนตัวหรือผลประโยชน์เฉพาะหน้ามีความแตกต่างกัน และก่อให้เกิดประโยชน์ในลักษณะที่ต่างกัน เนื่องจากผลประโยชน์ร่วมอาจมิใช่ผลประโยชน์ที่ได้รับโดยตรงเห็นผลเป็นรูปธรรม ดังนั้น ความคาดหวังและผลที่ได้รับจากผลประโยชน์ร่วมของคนกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนที่แตกต่างกัน จะนำไปสู่ระดับของความร่วมมือที่แตกต่างกัน กลุ่มคนที่คาดหวังว่าตนจะได้รับผลประโยชน์มาก หรือกลุ่มคนที่เห็นความสำคัญของประโยชน์ส่วนรวม จะมีแนวโน้มที่จะเข้าร่วมงานของส่วนรวมมากกว่า (ดูแผนภาพที่ 6-1)

แผนภาพที่ 6-1 ความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกกับผลประโยชน์ร่วม

ธรรมเนียมปฏิบัติของชุมชนที่กระทำต่อเนื่องและถ่ายทอดกันมา เป็นสิ่งที่เกื้อหนุนและส่งเสริมให้วงจรของการสร้างประโยชน์ร่วมดำรงอยู่ได้ในชุมชน ไม่ว่าจะเป็น เรื่องของการตอบแทนกัน การร่วมงานต่าง ๆ ของวัด การลงแขก เป็นต้น แต่งานส่วนรวมของชุมชนในปัจจุบันมีความสลับซับซ้อนมากขึ้น เกี่ยวข้องกับโครงสร้างใหญ่ของสังคม ดังนั้นจึงพบว่า ในหลายครั้งงานที่เป็นเรื่องของส่วนรวมที่ไม่เห็นประโยชน์เป็นรูปธรรม ดูเป็นเรื่องไกลตัว จะไม่ได้รับความร่วมมือจากชุมชนอย่างกว้างขวาง นอกจากนี้กลุ่มคนที่เห็นประโยชน์ในงานเหล่านี้ส่วนหนึ่ง ยังเป็นกลุ่มคนภายนอกชุมชน จึงพบความร่วมมือที่มีมากจากกลุ่มคนภายนอก งานส่วนรวมนี้จึงอยู่ในกระบวนการทำความเข้าใจและสร้างระบบธรรมเนียมปฏิบัติขึ้นไปพร้อม ๆ กับการใช้รากฐานความร่วมมือเดิมของชุมชนในการดำเนินงาน และรอการพิสูจน์ความสำคัญหรือผลประโยชน์ที่มีต่อส่วนรวมต่อไป

6.1.9 กระแสแนวคิดในสังคม

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบความสัมพันธ์ของชุมชนนั้นส่วนหนึ่งเป็นผลมาจาก การเปลี่ยนแปลงระบบและขอบเขตการปกครอง การแบ่งเขตหมู่บ้าน การจัดตั้งกลุ่ม ที่ทำให้จำนวนผู้นำเพิ่มขึ้น รวมถึงกิจกรรมที่เกิดขึ้นในชุมชนที่ส่งผลให้เกิดการปฏิสัมพันธ์กับหน่วยงานและองค์กรภายนอก ทั้งหมดนี้ต่างเป็นอิทธิพลจากภายนอก ซึ่งเบื้องหลังก็คือ กระแสแนวคิดต่าง ๆ ที่เคลื่อนไหวในสังคม ดังเช่น การจัดตั้งกลุ่มของทางราชการเป็นอิทธิพลของแนวคิดและนโยบายในเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชน หรือในกรณีของบ้านหนองขาว ปัจจุบันที่การท่องเที่ยวถูกตั้งความหวังว่าเป็น เครื่องมือในการฟื้นฟูเศรษฐกิจและสร้างรายได้เข้าสู่ประเทศ ดังนั้น จึงเกิดการขยายตัวในเรื่องของการท่องเที่ยว การสร้างแหล่งท่องเที่ยวใหม่ ทำให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น ททท. ได้ขยายเครือข่ายความสัมพันธ์กับชุมชนที่มีศักยภาพในด้านการท่องเที่ยว ซึ่งรวมถึงบ้านหนองขาวด้วย นอกจากนี้ยังมีแนวคิดในเรื่องของการอนุรักษ์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้ผลักดันให้หน่วยงาน องค์กรที่เกี่ยวข้อง และประชาชนผู้สนใจ เข้ามามีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนเพิ่มมากขึ้น และส่งผลให้มีสภาพวัฒนธรรมตำบลด้วย

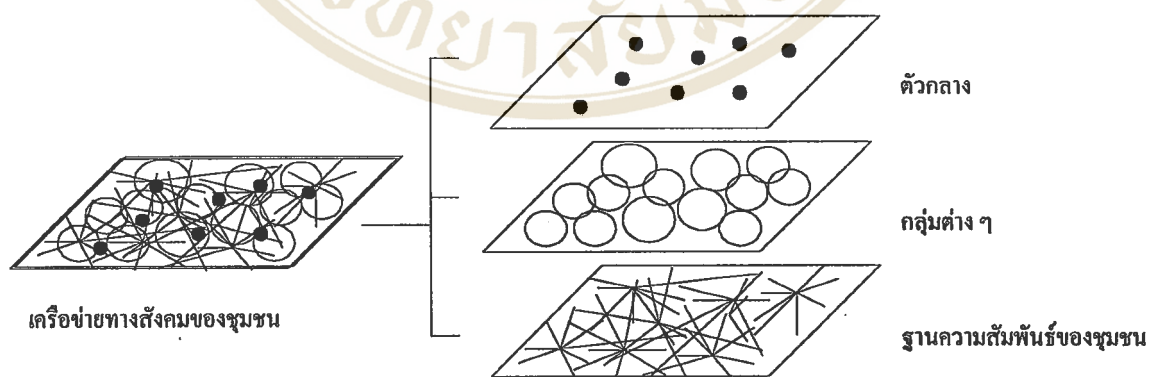
เมื่อพิจารณาจากมุมมองของชุมชน ทิศทางหรือแนวทางที่ชุมชนผ่านแกนนำของตนเองเลือกในการติดต่อสัมพันธ์กับหน่วยงานหรือองค์กร ต่างเป็นอิทธิพลของการให้คุณค่าในเรื่องนั้น ๆ เช่น ในการให้คุณค่าของภูมิปัญญาและวัฒนธรรมในเชิงวิถีชีวิต คุณค่าทางจิตใจของชุมชน หรือคุณค่าในเชิงเศรษฐกิจ รายได้ของชุมชน แนวคิดเบื้องหลังนี้ต่างกำหนดท่าที น้ำหนักและลักษณะความสัมพันธ์ของชุมชนที่มีต่อหน่วยงานและองค์กรต่าง ๆ ด้วยเช่นกัน

6.2 บทสรุป : เครือข่ายทางสังคมของชุมชน

จากการศึกษาพบว่า การเกิดขึ้นของกลุ่มในชุมชนหรือทำงานร่วมกับหน่วยงานภายนอก ทั้งหมดนี้ต่างอาศัยฐานความสัมพันธ์เดิมที่มีอยู่ในชุมชนเป็นสำคัญ ดังนั้นเมื่อกล่าวถึงคุณภาพของเครือข่ายจึงมิใช่เพียงความสัมพันธ์ที่กระหว่างแกนนำหรือตัวกลางกับหน่วยงานเท่านั้น แต่ย่อมหมายถึงฐานความสัมพันธ์หรือเครือข่ายความสัมพันธ์เดิมที่ดำรงอยู่ในชุมชนด้วย

การศึกษาเครือข่ายทางสังคมที่ผ่านมาได้ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ของคนในสังคมที่เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย ซึ่งความสนใจและหน่วยที่ใช้ในการศึกษาจะเป็นหน่วยของบุคคล และความสัมพันธ์ที่บุคคลนั้นมีต่อสังคม ซึ่งก็คือ ความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ๆ ดังกรอบการ

วิเคราะห์เครือข่ายในเชิงอาณาเขตที่ใช้แนวคิดเรื่อง “ลำดับแบบแผนเฉพาะตัว” (Personal Order) ของ Mitchell (1969 อ้างใน Scott, 1994: 30 – 31) หรือกรอบการวิเคราะห์ใน ลักษณะของ “บุคคล ศูนย์กลาง” (Ego – Centered Network) ที่ให้ความสำคัญกับเครือข่ายของบุคคล และกรอบการ วิเคราะห์ “องค์กรรวมของเครือข่าย” (Whole network) คือ เป็นการพิจารณาเครือข่ายทั้งหมด แต่มีการ กำหนดขอบเขตของกลุ่มประชากร เช่น ในสมาคม หน่วยงาน และกลุ่มเครือข่าย เป็นต้น (Wellman, 1997: 5-6) ซึ่งกรอบการวิเคราะห์ดังกล่าวต่างให้ความสำคัญกับหน่วยของบุคคล ใน ฐานะของปัจเจกที่เคลื่อนไหวอยู่ในองค์กร หน่วยงานและความสัมพันธ์นั้น ๆ ที่มีอิทธิพลต่อ องค์กรหรือหน่วยงาน ในขณะที่เครือข่ายทางสังคมของชุมชนนั้น จะมีพันธะความสัมพันธ์กับ บุคคลและหน่วยงานภายนอก ในขณะที่เดียวกันก็มีระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนด้วย โดยใน ความสัมพันธ์ในฐานะของชุมชนกับองค์กรหรือชุมชนกับบุคคลภายนอกนั้น จะเกิดขึ้นจากความ สัมพันธ์ของบุคคล แต่ความสัมพันธ์นั้นต่างอยู่ในฐานะของชุมชนส่วนรวมหรือในฐานะขององค์ กรด้วย ดังนั้นในเครือข่ายทางสังคมของชุมชน การศึกษาบุคคลหรือความสัมพันธ์ของบุคคลใน ฐานะของปัจเจกจึงไม่เพียงพอ จำเป็นต้องให้ความสนใจ ความสัมพันธ์ของบุคคลในฐานะที่ สามารถเป็นความสัมพันธ์ของชุมชนในบางโอกาสด้วย กรอบในการวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคม ของชุมชน ที่จะนำเสนอต่อไปนี้จึง แยกพิจารณาระดับความสัมพันธ์ออกเป็น 3 ชั้น (Layer) (ดัง แผนภาพที่ 6-1) ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

แผนภาพที่ 6-2 ชั้นความสัมพันธ์ของเครือข่ายทางสังคมของชุมชน

6.2.1 พื้นฐานความสัมพันธ์ของชุมชน

เป็นความสัมพันธ์พื้นฐานที่ดำรงอยู่ในชุมชน โดยเป็นความสัมพันธ์ที่เกิดจากพัฒนาการของชุมชน สังคม วัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมของชุมชน เป็นความสัมพันธ์ที่พบได้ในชุมชนทั่วไป เช่น สายสัมพันธ์ที่เกิดจากจากประเพณี พิธีกรรมและกิจกรรมของชุมชน สายสัมพันธ์ที่เกิดจากการประกอบอาชีพเดียวกัน ความเป็นเครือญาติเพื่อนฝูง และเพื่อนบ้านที่อยู่ใกล้เคียงกัน เป็นต้น พื้นฐานความสัมพันธ์เหล่านี้ เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้คนในชุมชนมีการพึ่งพาอาศัยกัน การช่วยเหลือกันภายในชุมชนและแวดวงของตนเอง

6.2.2 ช้นพลเมืองที่ตื่นตัว/ กลุ่มต่าง ๆ (Active citizen & Groups)

ชนพลเมืองที่ตื่นตัว/ กลุ่มต่าง ๆ นี้เป็นสถานการณ์ของความสัมพันธ์ที่ชัดเจนเด่นชัดขึ้น โดยมีพัฒนาการมาจากฐานความสัมพันธ์ของชุมชน คือ มีความเป็นกลุ่มก้อนมากขึ้น มีความเป็นทางการมากขึ้น สามารถสืบสาวได้ง่ายขึ้นสำหรับคนภายนอก โดยมีฐานที่ปรับเปลี่ยนและพัฒนาจากรากฐานเดิม ด้วยสถานการณ์ความสัมพันธ์ที่เป็นกลุ่มก้อน มีความเป็นทางการมากขึ้น ทำให้กลุ่มเหล่านี้มีที่ขึ้นและมีโอกาสในการแสดงบทบาทและตัวตนมากขึ้นผ่านความเป็นกลุ่ม รวมถึงโอกาสในการเชื่อมต่อกับหน่วยงานและองค์กรภายนอกที่มากขึ้น และด้วยสถานการณ์ บทบาทของบุคคลบางคน ทำให้บุคคลหนึ่ง ๆ อาจอยู่ในกลุ่ม มากกว่าหนึ่งกลุ่ม ทำให้กลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้มีส่วนที่ซ้อนทับกันอยู่ นอกจากนี้การเกาะกลุ่มหรือความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกันนี้ยังเปลี่ยนแปลงไปตามช่วงเวลาด้วย โดยกลุ่มต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนนั้นอาจเกิดขึ้นได้ 2 ลักษณะ คือ

การจัดตั้งจากภายนอก ส่วนใหญ่เกิดจากการจัดตั้งจากภาครัฐ เช่น การเกิดขึ้นของกลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุข กลุ่มสตรีอาสา สภาวัฒนธรรมตำบล รวมถึงองค์กรท้องถิ่นเช่น เทศบาล อบต. การจัดตั้งกลุ่มในลักษณะนี้จำเป็นต้องมี ปัจจัยในเรื่องของอำนาจรัฐเข้ามาเกี่ยวข้อง มีลักษณะของการสั่งการให้ดำเนินการจัดตั้งขึ้น กลุ่มต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นนี้จึงเป็นช่องทางของรัฐในการเชื่อมต่อกับชุมชน แต่ในขณะเดียวกันก็เปิดโอกาสให้ชุมชนเข้าถึงรัฐด้วยเช่นกัน แต่ปรากฏการณ์แรกดูจะเกิดขึ้นมากกว่า

การจัดตั้งจากภายใน เป็นกลุ่มที่เกิดขึ้นจากการจัดตั้งตนเองบนฐานความสัมพันธ์เดิม บางกลุ่มเป็นอิทธิพลจากกระแสการมีส่วนร่วมของประชาชน การรวมกลุ่มในการจัดการท้องถิ่น รวมถึงการเปลี่ยนแปลงของสังคม การปรับตัวต่อวิกฤตปัญหาต่าง ๆ ทำให้เกิดการจัดโครงสร้างใหม่และกำหนดความสัมพันธ์ดังกล่าวให้เด่นชัดยิ่งขึ้น เช่น กลุ่มศิษย์เก่า กลุ่มฌาปนกิจต่าง ๆ ใน

หนองขาว การรวมตัวที่เกิดจากปัญหาของแต่ละท้องถิ่น เป็นต้น การรวมกลุ่มเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงการใช้ฐานความสัมพันธ์ของชุมชนที่มีอยู่ รวมตัวและจัดตั้งองค์กรเพื่อร่วมกับรับมือต่อวิกฤตหรือการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ของสังคม ซึ่งด้วยความเป็นกลุ่มก้อนที่ชัดเจนขึ้น การระดมทรัพยากรจากภายในจะมีลักษณะที่แน่นอนขึ้น เนื่องจากอาจมีกฎระเบียบข้อตกลงร่วมกัน ในขณะที่เดียวกันก็ทำให้มีโอกาสนในการเข้าถึงทรัพยากรจากภายนอกเพิ่มมากขึ้น เช่น การรวมกลุ่มอาชีพ ทำให้สามารถรับการช่วยเหลือจากทางภาครัฐ การรวมกลุ่มในลักษณะของสหกรณ์ที่เพิ่มอำนาจในการต่อรอง และซื้อสินค้าในราคาถูก

อย่างไรก็ตาม กลุ่มที่เกิดขึ้นนั้น ไม่ว่าจะเกิดขึ้นจากการจัดตั้งจากภายนอกหรือจากภายในชุมชนก็ตาม จำเป็นต้องมีฐานของความสัมพันธ์เดิมอยู่ ถ้ากลุ่มที่จัดตั้งขึ้นมีความสอดคล้องกับความสัมพันธ์ที่มีอยู่เดิมในชุมชนก็จะทำให้กลุ่มดังกล่าว มีกิจกรรมและมีการดำเนินการอยู่เสมอ ดังเช่นกลุ่มแม่บ้านในหนองขาวที่มีการทอผ้าเป็นกิจกรรมหลัก อันเป็นสิ่งที่ทางชุมชนและผู้หญิงในหมู่บ้านมีการทอผ้ากันมาก่อนอยู่แล้ว ทำให้กลุ่มแม่บ้านของตำบลหนองขาวโดดเด่นขึ้นมา แต่ลักษณะที่แตกต่างกันของกลุ่มที่เกิดขึ้นใน 2 ลักษณะก็คือ กลุ่มที่เกิดขึ้นจากการจัดตั้งจากภายนอกมีแนวโน้มที่ กลุ่มดังกล่าวจะเป็นทรัพยากรให้กับภายนอกมากกว่า ในขณะที่กลุ่มที่เกิดจากการจัดตั้งตนเองมีแนวโน้มที่จะดึงทรัพยากรจากภายนอกเข้ามาในชุมชนมากกว่า อย่างไรก็ตาม การเกิดกลุ่มต่าง ๆ นี้ มีส่วนทำให้เกิดแกนนำในหมู่บ้านเพิ่มขึ้น หรือในบางครั้งแกนนำก็เป็นส่วนผลักดันให้เกิดกลุ่มขึ้นเช่นกัน

6.2.3 ชั้นตัวกลาง : ผู้นำและการเชื่อมต่อกับภายนอก

ในชั้นนี้เป็นบุคคลที่เป็นตัวกลาง ที่จะเชื่อมโยงระหว่างบุคคล และกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอก บุคคลในกลุ่มนี้จึงหมายถึงตัวแกนนำของชุมชน และยังรวมไปถึงบุคคล และหน่วยงานที่มีใจเกื้อหนุนในชุมชนด้วย เนื่องจากการให้ความหมายของแกนนำหรือผู้นำที่อาจแตกต่างกันไปของคนแต่ละกลุ่ม แกนนำหรือผู้นำนั้นมีความหมายที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับกลุ่ม โดยนัยหนึ่งแล้วมีแนวโน้มที่จะชี้ไปถึง ผู้ที่เป็นศูนย์กลางของกิจกรรม การเคลื่อนไหวกลุ่ม หรือเป็นผู้ที่เป็นศูนย์กลางของการเปลี่ยนแปลง ดังที่ อคิน รพีพัฒน์ (2537ก: 73) กล่าวถึงความเป็นผู้นำกับสายความสัมพันธ์ไว้ว่า ผู้นำเป็นบุคคลที่มีเส้นใยความสัมพันธ์ที่กว้างขวางทั้งในและนอกหมู่บ้าน ทำให้มีความสำคัญในสังคมและการเปลี่ยนแปลงในหมู่บ้านมากกว่าคนอื่น ๆ แต่อย่างไรก็ตาม จะพบกรณีของบุคคลที่มีสายสัมพันธ์ที่มากและกว้างขวาง แต่สายสัมพันธ์เหล่านั้นมักเป็นความสัมพันธ์จากบุคคล หน่วยงานภายนอกชุมชน มากกว่าที่จะเป็นสายสัมพันธ์จากภายในชุมชน ทำให้ขาด

สถานภาพ บทบาท และบารมีที่มีในชุมชน บุคคลดังกล่าวจึงมีบทบาทในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับกลุ่มบุคคลต่าง ๆ แต่อาจไม่ใช่ผู้นำในสายตาของคนในชุมชน

ในชั้นตัวกลางนี้เอง ที่จะพบกลไกสำคัญในการเชื่อมต่อกับหน่วยงานหรือองค์กรภายนอกชุมชน รวมถึงชุมชนอื่น ๆ โดยอาจผ่านตัวกลางที่เป็นบุคคลอื่นในเบื้องต้น เมื่อมีการทำงานร่วมกัน มีการใกล้ชิดกันมากขึ้น บุคคลที่เป็นตัวเชื่อมก็จะลดบทบาทไป จนเป็นการติดต่อโดยตรงระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภายนอก ดังนั้น เมื่อพิจารณาถึงการสร้างเครือข่ายแล้วจะพบว่าการสร้างเครือข่ายในเบื้องต้น คือ การที่บุคคลในชุมชนและหน่วยงานต่าง ๆ เข้ามามีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน โดยอาจผ่านตัวกลางซึ่งมักเกิดจากความสัมพันธ์ส่วนตัว ซึ่งมักเป็นผลจากฐานความสัมพันธ์ หรือในอีกกรณีหนึ่ง คือ การติดต่อผ่านช่องทางที่เป็นทางการ คือการติดต่อผ่าน ผู้นำผู้ใหญ่บ้าน รวมถึงกลุ่มที่ทางราชการจัดตั้งขึ้น เช่น กลุ่มสตรีอาสา ฯ กลุ่ม อสม. การเข้าถึงผ่านช่องทางที่เป็นทางการนี้ ฐานความสัมพันธ์ของชุมชน ที่มีได้รวมตัวเป็นกลุ่มอย่างชัดเจนจะไม่ถูกเข้าถึงโดยตรงเนื่องจาก ไม่มีตำแหน่งหรือฐานะทางสังคมรองรับ ดังนั้น การเข้าถึงทรัพยากรจากภายนอก หรือการที่จะมีส่วนร่วมในกิจกรรมของคนในชุมชน ในทางหนึ่งจึงกระทำได้ผ่านการจัดตั้งกลุ่ม อันเป็นการยกระดับสถานภาพของตนเองขึ้นมา เช่น การรวมกลุ่มตามอาชีพต่าง ๆ เพื่อขอรับความช่วยเหลือจากทางราชการ

เมื่อพิจารณาถึงความร่วมมือของชุมชน โดยผ่านกลไกของเครือข่ายทางสังคม นั่นก็คือการระดมทรัพยากรต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นแรงงาน ทุนทรัพย์ ความรู้ ประสบการณ์ ผ่านเครือข่ายความสัมพันธ์ในลักษณะต่าง ๆ ที่มีอยู่ของชุมชน จุดนี้เองที่ทำให้เห็นความแตกต่างของบุคคลที่เป็นตัวกลางกับผู้นำในชุมชน ตรงที่ผู้นำชุมชนชุมชนจะมีฐานความสัมพันธ์ในชุมชนที่กว้างและสามารถระดมทรัพยากรได้มาก การเข้าถึงผู้นำหรือกลุ่มจึงเป็นช่องทางที่นำไปสู่การเข้าถึงเครือข่ายความสัมพันธ์ต่าง ๆ ของชุมชนที่เชื่อมโยงกันอยู่เบื้องหลัง อันเป็นฐานในการระดมทรัพยากร การเข้าถึงแกนนำจึงเป็นช่องทางแรก ๆ ซึ่งอาจไม่มีเสถียรภาพและมีโอกาสที่จะถูกบิดเบือนได้ ดังนั้นการเข้าถึงแกนนำจึงเป็นเพียงการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนในเบื้องต้น ในขณะที่การเข้าถึงกลุ่มและเครือข่ายความสัมพันธ์ของชุมชนที่อยู่เบื้องหลังจึงมีความสำคัญด้วยเช่นกัน การเข้าถึงแกนนำอื่น ๆ หรือการเข้าถึงกลุ่มและเครือข่ายความสัมพันธ์ที่อยู่เบื้องหลังมากขึ้นเท่าใด ก็จะเป็นการเข้าถึงตัวตนหรือความต้องการของท้องถิ่นมากขึ้นเท่านั้น

นอกจากนี้ เมื่อกล่าวถึงการสร้างเครือข่ายจึงมิใช่การเรื่องของการสร้างความสัมพันธ์ขึ้นมาใหม่ทั้งหมด แต่เป็นการใช้สายความสัมพันธ์ที่มีอยู่เดิมเป็นฐานหรือตัวกลางในการสร้างความสัมพันธ์เหล่านั้นด้วย

6.3 ข้อเสนอแนะ

1) การเปลี่ยนแปลงของสังคมที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ดังเช่น แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชน การเปลี่ยนแปลงระบบการปกครอง ดังการเปลี่ยนแปลงฐานะของสุขาภิบาลไปผู้เทศบาล ทำให้บทบาทของผู้ใหญ่บ้านลดลงหรือหมดไป เนื่องจากในพื้นที่ของเทศบาล ที่ประชากรส่วนใหญ่ของบ้านต่างอยู่ในเขตของเทศบาล จะไม่มีตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ทำให้ การทำงานที่อิงกับผู้นำเริ่มไม่เหมาะสม พร้อม ๆ กับการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ผ่านกลุ่มต่าง ๆ เริ่มมีความสำคัญมากขึ้น จากการศึกษาเครือข่ายทางสังคมของบ้านหนองขาว จะพบว่ามี การรวมกลุ่มอันเกิดจากฐานความสัมพันธ์ต่าง ๆ ซึ่งกลุ่มที่หลากหลายเหล่านี้จะเป็นช่องทางที่สำคัญในการเข้าถึงความคิด ความต้องการและการสร้างความร่วมมือของกลุ่มคนที่แตกต่างกันในชุมชน ทั้งในกลุ่มช่วงวัยต่าง ๆ เช่น กลุ่มวัยรุ่น กลุ่มศิษย์เก่า ความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดจากการประกอบอาชีพ ดังนั้นการเปิดพื้นที่ หรือการเปิดโอกาสให้กลุ่มหรือความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นทางการเหล่านี้ เข้าสู่ระบบการบริหารจัดการท้องถิ่นที่เป็นทางการ เช่น การเชิญตัวแทนกลุ่มต่าง ๆ เข้าร่วมประชุม ร่วมวางแผนงานในลักษณะต่าง ๆ จะช่วยในการลดช่องว่างระหว่างฝ่ายปกครองท้องถิ่นกับประชาชน โดยเฉพาะช่องว่างที่จะเกิดจากตำแหน่งของผู้ใหญ่บ้านในอนาคต ในขณะเดียวกันก็เป็น การเสริมสร้างให้เกิดผู้นำที่หลากหลายจากตัวแทนของกลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้ด้วยเช่นกัน

2) จากการศึกษาจะพบว่าเครือข่ายความสัมพันธ์ของหน่วยงานภายนอกที่เกิดขึ้นมีลักษณะ ที่รวมศูนย์อยู่ที่บ้านหนองขาว ในขณะที่หน่วยงานต่าง ๆ ภายนอกยังมิได้มีการประสานกัน หากจะมีก็จะเป็นความสัมพันธ์ส่วนตัวระหว่างผู้ปฏิบัติงานที่พบเจอกันในพื้นที่หรือการได้รับรู้เรื่องราวผ่านการบอกเล่าของคนในชุมชน ดังนั้นการจัดเวทีการพูดคุยและการประสานความร่วมมือ หรือกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนร่วมกันระหว่างหน่วยงานภายนอกที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ เพื่อก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์และความร่วมมือที่เป็นประโยชน์ต่อไป

3) ในกระบวนการทำงานของเครือข่ายพบว่า เครือข่ายทางสังคมเป็นช่องทางในการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความคิดเห็น และความรู้ ได้เป็นอย่างดี ดังเช่น แนวคิดที่นำมาสู่การจัดงานสงกรานต์ของบ้านหนองขาวในปีแรก แรงบันดาลใจที่ก่อให้เกิดกลุ่มต่าง ๆ ขึ้นในชุมชนจากการจัดเวทีสาธารณะ การได้แนวคิดจากการศึกษาดูงานพิพิธภัณฑ์ตามที่ต่าง ๆ เป็นต้น ดังนั้นการสร้างเครือข่ายกับชุมชน หน่วยงานหรือองค์กรอื่น ๆ เพื่อนำไปสู่การเรียนรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ แนวคิด ในประเด็นที่จะเกิดขึ้นกับชุมชนในอนาคต เช่น เรื่องผลกระทบจากการท่องเที่ยวและการจัดการ การอนุรักษ์และการฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่น จะเป็นการเตรียมความพร้อมของชุมชนในการรับมือกับการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้น

4) โครงสร้างและช่องทางการสื่อสาร รวมทั้งธรรมเนียมปฏิบัติของชุมชนที่สั่งสมสืบต่อกันมานั้น ยังคงเป็นปัจจัยที่เกื้อหนุนเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนที่สำคัญ แต่ในขณะเดียวกันการเปลี่ยนแปลงของสังคมได้ส่งผลให้ชุมชนมีการติดต่อสัมพันธ์กับภายนอกเพิ่มมากขึ้น มีประเด็น เรื่องราว และระบบการทำงานที่คนในชุมชนไม่คุ้นเคย รวมถึงโครงสร้างและช่องทางการสื่อสาร และธรรมเนียมปฏิบัติที่มีอยู่มิได้เชื่อมโยงถึงบุคคลภายนอก ดังนั้นการสร้างและพัฒนาเครื่องมือ หรือการประยุกต์ธรรมเนียมปฏิบัติ โครงสร้างและช่องทางการติดต่อสื่อสารที่มีอยู่ให้เกื้อหนุนความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับบุคคล หรือหน่วยงานภายนอก เช่น การพัฒนารูปแบบวิธีการจัดเวทีสาธารณะ การประชุมสัมมนา การสร้างธรรมเนียมการทำงานระหว่างหน่วยงานกับชุมชน เป็นต้น จะช่วยทำให้เครือข่ายความสัมพันธ์กับภายนอกเป็นไปอย่างยั่งยืน

5) การศึกษาครั้งนี้ทำให้เห็นภาพของเครือข่ายความสัมพันธ์ของชุมชน โดยอิงกับขอบเขตพื้นที่ในระดับตำบล ทำให้ได้ภาพเครือข่ายความสัมพันธ์ในด้านหนึ่งเท่านั้น ยังมีลักษณะเครือข่ายความสัมพันธ์อื่น ๆ ที่น่าจะมีการศึกษาเพิ่มเติมเพื่อการเปรียบเทียบ เพื่อนำไปสู่องค์ความรู้ในการจัดการเครือข่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เครือข่ายความสัมพันธ์ที่มีฐานมาจากชุมชนชนบทแต่เคลื่อนไหวอยู่ในพื้นที่เมือง ดังตัวอย่างของ เครือข่ายของกลุ่มคนที่มาจากชุมชนเดียวกัน แต่เข้ามาทำงานในเมืองใหญ่ เครือข่ายเหล่านี้มีความสัมพันธ์เกื้อหนุนซึ่งกันและกันอยู่ และเมื่อถึงช่วงสงกรานต์ ช่วงทอดกระถิน เป็นการระดมทุนเพื่อพัฒนาบ้านเกิดผ่านการบริจาคเงินเข้าวัด หรือในทางภาคเหนือที่มีลักษณะเครือข่ายของวัด ที่เป็นการช่วยเหลือกันระหว่างวัดต่างพื้นที่กัน คือ ถ้าวัดหนึ่งมีงาน วัดและชุมชนที่อยู่ต่างพื้นที่แต่มีความสัมพันธ์กันหรือเคยช่วยเหลือกันจะระดมคนไปช่วย ในลักษณะเดียวกับการลงแขก แต่เป็นการช่วยเหลือกันระหว่างวัด และเป็นการช่วยเหลือกันที่ไม่ได้เกิดจากพื้นที่ที่อยู่ใกล้ชิดกัน

บรรณานุกรม

กรมพัฒนาที่ดิน. (2534). รายงานการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการปลูกพืชเศรษฐกิจ. กรุงเทพฯ ฯ: กรมพัฒนาที่ดิน.

กาญจนา แก้วเทพ. (2527). จิตสำนึกของชาวนา: ทฤษฎีและแนวการวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมือง. กรุงเทพฯ: เจ้าพระยาการพิมพ์.

_____. (2538). เครื่องมือการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชน. กรุงเทพฯ ฯ: สภาคทอเล็กแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2529). บ้านกับเมือง. กรุงเทพฯ: บริษัทสำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด.

_____. (2540). วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

• ชัยอนันต์ สมุทวณิช. (2541). บทสัมภาษณ์ ศาสตราจารย์ ดร. ชัยอนันต์ สมุทวณิช. ใน ชูชัย สุภวงส์และยุวดี คาคการณ์ไกล (บรรณาธิการ), ประชาสังคม วรรณชนนักรคิดในสังคมไทย (หน้า 37-52). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

ชาติชาย ณ เชียงใหม่. (2533). การเปลี่ยนแปลงทางสังคมกับพฤติกรรมทางการเมืองของชาวนาในภาคเหนือ. ใน อนันตญา ภูซงคกุล (บรรณาธิการ), รัฐกับหมู่บ้านในไทยศึกษา.

(204-261). กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

_____. (2541). บทสัมภาษณ์ ดร. ชาติชาย ณ เชียงใหม่. ใน ชูชัย สุภวงส์และยุวดี คาคการณ์ไกล (บรรณาธิการ), ประชาสังคม วรรณชนนักรคิดในสังคมไทย (หน้า 37-52).

กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

หุติพร วิมุกตานนท์. (2532). กลุ่มท้องถิ่นกับการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการพัฒนาชนบท: กรณีศึกษา บ้านห้วยเม็ง อำเภอยางของ จังหวัดเชียงราย. วารสาร มหาวิทยาลัยศิลปากร (2), 109-123.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2540). รัฐศาสตร์ การบริหารรัฐกิจ ทฤษฎี: หนึ่งทศวรรษรัฐศาสตร์แนววิพากษ์. กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก.

_____. (2542ก). ขบวนการเคลื่อนไหวสังคมรูปแบบใหม่ และนัยยะเชิงทฤษฎีต่อการพัฒนาประชาธิปไตย. ใน อนุชาติ พวงสำลีและกฤตยา อาชวนิจกุล (บรรณาธิการ), ขบวนการประชาสังคมไทย: ความเคลื่อนไหวภาคพลเมือง (หน้า 63-92). กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด.

_____. (2542ข). วาทกรรมการพัฒนา. กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก.
เดวิท ซี คอร์ตเนน. (2542). เมื่อบรรษัทครองโลก. (อภิชัย พันธเสน, ผู้แปล). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
มูลนิธิเด็ก.

โทมัส เอช. ดาเวนพอร์ทและลอเรนซ์ พรูแซค. (2542). การจัดการความรู้. (นิทัศน์ วิเทศ, ผู้แปล).
กรุงเทพฯ: บริษัทเออาร์ บีซิเนส เพรส จำกัด.

ธีรยุทธ บุญมี. (2541). สังคมเข้มแข็ง. ใน ชูชัย ศุภวงศ์และยุวดี คาดการณ์ไกล (บรรณาธิการ),
ประชาสังคม ทรรศนะนักคิดในสังคมไทย (หน้า 37-52). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

นภาพร หะวานนท์. (2539). ทฤษฎีฐานราก: ทางเลือกในการสร้างองค์ความรู้. ใน พัฒนศึกษา
ศาสตร์: ศาสตร์แห่งการเรียนรู้และการถ่ายทอดการพัฒนา (หน้า 99-107) กรุงเทพฯ:
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

นุชนาฏ จันทวิเศษ. (2543). การศึกษา “เครือข่าย” ในการจัดการทรัพยากรแบบมีส่วนร่วม กรณี
ศึกษา: ชุมชนคุชูด ทะเลสาบสงขลา. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต,
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2536). ท้องที่วบุญบังไฟในอีสาน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

ปรมินทร์ จารูร. (2542). การสืบทอดทำนองสวดและประเพณีสวดพระม้ายที่บ้านหนองขาว ✓
จังหวัดกาญจนบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ประกาศ ปิ่นตบแต่ง. (2541). การเมืองบนท้องถนน 99 วันสมัชชาคนจน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
ต้นตำรับ.

ประเวศ วะสี. (2541). บทสัมภาษณ์ ศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี. ใน ชูชัย ศุภวงศ์และ
ยุวดี คาดการณ์ไกล (บรรณาธิการ), ประชาสังคม ทรรศนะนักคิดในสังคมไทย (หน้า 1-
36). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2537). พิธีกรรมใครว่าไม่สำคัญ. กรุงเทพฯ: บริษัท สหธรรมิก
จำกัด.

พลเดช ปิ่นประทีป. (2542). สู่ความเป็นไทด้วยพลังท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่น
พัฒนา.

พิมพ์วิทย์ ปรีดาสวัสดิ์. (2530). การดูแลสุขภาพตนเองที่สะท้อนทางสังคมวัฒนธรรม. นครปฐม:
ศูนย์ศึกษานโยบายสาธารณสุข มหาวิทยาลัยมหิดล.

พิศิษฐ์ ชาญเสนาะ. (2537). คนกู่ทะเล. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง.

- พีระ ถั่วลม. (2542). การศึกษาศักยภาพของ “ทุนทางสังคม” ของชุมชนไชเบอร์. วิทยานิพนธ์
ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ไพโรจน์ คงทวีศักดิ์. (2543). ข่าวสารกับพื้นที่ พลังและภาพปรากฏ. สังคมศาสตร์, 12 (2), 43 – 64.
- ฟิลิป เฮอร์ช. (2532). ความเปลี่ยนแปลงทางสถาบันและการมีส่วนร่วมของประชาชน: แนวคิดที่
ด้วยการพัฒนาชนบท. (อุ๋ทอง ประศาสน์วินิจชัย, ผู้แปล). วารสาร มหาวิทยาลัยศิลปากร
(2), 109-123.
- _____. (2533). หมู่บ้านสู่รัฐ – รัฐสู่หมู่บ้าน. ใน อนุญญา ฤชชกุล (บรรณาธิการ), รัฐกับหมู่บ้านในไทยศึกษา. (112-145). กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- มุลนิธิประไพ วิริยะพันธ์. (2542). จดหมายข่าวมูลนิธิประไพ วิริยะพันธ์, (20).
- เมทิวส์ เดวิท. (2540). จากปัจเจกสู่สาธารณะ: กระบวนการเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง. (จิรวดี เสนาคำ, ผู้แปล). กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- ยศ สันตสมบัติ. (2534). แม่หญิงศึกษาตัว: ชุมชนและการค้าประเพณีในสังคมไทย. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- ลัดดา เทียรบุญเลิศรัตน์และคนอื่น ๆ. (2542). แลหลังวัฒนธรรมที่หวนหา อ.ท่าม่วง. ใน อนุชาติ พวงสำลีและคนอื่น ๆ (บรรณาธิการ), ประมวลองค์ความรู้ โครงการวิจัยและพัฒนาประชาคมจังหวัด: ร่วมสร้างวิสัยทัศน์กาญจนบุรี. นครปฐม: โครงการวิจัยและพัฒนาประชาคมจังหวัดกาญจนบุรี มหาวิทยาลัยมหิดล.
- วิภาณุ คงจันทร์. (2543). การศึกษาศักยภาพในการจัดการปัญหาสาธารณะตามวิถีชาวบ้าน: กรณีศึกษา การจัดการภัยแล้งในตำบลเสือโก้ก อำเภอกาญจนบุรี จังหวัดมหาสารคาม. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2543 ก). พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น: บ้านหนองขาว. ในเอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง “พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นบ้านหนองขาว”. วันที่ 26 มกราคม 2543 ณ บ้านหนองขาว อำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี. ✓
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2543 ข). ชีวิตวัฒนธรรมกับความเชื่อในสังคมไทย. ใน เอกวิทย์ ณ ถลาง (บรรณาธิการ), มองอนาคต: บทวิเคราะห์เพื่อปรับเปลี่ยนทิศทางการสังคมไทย. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิปัญญา.
- สมใจ โลหะพูนตระกูล. (2539). จส. 100 สำนักทางสังคมของคนชั้นกลางในเมือง. วิทยานิพนธ์ปริญญาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยามหาบัณฑิต, คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สารภี มณีจินดา ประยูร เสรีกิจ และ พิมพรรณ อยู่สุข. (2544). การศึกษาสภาพปัจจุบันของ
ภูมิปัญญาท้องถิ่นในวิถีชีวิตคนบ้านหนองขาว.

สุมาลี ว่องเจริญกุล. (2540). เครือข่ายทางสังคมและการสนับสนุนทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการ
ดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุในชุมชนแห่งหนึ่งของกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ปริญญา
สังคมศาสตรมหาบัณฑิต (มานุษยวิทยาประยุกต์), สถาบันวิจัยประชากรและสังคม
มหาวิทยาลัยมหิดล.

สมพันธ์ เตชะอธิก ปรีชา อุยตระกูลและชั้น ศรีสวัสดิ์. (2537). ศักยภาพและเครือข่ายผู้นำท้องถิ่น.
ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น

อดิน รพีพัฒน์. (2537ก). การศึกษาและวิเคราะห์ชุมชนในการวิจัยเชิงคุณภาพ. ใน อุทัย ดุลยเกษม
(บรรณาธิการ), การวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา (หน้า63-88). ขอนแก่น: สถาบันวิจัย
และพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

_____. (2537ข). ชีวิตและจุดจบของสลัมกรุงเทพฯ แห่งหนึ่ง. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง
แอนด์พับลิชชิ่ง.

อนุชาติ พวงสำลี. (2539). ความร่วมมือเบญจภาคี. วารสารนิเวศวิทยา, 23(1), 5-23.

อนุชาติ พวงสำลีและวีรบูรณ์ วิสารทสกุล. (2541). ประชาสังคม: คำ ความคิดและความหมาย.
กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

อมรา พงศาพิชญ์. (2537). ความหมายของงานวิจัยเชิงคุณภาพ. ใน อุทัย ดุลยเกษม (บรรณาธิการ),
การวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา (หน้า11-28). ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา
มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

อรทัย อาจอ่ำและกุศล สุนทรธาดา. (2540). จังหวัดน่าน: บนเส้นทางสู่การสร้างประชาสังคมของ
ไทย. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

อรทัย อาจอ่ำและสมศักดิ์ นัคลาจารย์. (2541). เครือข่ายอาสาสมัครเพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคม
เอดส์. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

อาคม เดชทองคำ. (2543). หัวเขือกัวชน. กรุงเทพฯ ฯ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

อานันท์ กาญจนพันธ์. (2541). การระดมทุนเพื่อสังคม. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

อานันท์ ปันยารชุน. (2541). 'ธรรมรัฐ' กับการจัดการป่าไม้ไทยให้ยั่งยืน. มติชนสุดสัปดาห์, 18
(940), 28

อุทัย ดุลยเกษมและอรศรี งามวิทยาพงศ์. (2540). ระบบการศึกษากับชุมชน: กรอบความคิดและ
ข้อเสนอเพื่อการวิจัย. กรุงเทพฯ: บริษัท แปลน พรินท์ติ้ง จำกัด.

เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2539). จาก “รัฐ” สู่ “อารยสังคม” และ “พลเมือง”. วารสารนิเวศวิทยา, 23 (3), 14-22.

_____. (2542 ก). ส่วนรวมที่มีใช้รัฐ: ความหมายของประชาสังคม. ใน อนุชาติ พวงสำลีและ กฤตยา อาชวนิจกุล (บรรณาธิการ), ขบวนการประชาสังคมไทย: ความเคลื่อนไหวภาค พลเมือง (หน้า 35-62). กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).

_____. (2542 ข). ประชาสังคมในมุมมองตะวันตก: อ่านและสอนที่ จอห์นส์ ฮอปกินส์. กรุงเทพฯ: สถาบันการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม.

_____. (2543). เหตุอยู่ที่ท้องถิ่น: ปัญหาการเมืองการปกครองที่ระดับชาติ อันสืบเนื่องจากการ ปกครองท้องถิ่นที่ไม่เพียงพอ. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาและพัฒนากการปกครองท้องถิ่น มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

โอภาส ปัญญา. (2542). ความเข้มแข็งของ “พลเมือง” รอบ อบต. คือความเข้มแข็งของชุมชน. เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการประจำปี 2542 เรื่อง “อบต. กับการพัฒนา สาธารณสุขและคุณภาพชีวิต” วันที่ 6-8 ตุลาคม 2542 ณ สถาบันพัฒนาการ สาธารณสุขอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล.

โอภาส ปัญญา อนุชาติ พวงสำลี และวิภาณุ คงจันทร์. (2543). ชุมชนกับการจัดการทรัพยากร: ภาคตะวันตก ใน อานันท์ กาญจนพันธุ์ (บรรณาธิการ), พลวัตของชุมชนในการจัดการ ทรัพยากร สถานการณ์ในประเทศไทย. (หน้า 283-398). กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุน สนับสนุนการวิจัย.

Corporate Leadership Council. (1996). Vision of the Future. [Online]. Available: <http://www.orgnet.com/index.html> [2000, June].

Granovetter, M. S. (1975). The Strength of Weak Ties. In Social Mobility (Coxon A.P.M.& Jones C. L. ,Ed.). England: Penguin Education.

Mathews, David. (1999, April). A Civil Society and the Economy. Paper presented at 1st Civil Society Symposium “Civil Society: Thai Citizens at the Turning Century”, Mahidol University, Thailand.

Putnam, Robert D. (1993). Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. Princeton: Princeton University Press.

Scott, John. (1994). Social Network Analysis: A Handbook. London: SAGE Publications.

Wellman, B , Garton, L. & Haythomthwaite, C.. (1997). Studying Online Social Networks.

JCMC 3(1) [Online]. Available: <http://jcmc.huji.ac.il/vol3/issue1/garton.html> [1998, Oct].

Wellman, B. (1998). "The Network Community" An Introduction to Networks in the Global

Village. [Online]. Available: <http://www.chass.utoronto.ca/~wellman/in/in.html> [1999, Dec].

White, Harrison C. (1992). Identity and Control: A Structural Theory of Social Action. New

Jersey: Princeton University Press.

สัมภาษณ์

นายบุรินทร์. 6 มิถุนายน พ.ศ. 2542, สัมภาษณ์.

นางพยุ่ง ไบรัมย์. 23 ตุลาคม พ.ศ. 2543, สัมภาษณ์.

นางสารภี. 5 มิถุนายน พ.ศ. 2542, สัมภาษณ์.

นายรัชชวาลย์ ทองดีเลิศ. 27 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2544, สัมภาษณ์.

เจ้าหน้าที่มูลนิธิประไพ วิริยะพันธ์. 4 เมษายน พ.ศ. 2544, สัมภาษณ์.

เจ้าอาวาสวัดหนองขาว. 12 เมษายน 2544, สัมภาษณ์.

นางพนม. 11 เมษายน พ.ศ. 2544, สัมภาษณ์.

นายโมง. 12 เมษายน พ.ศ. 2544, สัมภาษณ์.

นางดาวเรือง. 5 มิถุนายน พ.ศ. 2542, สัมภาษณ์.

นางอารีย์. 4 มิถุนายน พ.ศ. 2542, สัมภาษณ์.

นายเอก. 25 ตุลาคม พ.ศ. 2543, สัมภาษณ์.

อาจารย์สมบัติ 27 ตุลาคม พ.ศ. 2543; 25 กรกฎาคม พ.ศ. 2544, สัมภาษณ์.

หน่วง บ้านกล้วย. 5 มิถุนายน พ.ศ. 2542, สัมภาษณ์. อดีตกำนัน.

หมายเหตุ รายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ทั้งหมดเป็นนามสมมุติ

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	นายผไท วงศ์อนุตรโรจน์
วัน เดือน ปีเกิด	19 มิถุนายน 2518
สถานที่เกิด	กรุงเทพมหานคร ประเทศไทย
ประวัติการศึกษา	สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้า พระนครเหนือ, พ.ศ. 2535 - 2539 วิทยาศาสตรบัณฑิต (เคมีอุตสาหกรรม) มหาวิทยาลัยมหิดล, พ.ศ. 2540 – 2544 วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (เทคโนโลยีการวางแผน สิ่งแวดล้อมเพื่อพัฒนาชนบท)
ทุนวิจัย	โครงการวิจัยและพัฒนาประชาคมจังหวัด กาญจนบุรี มหาวิทยาลัยมหิดล
ที่อยู่	1564/218 หมู่บ้านพิบูลย์ ถนนพิบูลย์สงคราม บางซื่อ กทม. 10800 โทรศัพท์ 913 – 0426

Executive Summary

Research Problem and Its Significance

People participation has increasingly been the focus of development discourse. It is reflected in the planning process for the 8th national social and economic plan (1997-2001). It was done through coordination among the people organization and other sectors in the country both at the central and community levels. The multi-sector involvement has continued into a preparation for the 9th national plan (2002-2006). In each province this time, every sector was invited to make a shared vision and development goal.

It is argued that for people participation is a complex issue involving a multiple layers of a social system. From literature on people movements, it is suggested people participation has occurred as a result of relationships of various groups, all of which form into networks of coalitions. They take roots from all levels of society: village, Tambon (a cluster of villages) district provincial, and up to the national levels. Existing relationships between the individuals and groups are preconditions for people participation.

This study sets to map out social networks existing at the Tambon level and investigate factors contributed to their cooperation. By using the Tambon as a unit of analysis, it is hoped that individuals' relationships from within and outside communities can be explained.

Objectives

Principal objectives of the studies are to:

1. Analyze the development of relationships, processes of cooperation and communication of "core" leaders, groups and organizations, all of which take place at the Tambon level;
2. Identify attributes and factors influencing formation of groups and organizations of all levels mention above; and
3. Analyze and map out the patterns of community-based social networks.

Scope and Methodology

Using a Tambon as a unit of analysis, Nong Khao of Kanchanaburi is chosen as a study site. A qualitative research method is employed, focusing on semi-structured interviewing of key informants. They include mainly, an abbot of the community temple, representatives of various groups operated both from inside and

outside the study community. Among them are volunteer women groups, teachers and council of the community-based cultural council.

Findings

It is found that social networks within the study community are formed on the basis of diverse relationships. They include kinship, neighborhood, friends and cliques. Furthermore, relationships can be built among those who share the same sphere of interests and activities as in occupation, ceremony, belief and culture. Group and network coalitions are also found in local schools, temples and social gatherings that serve as informal communication channels. These diverse social ties gradually developed into formal and permanent collective units or groups. Finally, factors influencing the building of community networks include the followings: those diverse foundations of the internal social ties, statuses of groups and members, leaderships, geography and the resource base, “core” community value, structures and channels of communication, cultural practices, shared benefits understanding of goals, and new development discourses being debated in Thai society as a whole.

In harboring strong communities, it is recommended that, firstly, people should be given the opportunity to participate in community affairs. Secondly, agencies from outside should be encouraged to coordinate their works in working in the community. Building community networks with experienced groups and organizations outside is an important form of community learning and should be encouraged. Efforts should be made to develop new methods and apply traditional social communication techniques as to facilitate good relations among individuals within the community and between them and external agencies. Last but not least, more research is recommended to explore different types of social networks in other communities.

Community Social Networks

Previous studies normally treat a network as simply a set of relationships between individuals. However, this study found that such a view to be inadequate. Community-based social networks have both a personal and shared community relations. Person-to-person relation is not enough; it must consider a person as a representative of a community in which he or she lives. Viewed from the community, it is found that community networks can be identified into 3 layers of relations (Diagram 1): A brief description of each layer is presented below.

The Community Layer

In the community, there is a set of social relations serving as a foundation of community lives. It can generally be found in other communities. This includes close ties based on kinship, friends, traditions, rituals, and occupations. Most if not all relations is significant for creating mutual helps among the members of the groups and the community as a whole.

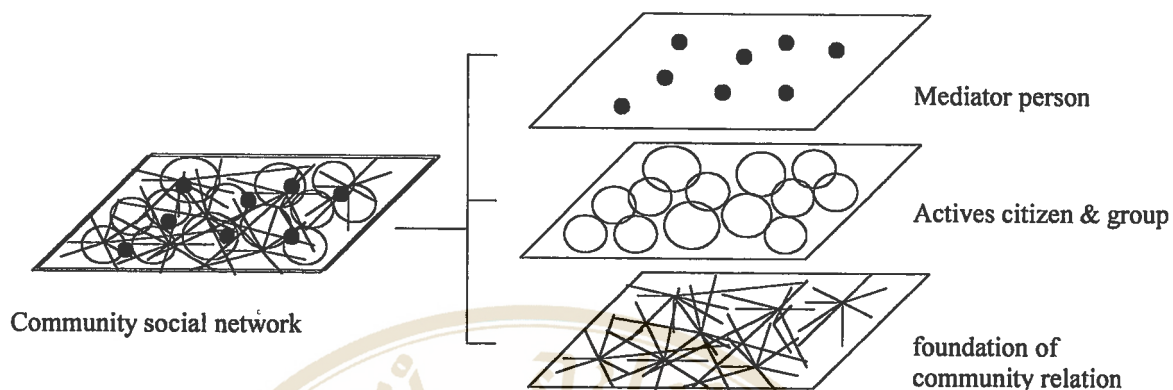

Diagram 1. 3 layer Community social network

The Layer of Active Citizens/Groups

This layer consists of formal groups of the people who are engaged in collective activities. They exhibit a clear role and position recognized in the community. Social groups in this layer have increasingly organized themselves to have more connections with other groups both from within and outside the community. These groups can emerge from two different settings: The first setting includes those organized by outsiders, mostly from government agencies. The birth of community health volunteers, women volunteers, community cultural council and more others falls into this category. The second type in this layer includes self-organized groups on the basis of the traditional relations. The latter is currently seen as having been influenced by the new discourse on people participation. Moreover, the second type has emerged as a result of the grassroots attempts to deal with the overall changes and crises. In order to effectively tackle the new problems the people in the community have altered their group structure and re-defined their social relations.

Nevertheless, both types of setting, be that of externally or self-organized, must rely on the fundamental ties. For the new groups organized by outsiders to sustain and be effective, they must be interwoven with the traditional ones.

The Medium: Catalysts and External Connection

The medium layer of social relations lies in individual leaders or catalysts whose skills and personalities can pave the way to build connections with others from both inside and outside the community. These are individual agencies serving as a coordinator to bridge internal groups to outside agencies. Thus, an initial stage of building community social network often begins with these individual catalysts. It may be initiated from personal relationships or positions held in the community and gradually integrated into the existing groups through having to work together.

Factors Influencing the Building of Community Social Networks

Community social networks are constantly changing and evolving, as they are subject to multiple factors. Those influencing community cooperation and participation include the followings.

Diversity of Fundamental Relations

Diverse set of the fundamental relations of the people in the community works as network weaving them together as a collective consciousness. It forms on the basis helping each other. The diversity generates a continual flow of information, making the relationships to sustain as a unit. Should a single tie is disconnected for any reasons, the people in community could still be related to each other by other means.

Individual and Group Status

Varied statuses of individuals and groups in the community open and at the same time impede the opportunity to build or extend community network. Generally, formal leaders are the first group to be approached by governmental and outside agencies. This is due their official roles and statuses recognized in the community level. However, different groups have evolved in the community at the present time, creating many more channels for outside agencies to make connection.

Leadership

As community leaders often receive trust in the community and a become the center for decision making, this determines the way in which decision is made as to who and what agencies network should be established.

Geography and Resources

People's relations are also under influence of local environments. Geography, settlement history and natural resources of the community all have a great deal of influences on building social network. Resource abundance might have a lesser affect on migration. Alternatively, scarcity and depletion of the community-based resources might generate a sense of cooperation among them. They might affect a way in which residences are building close to one another and thus build a strong neighborhood in the community.

Shared Community Consciousness

Strong networking in the community depends also on shared community consciousness. This includes a shared sense and goal of community. It helps pull individuals together as living in the same community. All of these qualities are cultivated and reinforced by local temples and local history handed over from one generation to the next.

Structure and Channels of Communication

Structure and channels of communication found in the community include ritual ceremonies, kinship, friends, neighborhood, temple's fields, grocery stores and coffee shops. These places encourage contacts and increased channels of communication. People participating in these settings have the opportunity to broaden their perceptions, deepen understanding and raise awareness with regard to community problems. This leads to a shared responsibility to solve the problems.

Customary Practices

Customary practices in the community are generally found to facilitate mutual helps and collective participation in public affairs, for example, religious rites organized at kin and neighboring households and temple festivals. All of these contribute to communicate and exchange gifts among each other.

Mutual Profits and Shared Understanding

One of the incentives bringing people to work together is centered on benefit. Community affairs often involve diverse groups. Thus to make the groups and networks to sustain their bonding and effectiveness is to lay out as clear as possible how profits are to be shared.

New Concepts and World Views in a Wider Society

Another factor underlying the changes of administrative systems and boundaries is that new discourses and movements, all of which are taking place in a larger society. For example, the setting up of formal community organization is a result of the government's policy and concept of people participation. Another example can be seen from the promotion of tourism. It has widely occurred throughout the country merely because it has been created as a country's hope for bringing national revenues. It is thus easy to find the government agency, namely the Tourist Authorities of Thailand, trying to expand the tourist destination into rural communities. They help and promote tourism through the building of local networks and enhancing local capability in taking initiatives. This has a great deal of influence in the current thinking of community leaders and grassroots social network.